

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000265253

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΤΜΗΜΑ
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ

39

**ΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΤΟΠΙΚΗ
ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΩΣ «ΕΡΓΑΛΕΙΑ» ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΜΗ ΤΥΠΙΚΗΣ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.**

**Διδακτορική Διατριβή
υποβληθείσα στο
Τμήμα Διαχείρισης Περιβάλλοντος
και Φυσικών Πόρων
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων**

**Υπό
ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝ. ΤΣΕΚΟΥ**

**Για την απόκτηση του Τίτλου του
Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η πανθομολογούμενη σύγχρονη οικολογική κρίση αποτελεί για πολλούς το ζήτημα που θ' απασχολήσει περισσότερο, ίσως, από κάθε άλλο την ανθρωπότητα τον αιώνα που έχουμε αρχίσει να διανύουμε. Μεταξύ των λύσεων που οι σύγχρονες κοινωνίες προβάλλουν για τη λύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, αποτελεί η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση σε όλες της τις μορφές της (τυπική, μη τυπική και άτυπη). Βέβαια η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί «πανάκεια» για τη λύση όλων των περιβαλλοντικών προβλημάτων, παρά μόνο ως ένα πολύ ισχυρό «όπλο» που έχουμε στη διάθεσή μας για την άμβλυση των προβλημάτων αυτών. Για την επίτευξη, ασφαλώς, του επιθυμητού στόχου πρέπει να συνδράμουν αποφασιστικά (εκτός από την Εκπαίδευση) και η Επιστήμη, η Τεχνική, η Οικονομία, το Δίκαιο κ.α.

Στα πλαίσια της Διατριβής αυτής επιχειρήθηκε μια διερεύνηση του τρόπου, με τον οποίο τα Μ.Μ.Ε. και η Τοπική Αυτοδιοίκηση (δύο μηχανισμοί μέσω των οποίων είναι εφικτή η εκπαίδευση των πολιτών εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος) θα μπορούσαν να συμβάλλουν αποφασιστικά και συστηματικά προς την κατεύθυνση της δημιουργίας φιλοπεριβαλλοντικών συνειδήσεων και συνακόλουθων δράσεων.

Για την ολοκλήρωση της Διατριβής αυτής καθοριστική ήταν η συμβολή ορισμένων ανθρώπων, που με της συνεχή στήριξή τους συνέβαλλαν τα μέγιστα, ώστε η Διατριβή αυτή να περατωθεί σε χρονικό διάστημα περίπου τεσσεράμισι ετών. Αρχικά θα επιθυμούσα να ευχαριστήσω θερμά τον κύριο Δημήτριο Μαθόπουλο που ως επιβλέπων Καθηγητής θεωρώ ότι βοήθησε τα μέγιστα στην επιστημονική μου διαμόρφωση. Τον ευχαριστώ επίσης θερμά για το γεγονός ότι μου μετέδωσε την αισιοδοξία, την αυτοπεποίθηση, την εργατικότητα, τη μαχητικότητα και, το κυριότερο, το ήθος που πρέπει να διέπει έναν επιστήμονα. Επίσης θα επιθυμούσα να

ευχαριστήσω θερμότατα για τις υποδείξεις τους τους κ.κ. Α. Κατσίκη και Ε. Παπαδημητρίου, μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής, οι οποίοι λειτούργησαν και λειτουργούν ακόμη ως ακαδημαϊκά πρότυπα με τις γνώσεις και το ήθος τους. Η συνεχής ενθάρρυνση και οι εύστοχες επιστημονικές παρατηρήσεις του κ. Παπαδημητρίου απέβησαν ευεργετικές στα τελευταία στάδια αυτής της Διατριβής. Στο σημείο αυτό θα επιθυμούσα να ευχαριστήσω ιδιαίτερω τις κυρίες Ευαγγελία Μαυρικάκη και Αικατερίνη Πλακίτση (μέλη ΔΕΠ του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και Πανεπιστημίου Ιωαννίνων αντίστοιχα) για την άμεση ανταπόκρισή τους, τις πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις τους, όπως και το χρόνο που διέθεσαν για να παραστούν στη δημόσια υποστήριξη της Διατριβής αυτής. Αισθάνομαι την ανάγκη να τις ευχαριστήσω από τη θέση αυτή θερμά αμφότερες.

Τέλος θα επιθυμούσα να ευχαριστήσω τους γονείς μου Αναστάσιο και Χρύσα, όπως και τον αδελφό μου Ευάγγελο για τη συνεχή υποστήριξή τους. Πραγματικοί φίλοι και συνεργάτες σε όλη τη διάρκεια της Διατριβής αυτής στάθηκαν αρκετοί, μεταξύ των οποίων θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούν η κ. Ιωάννα Σταμοπούλου, ο κ. Γεράσιμος Παλάρας, ο κ. Μάριος Δρόσος και ο Δρ. Δημοσθένης Θεοχαρόπουλος. Θα επιθυμούσα να τους ευχαριστήσω όλους θερμά για τη συνεχή ενθάρρυνση και υποστήριξή τους.

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ματθόπουλος Δημήτριος, Καθηγητής

Τμήμα Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
(Πρόεδρος εξεταστικής επιτροπής)

Κατσικής Απόστολος, Καθηγητής

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Παπαδημητρίου Ευθύμιος, Ομότιμος Καθηγητής

Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Μαυρικάκη Ευαγγελία, Λέκτορας

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Πλακίτση Αικατερίνη, Επίκουρος Καθηγήτρια

Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Πιπεράκης Στυλιανός, Αναπληρωτής Καθηγητής

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τσαμπούκου-Σκαναβή Κωνσταντίνα, Καθηγήτρια

Τμήμα Περιβάλλοντος
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Εισαγωγή

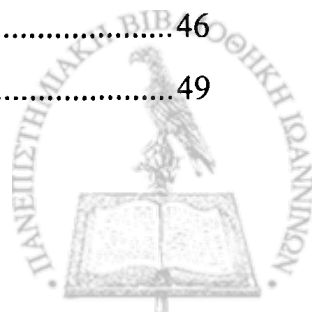
1.1	Παιδεία, Αγωγή και Εκπαίδευση	2
1.2	Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	3
1.3	Η μη τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.....	5

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Ηθική, Επιστήμη και Περιβάλλον: Η αναγκαιότητα για μια νέα Περιβαλλοντική Ηθική

Εισαγωγή	7	
2.1	Ηθική και Επιστήμη.....	8
2.2	Περιβάλλον και Τεχνολογία	18
2.2.1	Η έννοια του Περιβάλλοντος.....	18
2.2.2	Τεχνολογία και Περιβάλλον	23
2.3	Απ' την «ηθική» της κυριαρχίας στην ηθική της.....	
συμπόρευσης.....		26
2.3.1	Η κυριαρχική και κτητική στάση του ανθρώπου.....	26
2.3.2	Η ανάγκη μιας νέας οπτικής απέναντι στον κόσμο.....	
που μας περιβάλλει		32
2.4	Ορισμένες προεκτάσεις στη συζήτηση για τη σύγχρονη Περιβαλλοντική Ηθική	36
2.5	Περιβαλλοντική Ηθική και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.....	38
2.6	Συμπεράσματα	39

Κεφάλαιο 3: Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας ως «εργαλείο» μη τυπικής Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Εισαγωγή	41	
3.1	Η σημασία της Περιβαλλοντικής Επικοινωνίας	42
3.2	Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και η διάχυση της περιβαλλοντικής πληροφορίας	46
3.2.1	Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας	46
3.2.2	Ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας.....	49

3.2.2	Ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας.....	49
3.3	Η δύναμη των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας.....	50
3.4	Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας ως εργαλεία διάχυσης της περιβαλλοντικής πληροφορίας	55
3.5	Οι εξωγενείς και οι ενδογενείς ανασταλτικοί παράγοντες.....	60
3.6	Η κατάσταση όσον αφορά τα ΜΜΕ και τα περιβαλλοντικά θέματα σε Διεθνές Επίπεδο	65
3.7	Διερεύνηση της αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών θεμάτων από πέντε ελληνικές εφημερίδες.....	67
3.8	Ορισμένες προτάσεις για τη βελτίωση της παρούσας κατάστασης.....	74
3.9	Οι δυνατότητες των νέων τεχνολογιών.....	82

Κεφάλαιο 4: Η Τοπική Αυτοδιοίκηση ως «εργαλείο» εφαρμογής μη τυπικής Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

4.1	Η σημασία της συμμετοχής και της εκπαίδευσης των πολιτών τοπικό επίπεδο.....	87
4.2	Οι τοπικές κοινότητες και η προστασία του Περιβάλλοντος.....	91
4.3	Τοπική Αυτοδιοίκηση και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα: μια ανάλυση του θεσμικού πλαισίου	101
4.3.1	Τοπική Αυτοδιοίκηση και Περιβάλλον.....	101
4.3.2	Τοπική Αυτοδιοίκηση και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	105
4.4	Έρευνα αντιλήψεων των εργαζομένων στην Τοπική Αυτοδιοίκηση για θέματα σχετικά με την προστασία του Περιβάλλοντος και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	109
4.5	Συμπεράσματα και προτάσεις.....	119

Κεφάλαιο 5^ο: Γενικά συμπεράσματα και προτάσεις για μελλοντική εργασία.....

124

**Η εργασία αυτή αφιερώνεται σε όσους μας πιστεύουν και μας
στηρίζουν...**

**ΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΤΟΠΙΚΗ
ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΩΣ «ΕΡΓΑΛΕΙΑ» ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΜΗ ΤΥΠΙΚΗΣ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.**

**Διδακτορική Διατριβή
υποβληθείσα στο
Τμήμα Διαχείρισης Περιβάλλοντος
και Φυσικών Πόρων
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων**

**Υπό
ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝ. ΤΣΕΚΟΥ**

**Για την απόκτηση του Τίτλου του
Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων**

ΣΕ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Παιδεία, Αγωγή και Εκπαίδευση

Οι έννοιες της Παιδείας, της Αγωγής και της Εκπαίδευσης, αν και πολύ συναφείς μεταξύ τους, συχνά χρησιμοποιούνται αβασάνιστα από πολλούς στην καθημερινότητα, χωρίς να συνειδητοποιείται η διαφορά νοήματος που αυτές έχουν. Ως εκ τούτου η συγγραφή μιας επιστημονικής εργασίας που άπτεται του γνωστικού αντικείμενου της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, επιβάλλει μια πρώτη απόπειρα οριοθέτησης των εννοιών αυτών.

α) Η έννοια της Αγωγής. Όπως αναφέρει ο Μετοχιανάκης, ο όρος Αγωγή χρησιμοποιείται κυρίως για την παιδική ηλικία του ανθρώπου και λαμβάνει τη μορφή συστηματικής, συνειδητής και σκόπιμης προσπάθειας για την δημιουργία ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων (Μετοχιανάκης, 2000). Ωστόσο διαφορετική άποψη διατυπώνει ο Πυργιωτάκης, ο οποίος αναφέρει ότι γενικά υπάρχουν δύο απόψεις για την έννοια της Αγωγής: σύμφωνα με την πρώτη η Αγωγή περιλαμβάνει το σύνολο των συστηματικών και σκοπίμων επιδράσεων που δέχεται το άτομο από τους ενήλικες, ενώ, σύμφωνα με τη δεύτερη, Αγωγή θεωρείται το σύνολο των επιδράσεων στο νεαρό άνθρωπο, χωρίς να εξετάζεται εάν αυτές είναι σκόπιμες και συστηματικές, από ενηλίκους, συνομηλίκους ή άψυχο περιβάλλον (Πυργιωτάκης, 2000).

β) Η έννοια της Εκπαίδευσης. Εκπαίδευση, σύμφωνα με τον Α. Παπά, «θα μπορούσε να ονομασθεί η θεσμοθετημένη μορφή παιδείας, την οποία αποφασίζει και διοχετεύει η Πολιτεία στους πολίτες της άμεσα ως κράτος και έμμεσα με ιδιωτικούς φορείς, μέσα στα πλαίσια κάθε λογής σχολείων: από τα Νηπιαγωγεία ως τα Πανεπιστήμια» (Παπάς, 1988).

γ) Η έννοια της Παιδείας. Η έννοια αυτή στην βιβλιογραφία παρουσιάζεται με πολλές και διαφορετικές ερμηνείες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πυργιωτάκης, «άλλοτε χρησιμοποιείται με την έννοια της εκπαίδευσης, άλλοτε με την έννοια της αγωγής και της μάθησης και άλλοτε με την έννοια της μόρφωσης» (Πυργιωτάκης, 2000). Ωστόσο αυτό που τη διαφοροποιεί σε σχέση με της δύο προηγούμενες έννοιες, είναι αφενός ο χρονικός ορίζοντάς της, ο οποίος εκτείνεται και πέρα από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα και αφετέρου «το προσωπικό χρώμα» που λαμβάνει αυτή ανάλογα με τη βούληση για περαιτέρω μόρφωση από πλευράς ανθρώπου. Χαρακτηριστική της έννοιας της Παιδείας είναι και η αναφορά που έχει σε αυτήν η Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια, η οποία γράφει: «...αλλά σε κάθε περίπτωση συμπληρώνεται από την ατομική προσπάθεια καθενός, μετά την εκπαίδευση. Σημειώνεται ότι προβάλλεται ήδη το αίτημα της «διαβίου» εκπαίδευσης και παιδείας ως ένας υψηλός στόχος του ατόμου και μάλιστα του πολίτη» (Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια, 1991).

1.2 Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Εύλογα, λοιπόν, προκύπτει το ερώτημα: «Περιβαλλοντική Αγωγή», «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» ή «Περιβαλλοντική Παιδεία»; Προκειμένου να οριοθετηθεί το ζήτημα αυτό, προσωπικά θα ακολουθήσουμε τον ακόλουθο «διαχωρισμό» της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, τον οποίο υιοθετεί η Τσαμπούκου-Σκαναβή, με βάση τον τριμερή διαχωρισμό των μορφών της Εκπαίδευσης από τους Coombs και Ahmed το 1974 (Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004):

α) τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (formal Environmental Education): περιλαμβάνει όλες τις μορφές της ιεραρχικά δομημένης και χρονικά διαβαθμισμένης εκπαίδευσης, απ' την Πρωτοβάθμια ως

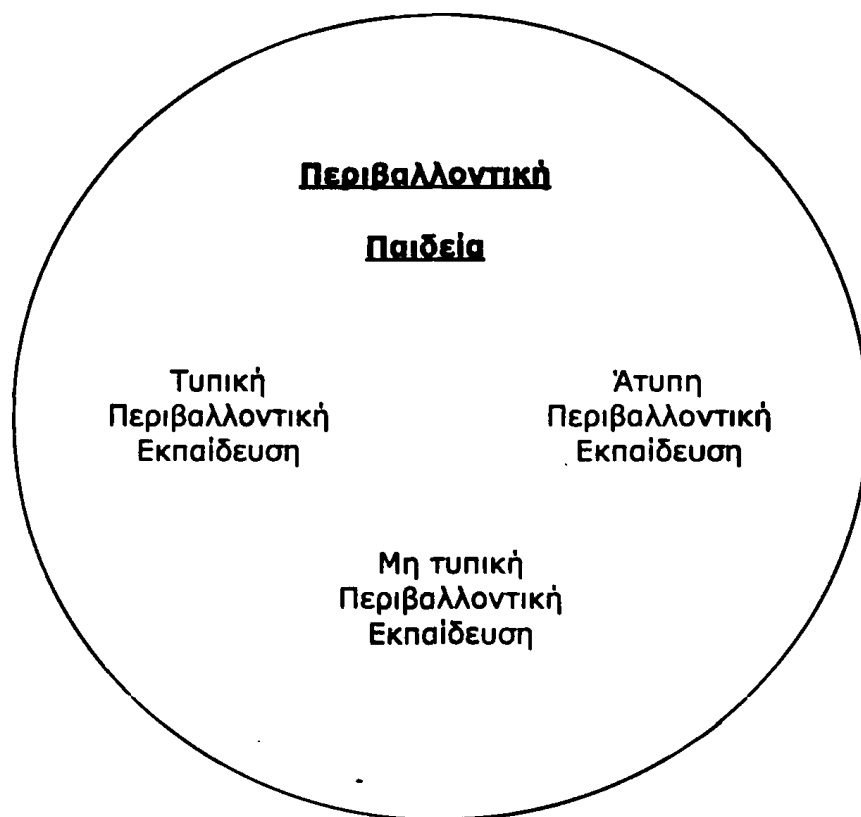
την Τριτοβάθμια, καθώς και όλες τις μορφές της συστηματικής εκπαίδευσης που παρέχονται σε ιδρύματα τεχνικής και επαγγελματικής κατάρτισης, β) μη τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (non-formal Environmental Education) που είναι η κάθε οργανωμένη εκπαιδευτική διαδικασία έξω από το καθιερωμένο τυπικό σύστημα εκπαίδευσης και στοχεύει στην εξυπηρέτηση συγκεκριμένων μαθησιακών στόχων συγκεκριμένων ατόμων και γ) η άτυπη Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Informal Environmental Education) που είναι η μη οργανωμένη από την κοινωνία διαδικασία μάθησης εκτός της τυπικής εκπαίδευσης (Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004).

Η έννοια της Περιβαλλοντικής Παιδείας, λοιπόν, πρέπει να νοείται τριπολικά ως το αποτέλεσμα των τριών παραπάνω αξόνων. Από τη μία πλευρά το τυπικό σύστημα εκπαίδευσης μέσω του επισήμου σχολικού θεσμού έχει τη δυνατότητα να θεμελιώσει περιβαλλοντικές συνειδήσεις εξ απαλών ονύχων. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, όμως, δε θα πρέπει φυσικά να σταματά εκεί, αλλ' αντιθέτως να συνεχίζει τη δράση της μέσω της μη τυπικής και της άτυπης μορφής της, αφού δύο από τα ουσιαστικότερα, κατά τη γνώμη μας, σημεία που βρίσκονται στις καθοδηγητικές αρχές της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης διεθνώς είναι (Palmer 1998, Καλαϊτζίδης και Ουζούνης 2000):

- α) η αναγνώριση του γεγονότος ότι είναι μια διαβίου διαδικασία, η οποία ξεκινά από την προσχολική ηλικία και συνεχίζεται στα υπόλοιπα στάδια της ζωής του ατόμου.
- β) η εστίαση σε τρέχουσες και πιθανές μελλοντικές περιβαλλοντικές καταστάσεις.

1.3 Η μη τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, η ειδοποιός διαφορά μεταξύ μη τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης είναι ο εμπρόθετος και συστηματικός χαρακτήρας που διαλαμβάνει η πρώτη.

Σχήμα 1: Οι τρεις συνιστώσες της Περιβαλλοντικής Παιδείας.

Λαμβάνοντας υπόψη τον διαχωρισμό αυτό, θα μπορούσαμε να δώσουμε ως ενδεικτικά παραδείγματα μη τυπικής Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης τις οργανωμένες επισκέψεις σε ζωολογικούς κήπους και ενυδρεία, τη συστηματική παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, τις διαλέξεις σε Φορείς κ.α. Η μη τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση διαφέρει από την τυπική στο ότι δεν αποτελεί ένα ιεραρχικά δομημένο με συστήματα αξιολόγησης κλπ σύστημα εκπαίδευσης, αλλά, όπως η τυπική Περιβαλλοντική

Εκπαίδευση, στοχεύει και αυτή στην ανάπτυξη περιβαλλοντικών γνώσεων, δεξιοτήτων και ήθους. Αντίθετα με την μη τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, η άτυπη μορφή της τελευταίας περιλαμβάνει οποιαδήποτε μη οργανωμένη διάχυση πληροφορίας και γνώσης προς ένα μη συγκεκριμένο κοινό μέσω βιβλιοθηκών, συζητήσεων κ.α. Στο σχήμα 1 απεικονίζεται μία μορφή του «κύκλου της Περιβαλλοντικής Παιδείας», ο οποίος περιλαμβάνει ως υποσύνολα τις τρεις μορφές της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (τυπική, μη τυπική και άτυπη).

Στόχο της παρούσας Διατριβής αποτελεί η διερεύνηση δύο βασικών παραγόντων που έχουν τη δυνατότητα αποφασιστικής συμβολής στην μη τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, οι οποίοι είναι τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και η Τοπική Αυτοδιοίκηση. Όπως είναι εύλογο, αυτοί οι δύο παράγοντες ταυτόχρονα δρουν και ως δύο σημαντικοί «πυλώνες» της άτυπης Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, όταν παρέχουν μη συστηματικά και εμπρόθετα πληροφορίες και γνώσεις στους πολίτες για τα περιβαλλοντικά θέματα. Η διερεύνηση του μηχανισμού της άτυπης Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, αν και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, δεν εμπίπτει στους σκοπούς της παρούσας εργασίας και εφεξής δεν θα μας απασχολήσει στα κεφάλαια που ακολουθούν.

2. ΗΘΙΚΗ, ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ: Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ.

Εισαγωγή

Την 6^η Αυγούστου 1945 ένας πιλότος της Αμερικανικής πολεμικής αεροπορίας πάτησε το κουμπί, με το οποίο απελευθερώθηκε η πρώτη ατομική βόμβα στην ιστορία της ανθρωπότητας: η ιαπωνική πόλη Χιροσίμα ισοπεδώθηκε κατά τα δύο τρίτα, 70 με 80 χιλιάδες άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους ακαριαία, άλλοι τόσοι περίπου τραυματίστηκαν και για πολλές δεκαετίες αργότερα δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι, που είχαν προσβληθεί από ραδιενέργεια, πέθαναν, ενώ το πλησιόχωρο φυσικό περιβάλλον υπέστη ανυπολόγιστη καταστροφή... Με το επιστημονικό αυτό «επίτευγμα» ο Μολώχ του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου έκλεισε το αδηφάγο στόμα του, που είχε καταπιεί μέχρι τότε εκατομμύρια ψυχές¹.

Πόσο περήφανος όμως μπορεί να ήταν ο φυσικός Robert Oppenheimer και η επιστημονική ομάδα του για το «επίτευγμα» αυτό; Είναι δυνατόν να αναφερόμαστε στην Επιστήμη, όταν ένα γνωστικό επίτευγμα αποκηδεμονεύεται από την Ηθική, της οποίας ουσιώδης συνιστώσα είναι ο σεβασμός προς τον άνθρωπο; Τη σχέση των δύο αυτών τομέων του πνευματικού πολιτισμού, της Επιστήμης δηλαδή και της Ηθικής, θα διαπραγματευθούμε στη συνέχεια, λαμβάνοντας βέβαια υπόψη μας πόσο ρευστός είναι ο προβληματισμός στον χώρο αυτό και κατά συνέπεια τον υποκειμενικό χαρακτήρα που χωρίς αμφιβολία προσλαμβάνει κάθε τοποθέτηση.

1: Μολώχ: τρομερός και απάνθρωπος Φοινικικός θεός που απαιτούσε ανθρωποθυσίες, ιδιαίτερα μικρών παιδιών (πηγή: Κακριδής, Φ., και άλλοι, Παγκόσμια Μυθολογία, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1989).

2.1 Ηθική και Επιστήμη

Για να γίνει καλύτερα κατανοητή η σχέση της Επιστήμης με την Ηθική, κρίνουμε σκόπιμο, αφού δείξουμε αρχικά την συνύπαρξή τους στον ευρύτερο χώρο της πολιτισμικής δραστηριότητας, να προσπαθήσουμε στη συνέχεια να προσδιορίσουμε το σημασιολογικό περιεχόμενό τους.

Πολιτισμός λέγεται το σύνολο των ενεργειών του ανθρώπου διαμέσου των αιώνων, με τις οποίες κατόρθωσε από το ένα μέρος ν' αναβαθμίσει την ποιότητα της ζωής του (πνευματικός πολιτισμός) και από το άλλο μέρος με τη γνώση και την καλώς εννοούμενη εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος ν' αναβαθμίσει το βιοτικό του επίπεδο (τεχνολογικός πολιτισμός, τεχνολογία) (Bellebaum, 1972, Κυριακίδης, 1981).

Η πολιτιστική δραστηριότητα κάθε κοινωνικής ομάδας είναι το αποτέλεσμα τόσο της αλληλεπίδρασης των μελών μεταξύ τους, όσο και με άτομα άλλων κοινωνικών ομάδων. Οι αλληλεπιδράσεις αυτές, για ν' αποτελέσουν την κινητήρια δύναμη της πολιτιστικής εξέλιξης μιας κοινωνίας, απαιτούν χρόνο και κατάλληλο περιβάλλον, μέσα στο οποίο θ' αναπτυχθούν. Οι κάτω απ' αυτές τις συνθήκες αλληλεπιδράσεις συντελούν στην ανάπτυξη αυτού που καλούμε πολιτισμό.

Βασικοί τομείς του πνευματικού πολιτισμού είναι η Φιλοσοφία (στα πλαίσια της οποίας εντάσσεται και η Φιλοσοφική Ηθική), το Δίκαιο, η Επιστήμη, η Τέχνη, η Θρησκεία και οι Θεσμοί (Jenks, 2003). Σημειώνουμε ότι, όταν γράφουμε Ηθική, εννοούμε τον κλάδο της Φιλοσοφίας που καλείται Φιλοσοφική Ηθική, ενώ, όταν γράφουμε ηθική, εννοούμε την ηθική συμπεριφορά. Η Ηθική και η Επιστήμη, λοιπόν, είναι συνάλληλες έννοιες μέσα στον ευρύτερο χώρο του πολιτισμού και ειδικότερα του πνευματικού πολιτισμού (Κυριακίδης, 1981). Ποιο είναι όμως το σημασιολογικό περιεχόμενο της Επιστήμης και της Ηθικής;

Ο Θεόφιλος Βορέας, καθηγητής τότε της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, γράφει σχετικά το 1957 (η μεταφορά απ' την καθαρεύουσα γλωσσική μορφή στην δημοτική είναι δική μας): «Απ' τα προβλήματα, με των οποίων την έρευνα ο άνθρωπος από πολύ παλιά ασχολήθηκε, δύο είναι τα ύψιστα: αφενός μεν να γνωρίσει καθολικά τον γύρω από αυτόν κόσμο και να βρει τους νόμους που τον διέπουν και με τη γνώση αυτή και την ανθρώπινη ευημερία να προαγάγει, αφετέρου δε ν' αναζητήσει και να καθορίσει αρχές ηθικές και κανόνες, σύμφωνα με τους οποίους οφείλει καθένας να ρυθμίζει τη ζωή του, ώστε να επιτύχει εδώ την ευτυχία που μπορεί.

Τα πρώτα είναι τα προβλήματα της Επιστήμης γενικά, τα δεύτερα είναι ειδικότερα τα προβλήματα της Ηθικής. Στη μεν έρευνα του κόσμου γενικά απέβλεψε ο άνθρωπος πολύ προηγούμενα. Οδήγησαν δε αυτόν στην εξέταση αυτή αφενός μεν οι ανάγκες της ζωής, αφετέρου δε η έφεση προς τη γνώση και η απορία και ο θαυμασμός... Έτσι δε ανίχνευσε τα όντα ο άνθρωπος και τα φαινόμενα και τους νόμους αυτών και σιγά-σιγά δημιούργησε τις πολυώνυμες επιστήμες...»

Με βάση τα παραπάνω θα επιχειρήσουμε να δώσουμε μια αναλυτικότερη ερμηνεία στον προσδιορισμό της Επιστήμης. Επιστήμη (η λέξη παράγεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα επίσταμαι = γνωρίζω καλά) λέγεται η γνώση που απέκτησε, αποκτά και θα αποκτά ο άνθρωπος σε διάφορους τομείς με τη συστηματική προσπάθεια που καταβάλλουν ειδικευμένοι σ' έναν τομέα άνθρωποι, για ν' ανακαλύψουν την αλήθεια (αν τούτο βέβαια είναι γνωσιολογικά δυνατόν) για τον περιβάλλοντα κόσμο, φυσικό και κοινωνικό, και, φυσικά, και για τον ίδιο τον άνθρωπο. Στο σημείο αυτό κρίνουμε σκόπιμο ν' αναφέρουμε την κλασσική έννοια της Επιστήμης, όπως χαρακτηριστικά τον αποδίδει ο Παπαδημητρίου: «κατά την κλασσική έννοια της Επιστήμης (Αριστοτέλης, Descartes, Galilei) η επιστήμη νοείται ως ένα σύστημα αληθινών προτάσεων για

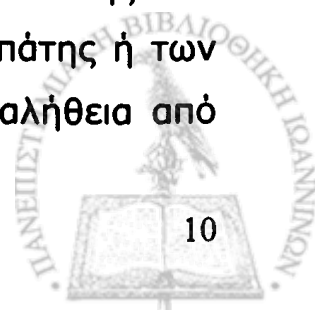
→ ένα θέμα, ταξινομημένων με λογική τάξη...Οι προτάσεις της επιστήμης πρέπει να έχουν γενικό χαρακτήρα, να είναι αποδεδειγμένες και διατυπωμένες με λογική συνοχή» (Παπαδημητρίου, 1988).

Η προσπάθεια αυτή δεν αποβλέπει μόνο στο να ικανοποιηθεί η έμφυτη περιέργεια που έχει ο άνθρωπος να μάθει τι συμβαίνει γύρω του (στον φυσικό και κοινωνικό χώρο) και στον ψυχικό του κόσμο, αλλά και στο να χρησιμοποιηθούν οι γνώσεις αυτές σε πρακτικές εφαρμογές που θα διευκολύνουν τη ζωή του ανθρώπου και θ' αναβαθμίσουν το βιοτικό του επίπεδο (σημειώνουμε εδώ ότι, όταν αναφερόμαστε στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής, εννοούμε τη βελτίωση της ανθρώπινης ζωής από ψυχική κυρίως άποψη, ενώ, όταν αναφερόμαστε στην αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου, εννοούμε τη βελτίωση της ανθρώπινης ζωής από πλευράς ανέσεων και υλικών αγαθών).

Αναφέραμε παραπάνω ότι στόχος της Επιστήμης είναι «ν' ανακαλύψει την Αλήθεια» και με την έκφραση αυτή εννοούμε το εξής: ο άνθρωπος δεν πλάστηκε εξ αρχής «επαίτων», δηλαδή γνώστης· είχε μόνο «εν δυνάμει» τη γνωστική ικανότητα και όχι τη γνώση: ο κόσμος έμοιαζε αρχικά γι' αυτόν σκεπασμένος με μια τεράστια καλύπτρα (π.χ. δεν γνώριζε τι είναι ο κεραυνός και τον ερμήνευε μυθολογικά), την οποία άρχισε σιγά-σιγά, μέσω των αναπτυσσόμενων επιστημονικών κλάδων, ν' ανασηκώνει, για ν' αρχίσουν ν' αποκαλύπτονται στα γεμάτα απορία και θαυμασμό μάτια του τα μυστήρια της Δημιουργίας.

Πολύ γλαφυρά έδωσε μια περιγραφή της Επιστήμης ο Ακαδημαϊκός Victor Abartchumian, Πρόεδρος τότε της Σοβιετικής Ακαδημίας Επιστημών (Smirnov 1985):

«Τι είναι επιστήμη; Είναι η παραγωγή καινούργιας γνώσης, η έρευνα για την αλήθεια και ο διαχωρισμός του καθαρού μετάλλου της από τον τεράστιο όγκο του άχρηστου πετρώματος της αυταπάτης ή των λαθεμένων και ξεπερασμένων αντιλήψεων... Φυσικά η αλήθεια από

μόνη της δεν εμπεριέχει ηθική αρχή. Αλλά οι προσπάθειες του ανθρώπου να φτάσει στην αλήθεια διαποτίζονται από αυτή την ηθική αρχή».

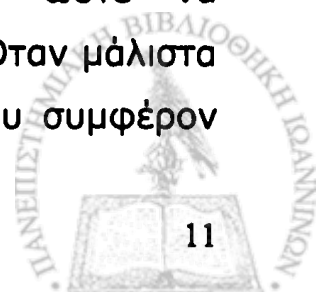
Για ποια «ηθική αρχή» όμως μιλάει ο παραπάνω επιστήμονας; Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε μια προσέγγιση του θέματος αυτού. Με τον όρο «ηθική» εννοούμε ένα σύστημα αξιών και κανόνων που αφορούν τα καθήκοντα του ανθρώπου τόσο προς τον εαυτό του (ατομική ηθική), όσο και προς τους άλλους (κοινωνική ηθική): με τους κανόνες αυτούς πρέπει να συμμορφώνει τις πράξεις του ο άνθρωπος, για να επιτευχθεί η ατομική και η συλλογική ευδαιμονία (Βορέας 1957).

Ο John Deigh στο λήμμα "Ethics" στο The Cambridge Dictionary of Philosophy αναφέρει ότι ο χώρος της Ηθικής Φιλοσοφίας μπορεί να διαιρεθεί σε έξι υποσύνολα (Deigh, 1995):

- α) τη γενική μελέτη του Αγαθού
- β) τη γενική μελέτη των σωστών πράξεων
- γ) την εφαρμοσμένη Ηθική
- δ) τη Μεταηθική
- ε) την Ηθική ψυχολογία
- ζ) τη Μεταφυσική της ηθικής υπευθυνότητας (τη μελέτη, δηλαδή, της ελεύθερης βούλησης)

Πιο απλά μπορούμε να πούμε πως ηθικότητα (πεδίο το οποίο ερευνά η Φιλοσοφική Ηθική) είναι εκείνος ο κώδικας συμπεριφοράς, σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος σέβεται τον εαυτό του, π.χ. ασκώντας έντιμα και υπεύθυνα το επάγγελμά του, και τους συνανθρώπους του, π.χ. δεν βλάπτει την αξιοπρέπεια, την ελευθερία και τα υλικά αγαθά που ο συνάνθρωπός του απέκτησε με έντιμο τρόπο.

Με λίγα λόγια η ηθική στάση είναι *modus vivendi*, σύμφωνα με το οποίο ο άνθρωπος πράττει κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εναρμονίζονται το ατομικό με το συλλογικό συμφέρον. Όταν μάλιστα ο άνθρωπος συμβαίνει να αδιαφορεί για το ατομικό του συμφέρον

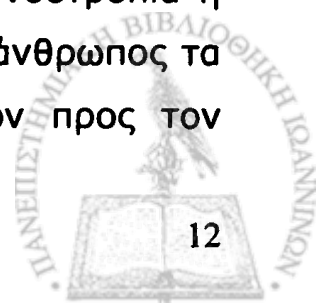
• (μερικές φορές και για τη ζωή του: αλτρουισμός) προκειμένου να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον συνάνθρωπό του ή στο κοινωνικό σύνολο υπερασπιζόμενος ιδανικά, τότε αναφερόμαστε σε κορυφαία ηθικά αναστήματα, για τα οποία τόσο η καθημερινή ζωή, όσο και η λογοτεχνία έχουν δώσει πολλά δείγματα, παραδείγματος χάρη ο ηθικός ηρωισμός της Αντιγόνης στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή.

Δεν θα ήταν όμως πλήρης ο προσδιορισμός της ηθικής, αν περιορίζαμε την εμβέλειά της μόνο στη συμπεριφορά του ανθρώπου προς τον εαυτό του και τον συνάνθρωπό του. Στα πλαίσια της ηθικότητας πρέπει να συμπεριληφθεί και η συμπεριφορά του ανθρώπου προς το φυσικό περιβάλλον.

Ο Βορέας (1957) γράφει σχετικά (η μεταφορά στη δημοτική γλωσσική μορφή είναι δική μας): «Από τα παλιά χρόνια γινότανε λόγος για τα καθήκοντα που ο άνθρωπος έχει και προς τα ζώα που βρίσκονται γύρω του. Και άλλοι μεν, μεταξύ των οποίων και ο Kant, τα προς τα ζώα καθήκοντα του ανθρώπου θεωρούν ως απορρέοντα από τα καθήκοντα, τα οποία ο άνθρωπος έχει προς τον εαυτό του. Σύμφωνα μ' αυτούς ο άνθρωπος που δείχνει ωμότητα προς τα ζώα, αμβλύνει την συμπάθεια, την ευγενέστατη εκδήλωση του κοινωνικού βίου. Άλλοι δε πιο σωστά είπαν για τα καθήκοντα αυτά ότι παράγονται απ' την αρχή της συμπάθειας, η οποία διέπει σύμπασα τη ζώσα φύση· έτσι (εννοείται είπαν) ο Άγγλος φιλόσοφος Hutcheson, ο Rousseau, ο Schopenhauer κ.α.» και παρακάτω: «Απ' την ίδια αρχή πηγάζουν και τα καθήκοντα του ανθρώπου προς τα φυτά».

Απ' τα παραπάνω μπορούμε να συναγάγουμε δύο αντιλήψεις:

α. Μέχρι και τους νεότερους χρόνους (ο Immanuel Kant έγραψε στον ΙΗ' αιώνα) η ηθική στάση του ανθρώπου απέναντι στο φυσικό κόσμο εμπεριείχε την αντίληψη ότι ο σεβασμός προς τα ζώα (και τα φυτά) δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια εγωιστική νοοτροπία ή μια «άσκηση» κοινωνικής συμπεριφοράς: σεβόμενος ο άνθρωπος τα ζώα (και τα φυτά) απλά και μόνο δεν αμβλύνει τον προς τον

→ συνάνθρωπο σεβασμό του, η ηθική δηλαδή αυτή στάση απέρρευε από το συμφέρον και όχι από σεβασμό προς αυτόν καθαυτόν τον φυσικό κόσμο.

Ενδεικτικό είναι εν προκειμένω και ένα απόσπασμα του Πλούταρχου² (η μετάφραση είναι της φιλολογικής ομάδας των εκδόσεων «Κάκτος»).

«...όχι παράλογα και με σκοπό την άσκηση στην εκτέλεση του καλού για τον άλλο οι παλιοί σέβονταν τις καρποφόρους δρυς, αλλά και οι Αθηναίοι ονόμασαν κάποια συκιά ιερή και απαγορεύουν να κόβει κανείς κλαδιά από την ιερή ελιά³. Όλα τούτα δεν μας καλλιεργούν τάση προς τη δεισιδαιμονία, όπως ισχυρίζονται ορισμένοι, αλλά ασκούν τη διάθεσή μας να κάνουμε το καλό στον άλλο και την κοινωνικότητά μας πάνω σε πράγματα που στερούνται αίσθησης και ψυχής».

β. Ήδη όμως απ' την εποχή του Διαφωτισμού αρχίζουν ν' ακούγονται φωνές για ανιδιοτελή σεβασμό προς τη Φύση. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή ο σεβασμός προς τη Φύση απορρέει από μια έμφυτη συμπάθεια που διέπει τον άνθρωπο και τα ζώα, είναι δηλαδή μια ηθική στάση που εκπηγάζει έσωθεν στον άνθρωπο και δεν υπαγορεύεται μόνο από το συμφέρον, από την ανάγκη που έχει ο άνθρωπος να χρησιμοποιεί τη Φύση μόνο ως «πόρο» για εκμετάλλευση, ώστε να επιτύχει την επιβίωση.

Η αντίληψη αυτή προφανώς απηχεί τη λεγόμενη «ζωολογική» καταγωγή της Αρετής, η οποία παρά τις επικρίσεις που δέχτηκε, υποστηρίχθηκε από σοβαρούς μελετητές που προσπάθησαν ν' αποδείξουν ότι κάποια μορφή ηθικότητας υπάρχει και στα ζώα,

2: Πλούταρχου Ηθ. 703 C, Συμποσ. 7,4 (μετάφραση Φιλολογικής ομάδας Κάκτου, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1996).

3: Αι μοριαί (αρχαία ελληνική λέξη): αρχικά ήταν οι ιερές ελιές που υπήρχαν στο χώρο της Ακαδημίας και αργότερα λέγονταν έτσι οι ελιές που ήταν φυτεμένες στις αυλές των αρχαίων Ελληνικών ναών (H. Liddel - R. Scott, Μέγα λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης).

τουλάχιστον στα λεγόμενα ανώτερα από αυτά, αυτά δηλαδή που «πλησιάζουν» προς τον άνθρωπο, αφού έχουν παρατηρηθεί σ' αυτά ακόμη και παραδείγματα αυτοθυσίας (Παπανούτσος, 1970).

Μπορούμε δηλαδή να μιλάμε ήδη για έναν αρχικό προβληματισμό σχετικά με την σύγχρονη οικολογική ηθική. Στο σημείο αυτό κρίνουμε απαραίτητες κάποιες διευκρινίσεις σχετικά με αυτήν. Η Περιβαλλοντική Ηθική (Environmental Ethics), όπως η Ιατρική Ηθική (Medical Ethics), η Ηθική των Επιχειρήσεων (Business Ethics), η Δημοσιογραφική Ηθική (Journalism Ethics) κ.α., εμπίπτει ασφαλώς στο πεδίο της Εφαρμοσμένης Ηθικής. Αποτελεί σύγχρονο κλάδο της Φιλοσοφίας, αφού μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1970 άρχισε να πραγματοποιείται συστηματική φιλοσοφική «συζήτηση» σχετικά με τις ηθικές προεκτάσεις των επιπτώσεων των σύγχρονων (μεγάλης κλίμακας) επεμβάσεων στον φυσικό κόσμο από πλευράς του ανθρώπου. Σύγχρονοι κορυφαίοι Πανεπιστημιακοί στο πεδίο της Περιβαλλοντικής Ηθικής, όπως ο Andrew Light και ο Holmes Rolston, αναφέρουν ως βασικό χαρακτηριστικό της τελευταίας ότι (παρότι ανήκει στο χώρο της Εφαρμοσμένης Ηθικής) δεν ασχολείται μόνο με πρακτικά θέματα, αλλά και θεωρητικά, όπως π.χ. εάν έχει υψηλότερη αξία ένα μεμονωμένο είδος ή ένα οικοσύστημα στο σύνολό του (Light and Rolston, 2003). Πέρα, όμως, από το προαναφερθέν η Περιβαλλοντική Ηθική βασικά διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες μορφές Εφαρμοσμένης Ηθικής και πρωτοπορεί στο ότι «στρέφει το οπτικό της πεδίο» πέρα από τον ανθρώπινο παράγοντα και στο έμβιο ή αβιοτικό περιβάλλον του ανθρώπου, θέτοντας ζητήματα όπως η εγγενής αξία έμβιων όντων, τοπίων, φυσικών οικοσυστημάτων κ.α.

Και φτάνουμε τώρα στο ερώτημα ποια πρέπει να είναι η σχέση της Επιστήμης (τόσο της Θεωρητικής, όσο και της Τεχνολογίας) με την ηθική. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό αποτελεί σημείο αμφιλεγόμενο. Κατά τον Παπανούτσο (1984) δύο είναι οι απόψεις σχετικά με το θέμα αυτό. Μία ομάδα ισχυρίζεται ότι η Επιστήμη

πρέπει να κηδεμονεύεται από την Αρετή, πρέπει δηλαδή η κάθε γνώση, και κατεξοχήν η επιστημονική, να τίθεται αποκλειστικά και μόνο στην υπηρεσία της ανθρωπότητας, μ' άλλα λόγια να βοηθάει τον άνθρωπο να βελτιώνει τόσο την ποιότητα της ζωής του, όσο και το βιοτικό του επίπεδο. Η άλλη ομάδα διατείνεται ότι η επιστημονική γνώση δεν πρέπει να έχει καμία σχέση με την αρετή, γιατί η ευθύνη του επιστήμονα καλύπτει μόνο την όσο το δυνατόν βαθύτερη και πλατύτερη αναζήτηση της Αλήθειας, ενώ για τον τρόπο χρησιμοποίησής της είναι άλλοι υπεύθυνοι, π.χ. πολιτικοί, στρατιωτικοί, βιομήχανοι κλπ. Αυτοί οι άλλοι κατά κανόνα στελεχώνουν τα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Χαρακτηριστικός της άποψης ότι ο επιστήμονας πρέπει να εμφορείται από ηθικές αρχές είναι ο ακόλουθος Όρκος που δίδουν στην εποχή μας οι Μηχανικοί που αποφοιτούν από το Queen Mary College, του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει «Ορκίζομαι να προσπαθώ πάντοτε να μειώνω τον οποιοδήποτε κίνδυνο για την ανθρώπινη προσωπικότητα, για τη ρύπανση της ατμόσφαιρας, του εδάφους και των υδάτων, για την καταστροφή της αισθητικής του τοπίου, του ορυκτού πλούτου, της χλωρίδας και την πανίδας μέσω της εργασίας μου» (Dixon, 1976). Από τη άλλη πλευρά υπάρχουν απόψεις επιστημόνων που υποστηρίζουν ότι ο επιστήμονας δεν πρέπει ν' ασχολείται με ηθικο-πολιτικά ζητήματα, αλλά να επιδιώκει την πρόοδο της επιστήμης του και μόνο, αφού τα ζητήματα αυτά δεν ανήκουν στη σφαίρα των αρμοδιοτήτων του. Για παράδειγμα, ο L.F. Fleser, επικεφαλής των ερευνών για την ανάπτυξη των βομβών ναπάλμ που χρησιμοποιήθηκαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, σε μια συνέντευξή του το 1966 στους New York Times δήλωσε: «Δεν αισθάνομαι ένοχος. Κανείς δε θα μπορούσε να προβλέψει αυτό που θα συνέβαινε. Αυτό δεχ ήταν δική μου υπόθεση, ήταν υπόθεση άλλων. Για εμένα είναι άλλο πράγμα η κατασκευή όπλων και άλλο η χρήση τους. Επειδή διαδραμάτισα κάποιο ρόλο στην κατασκευή της βόμβας

ναβάλμ, αυτό δε σημαίνει ότι είμαι το πιο κατάλληλο άτομο να σχολιάσει τις ηθικές πλευρές του ζητήματος» (Lipscombe and Williams, 1979).

Ο F. Carra σχολιάζοντας την έννοια της Επιστήμης αναφέρει ότι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν ως σκοπό της Επιστήμης την απόκτηση σοφίας, την κατανόηση της φυσικής τάξης και την εναρμόνιση της ανθρώπινης ζωής με τη φύση (Carra, 1982). Με άλλα λόγια καλλιεργούσαν την Επιστήμη «για τη δόξα του Θεού». Μήπως όμως η εναρμόνιση της ανθρώπινης ζωής με τη φύση δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο πνευματικός πολιτισμός; Μήπως όμως πολιτισμός δεν είναι παρά η καταξίωση του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία με την ανάπτυξη των γνώσεών του γύρω από το περιβάλλον του; Αν όντως αυτά είναι πολιτισμός ή μέρος της έννοιας του πολιτισμού, τότε η γνώση θα πρέπει να κηδεμονεύεται από την Αρετή. Και αυτό, γιατί η κάθε γνώση πρέπει να έρχεται αρωγός στη δύσκολη προσπάθεια της ανθρωπότητας για επιβίωση και πρόοδο και ιδιαίτερα η επιστημονική γνώση, γιατί μόνο τότε η γνώση αξίζει να φέρει το υψηλό όνομα της Επιστήμης, όταν εκτός απ' την Αλήθεια υπηρετεί και την Αρετή. Αυτό εννοούσε ο Πλάτωνας με την περίφημη φράση του «Κάθε γνώση, αν χωριστεί από τη Δικαιοσύνη και τις άλλες αρετές, φαίνεται κακία και όχι σοφία»⁴ και την ίδια πρόθεση έχει και ο όρκος του Ιπποκράτη⁵.

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, ο πνευματικός πολιτισμός στοχεύει (και νομίζουμε πως αυτό είναι αυτονόητο για κάθε εχέφρονα άνθρωπο) στη βελτίωση της ποιότητας της ανθρώπινης ζωής και επομένως και η Επιστήμη, ως τομέας του πνευματικού πολιτισμού, πρέπει να έχει την ίδια στοχοθεσία, γιατί διαφορετικά

4: Πλάτωνας Μενέξενος, 247α, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1993 (μετάφραση Ορέστη Περδικίδη)

5: Όρκος του Ιπποκράτη: «Ορκίζομαι στον θεό Απόλλωνα τον ιατρό και στον θεό Ασκληπιό και στην Υγεία ότι...θα χρησιμοποιώ σύμφωνα με την κρίση μου και όσο μπορώ καλύτερα την επιστήμη μου προς όφελος των ασθενών...», [Ιπποκράτης, Άπαντα τα έργα, τόμος Β', εκδόσεις Α. Μαρτίνο (μετάφραση Καίσαρ Εμμανουήλ), Αθήνα 1967].

δεν πιστεύουμε ότι μπορούμε ν' αναφερόμαστε σε πολιτιστική ποιότητα.

Όσον αφορά για το ποιος έχει την ευθύνη για τη χρήση των επιστημονικών επιτεύξεων, ο Παπανούτσος (1984) δίνει την απάντηση με τον ακόλουθο τρόπο:

«Άκρη δεν έχει κανενός η ευθύνη, εφόσον έγινε, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η αιτία ν' αρχίσει να ξετυλίγεται μια σειρά πράξεων. Τον βαρύνει και η τελευταία όσο και η πρώτη. Και το χειρότερο, σε τέτοιες περιπτώσεις: είμαστε υπεύθυνοι όχι μόνο για ό,τι επράξαμε, αλλά και για ό,τι κάποτε (προπάντων για ό,τι) παραλείψαμε να πράξουμε. Στα ηθικά όντα, όπως είναι ο άνθρωπος, σωτηρία απ' την ευθύνη δεν υπάρχει».

Εδώ όμως είναι απαραίτητη μια διευκρίνηση. Η Επιστήμη ως πνευματική ενέργεια δεν είναι ούτε ηθική, ούτε ανήθικη· η Επιστήμη αυτή καθαυτήν είναι ουδέτερη, δεν μπορούμε να της δώσουμε ούτε θετικό, ούτε αρνητικό χαρακτήρα από ηθική άποψη. Ο άνθρωπος (ο επιστήμονας) με τη χρήση της επιστημονικής γνώσης που θα κάνει θα «χρωματίσει» ηθικά ή ανήθικα τον επιστημονικό κλάδο που υπηρετεί. Εμείς πιστεύουμε ότι ο επιστήμονας οφείλει να επιτελεί λειτούργημα, να μην είναι απλά επαγγελματίας και τούτο σημαίνει ότι, όπως οι «λειτουργίες» στην αρχαία Αθήνα ήταν υποχρέωση κάποιων (πλούσιων) πολιτών προς το κοινωνικό σύνολο, έτσι και ο επιστήμονας πρέπει να αισθάνεται το έργο του βασικά ως λειτούργημα, πρέπει δηλαδή να διαπνέεται από διάθεση προσφοράς προς τον συνάνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο. Κι αυτή η διάθεση προσφοράς πρέπει να απορρέει απ' την ευθύνη που έχει ο επιστήμονας λόγω της δύναμης που του παρέχει η γνώση (Knowledge is power, για να θυμηθούμε και τον Francis Bacon) κυρίως των εφαρμοσμένων επιστημών, οι οποίες αναντίρρητα πρόσφεραν τα μέγιστα για την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και την πρόοδο της γνώσης, αλλά έχουν συγχρόνως και τη δυνατότητα να

προξενήσουν φοβερές και κάποτε μη αναστρέψιμες καταστροφές στην ανθρωπότητα.

Από όσα προαναφέρθηκαν, γίνεται κατανοητό ότι η Επιστήμη πρέπει να κηδεμονεύεται απ' την Αρετή: σε αντίθετη περίπτωση δεν είναι υπερβολικό να ισχυριστεί κανείς ότι τόσο ο ατομικός, όσο και ο κοινωνικός βίος δεν θα είναι τίποτε παραπέρα από προέκταση της ζούγκλας και η Επιστήμη σαν νέος Μεφιστοφελής θα μας δίνει βέβαια «πνευματικά» και υλικά αγαθά με το ένα χέρι, ενώ με το άλλο θα μας παίρνει την ψυχή μας και - γιατί όχι - κάποτε και την ύπαρξή μας.

Και για του λόγου το αληθές ας αναφερθεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα (Κυριακίδης, 1987):

Η γονιδιακή θεραπεία με σωματικά κύτταρα που έχει προτείνει η Βιοτεχνολογία, έχει αρκετά προχωρήσει με τις τεχνικές της Γενετικής Μηχανικής. Αλλά κάποτε μπορεί να μην είναι θεραπεία κάποιας γενετικής ανωμαλίας, αλλά η εισαγωγή ενός γονιδίου που δημιουργεί αλλαγή σε μερικά χαρακτηριστικά, τα οποία έχει ανάγκη ο αποδέκτης. Ένα παράδειγμα μπορεί να είναι ένα επιπλέον γονίδιο για την ανθρώπινη αυξητική ορμόνη, για να παράγει ψηλούς παίκτες για το μπάσκετ. Αντιλαμβάνεται βέβαια ο καθένας πόσα προβλήματα μπορεί να δημιουργηθούν τόσο στο άτομο, όσο και στην κοινωνία με την «κατά παραγγελία» δημιουργία ανθρώπων. Με το θέμα όμως αυτό, όπως και με άλλα παρεμφερή, ασχολείται η Βιοηθική (Bains, 1998).

2.2 Περιβάλλον και Τεχνολογία

2.2.1 έννοια του Περιβάλλοντος

Πριν προχωρήσουμε στην ανάπτυξη της ενότητας αυτής, είναι αναγκαίο να προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε την έννοια του

Περιβάλλοντος, δεδομένου του ότι πολλές απόψεις έχουν διατυπωθεί για το περιεχόμενό της.

Όπως και ετυμολογικά υποδηλώνει η ελληνική λέξη, περιβάλλον (περί+βάλλω) σημαίνει αυτό που βρίσκεται γύρω από κάτι. Ο πολύ γενικός και αόριστος αυτός προσδιορισμός της έννοιας του περιβάλλοντος γεννά δύο ερωτηματικά σε όσους ασχολούνται με την Επιστήμη του Περιβάλλοντος:

α. Τι είναι αυτό που περιβάλλεται;

β. Τι ακριβώς είναι αυτό που περιβάλλει;

Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα, μπορούμε να πούμε ότι σε μια κλίμακα του περιβάλλοντος χώρου με μέγιστο όριο το κοσμικό σύμπαν και ελάχιστο όριο τα υποατομικά σωματίδια της ύλης, απ' τα οποία αποτελούνται τα άτομα της υπάρχουσας στο σύμπαν ύλης, όλα τα εντός της κλίμακας αυτής όντα είναι δυνατόν να είναι και αυτό που περιβάλλεται και αυτό που περιβάλλει: αν, για παράδειγμα, λάβουμε ως σημείο αναφοράς μια αίθουσα διδασκαλίας μιας πανεπιστημιακής κοινότητας, τότε η αίθουσα αυτή είναι αυτό που περιβάλλεται και η πανεπιστημιακή κοινότητα αυτό που περιβάλλει· αν όμως λάβουμε ως σημείο αναφοράς την πανεπιστημιακή κοινότητα, τότε η κοινότητα αυτή είναι αυτό που περιβάλλεται και η πόλη εντός της οποίας βρίσκεται η κοινότητα είναι αυτό που περιβάλλει, δηλ. με την αλλαγή του σημείου αναφοράς το περιβάλλον έγινε περιβαλλόμενο.

Τα εντός της κλίμακας αυτής υπάρχοντα διαιρούνται σε δύο κατηγορίες, στη μη ζώσα φύση, δηλαδή όλα τα άψυχα και στη ζώσα φύση, δηλαδή όλα τα έμβια.

Επειδή, λοιπόν, κάθε ον ή σύστημα όντων μπορεί να είναι περιβάλλον για ό,τι εμπεριέχει και περιβαλλόμενο σε ό,τι εμπεριέχεται, πρέπει να ορίζουμε το σημείο αναφοράς, όταν μιλάμε για περιβάλλον ή πια απλά να ονομάζουμε το υποκείμενο, στο οποίο αναφέρεται το περιβάλλον. Έτσι μπορούμε να μιλάμε για περιβάλλον

του ανθρώπου, περιβάλλον της θαλάσσιας χελώνας, περιβάλλον ενός οικοσυστήματος κ.ο.κ.

Στην Επιστήμη του Περιβάλλοντος οτιδήποτε υπάρχει μέσα στην προαναφερθείσα κλίμακα μπορεί να γίνει σημείο αναφοράς. Αυτό όμως που ενδιαφέρει κυρίως είναι ο άνθρωπος, άρα θ' αναφερθούμε εδώ στο περιβάλλον του ανθρώπου.

Όσο αφορά το δεύτερο ερώτημα, η απάντηση δεν είναι και τόσο απλή, όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Μιλάμε βέβαια για ό,τι περιβάλλει τον άνθρωπο· τι ακριβώς όμως είναι αυτό; Επειδή ό,τι βρίσκεται γύρω από τον άνθρωπο δεν υποπίπτει στην αντίληψή μας ως μια ενιαία οντότητα, αλλά ως είδη και υποείδη τα οντότητας αυτής, η έννοια περιβάλλον του ανθρώπου μπορεί να λάβει ποικίλες εκφράσεις: οικογενειακό περιβάλλον, αγροτικό περιβάλλον, μορφωτικό περιβάλλον, φυσικό περιβάλλον κλπ.

Πώς πρέπει λοιπόν να εννοούμε το περιβάλλον του ανθρώπου στον χώρο της Επιστήμης του Περιβάλλοντος; Πριν επιχειρήσουμε όμως να προσδιορίσουμε την έννοια του ανθρώπινου περιβάλλοντος, είναι αναγκαία μια παρατήρηση: συνήθως γίνεται ένας μονομερής ως επί το πλείστον προσδιορισμός του περιεχομένου της έννοιας του περιβάλλοντος ανάλογα με τον επιστήμονικό κλάδο που ερευνά το περιβάλλον, π.χ. η Φυσική και η Χημεία εστιάζουν κυρίως τη προσοχή τους στους φυσικοχημικούς παράγοντες, η Βιολογία κυρίως στα οικοσυστήματα κλπ. Εμείς θα προσπαθήσουμε να αποφύγουμε τη μονομέρεια αυτή διατυπώνοντας έναν ορισμό που ελπίζουμε να καταστεί γενικότερα αποδεκτός.

Περιβάλλον μπορούμε να ονομάσουμε το σύνολο των όντων και των συνθηκών που βρίσκονται μέσα στο χώρο και τον χρόνο γύρω από τον άνθρωπο και ανήκουν είτε στη λεγόμενη μη ζώσα φύση (αβιοτική συνιστώσα του περιβάλλοντος), είτε στη λεγόμενη ζώσα φύση (βιοτική συνιστώσα του περιβάλλοντος, στην οποία βέβαια ανήκει και ο άνθρωπος). Με τις δύο αυτές συνιστώσες του περιβάλλοντος ο άνθρωπος βρίσκεται σε διαρκή αλληλεξάρτηση και

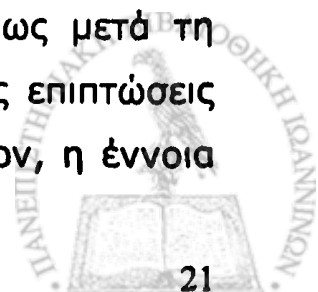
αλληλεπίδραση όντας παράλληλα και το μοναδικό έμβιο ον επί της Γης που μπορεί να επεμβαίνει και να τροποποιεί κατά το δοκούν το περιβάλλον, υφιστάμενος εννοείται και τις όποιες (θετικές ή αρνητικές) επιπτώσεις αυτής της επέμβασης.

Για τον πληρέστερο όμως προσδιορισμό της έννοιας του περιβάλλοντος μια διευκρίνιση είναι απαραίτητη στο σημείο αυτό: επειδή στη ζώσα φύση ενυπάρχει και ο άνθρωπος, στο πλάτος της έννοιας του περιβάλλοντος πρέπει να συμπεριλάβουμε και τα πολιτιστικά δημιουργήματά του, τόσο τα τεχνολογικά, όσο και τα πολιτισμικά.

Έτσι, αν θέλαμε να δώσουμε μια γενική εικόνα του πλάτους της έννοιας του ανθρώπινου περιβάλλοντος, νομίζουμε ότι μπορούμε να το πετύχουμε με τη παρακάτω σχηματική παράσταση:

Φυσικό	Ανθρωπογενές (=δημιουργήματα του ανθρώπου)		
Ζώσα και μη ζώσα φύση	Δομημένο	Κοινωνικό	Πολιτισμικό
	Οικισμοί Έργα υποδομής, π.χ. δρόμοι, λιμάνια, αεροδρόμια	Μέσα παραγωγής Συγκοινωνίες Αστικές δραστηριότητες Γεωργικές δραστηριότητες	Πολιτισμικά μνημεία π.χ. παραδοσιακά κτίρια Ιστορικά μνημεία Λαογραφικά στοιχεία

Στην εποχή μας το περιβάλλον «χρωματίσθηκε» με μια ιδιαίτερη σημασία, λόγω της οποίας η έννοιά του περιορίσθηκε στα όρια του φυσικού περιβάλλοντος και τούτο νομίζουμε πως έχει την εξήγησή του και σ' αυτό έχει συντελέσει όχι μόνο η Οικολογία ως επιστήμη, αλλά κυρίως η οικολογία ως στάση ζωής (π.χ. το λεγόμενο οικολογικό κίνημα). Τις τελευταίες δεκαετίες, και κυρίως μετά τη δεκαετία του '60, οπότε και έγιναν ορατές οι αρνητικές επιπτώσεις των επεμβάσεων της τεχνολογίας στο φυσικό περιβάλλον, η έννοια

του περιβάλλοντος, όπως αυτό πρέπει να το εννοούμε επιστημονικά, «στενώθηκε» και σχεδόν ταυτίσθηκε με το φυσικό περιβάλλον, λόγω του ότι το περιβάλλον αυτό φορτίστηκε με ποικίλα και σοβαρά προβλήματα που του προξένησε η άκριτη και καθαρά συμφεροντολογική εκ μέρους του ανθρώπου επέμβαση της σύγχρονης τεχνολογίας που διατάραξε την οικολογική ισορροπία. Παραγνωρίζεται έτσι το γεγονός ότι και το ανθρωπογενές περιβάλλον όχι μόνο υφίσταται ως πραγματικότητα, αλλά ότι υπέστη κι αυτό, όπως άλλωστε και το φυσικό περιβάλλον, αρνητικές επιπτώσεις απ' την άκριτη χρήση της τεχνολογίας. Πιο συγκεκριμένα θα μπορούσε ν' αναφερθεί η αλλοίωση ορισμένων πολιτισμικών μνημείων που έχει επέλθει εξαιτίας της ατμοσφαιρικής ρύπανσης από ανθρωπογενείς δραστηριότητες (η περίπτωση της γυψοποίησης των μαρμάρων του Παρθενώνα από την όξινη βροχή πιστεύουμε πως αποτελεί ένα από παράδειγμα).

Αν θέλουμε λοιπόν να εννοούμε πλήρως το πλάτος της έννοιας του περιβάλλοντος, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνουμε σ' αυτό και το ανθρωπογενές περιβάλλον, όπως άλλωστε, πολύ σωστά, ορίζει και ο ελληνικός νόμος -πλαίσιο 1650/86, άρθρο 2, § 1 για το περιβάλλον αναφέροντας ότι: «περιβάλλον: το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες»⁶.

Στο σημείο αυτό αξίζει ν' αναφερθεί το γεγονός ότι Διεθνείς Εγκυκλοπαίδειες Περιβαλλοντικών Επιστημών (Encyclopaedias of Environmental Science) αναφερόμενες στην έννοια του περιβάλλοντος δηλώνουν με σαφήνεια τη διάκρισή του σε φυσικό και ανθρωπογενές (Bortman, Brimblecombe & Cunningham, 2003 και Munn, Mooney & Canadell, 2001). Επίσης κλασσικά κείμενα για

6: ΦΕΚ (Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως) 160 Α/18-10-1986.

το Περιβάλλον και την Αειφορία, όπως η Έκθεση Brundtland, αναφερόμενα στην ίδια έννοια επαναλαμβάνουν τον διαχωρισμό αυτό (WCED, 1987).

Την κατά εννοιολογικό πλάτος διαίρεση αυτού του περιβάλλοντος ακολουθούν τα περισσότερα έργα που αναφέρονται στο περιβάλλον και αυτή τη διαίρεση ακολουθήσαμε κι εμείς στην παραπάνω διαπραγμάτευση.

Ο Odum πρότεινε ένα διαχωρισμό του περιβάλλοντος χρησιμοποιώντας ως κριτήριο χωρισμού τις μορφές ενέργειας που τροφοδοτούν τα περιβαλλοντικά συστήματα. Έτσι το περιβάλλον χωρίζεται σε κατασκευασμένο (fabricated), προσαρμοσμένο (domesticated: με την έννοια ότι το περιβάλλον αυτό είναι μεν φυσικό, αλλά το διαχειρίζεται ο άνθρωπος) και φυσικό (natural: με τη έννοια ότι το περιβάλλον αυτό καθόλου δεν το χρησιμοποιεί ο άνθρωπος ή το χρησιμοποιεί ελάχιστα, τόσο που να μην επηρεάζεται η αυτοσυντήρησή του και η αναπαραγωγή του). Το πρώτο λειτουργεί με ενεργειακά και ορυκτά καύσιμα, π.χ. ένα εργοστάσιο, το δεύτερο λειτουργεί βασικά με τον ήλιο, αλλά και με καύσιμα, π.χ. μια αγροτική (καλλιεργούμενη) έκταση και το τρίτο αυτοσυντηρείται μόνο από την ηλιακή ενέργεια, π.χ. ένα παρθένο δάσος (Odum, 1989).

2.2.2 Τεχνολογία και Περιβάλλον

Κι ας έρθουμε τώρα στο βασικό θέμα που μας απασχολεί στην ενότητα αυτή, τη σχέση δηλαδή Τεχνολογίας και περιβάλλοντος.

Τεχνολογία, όπως ήδη έχουμε προαναφέρει είναι η «μετάφραση» των γνώσεων των λεγόμενων θετικών επιστημών σε εφαρμογές, ώστε μέσω των εφαρμογών αυτών ο άνθρωπος να κατορθώνει να χρησιμοποιεί το φυσικό περιβάλλον, αφού απ' το περιβάλλον αυτό είναι αναγκασμένος ν' αντλεί τα υλικά για τη τροφή, την ένδυση και

την κατοικία του, καθώς και κάθε μέσο που θα αναβαθμίσει υλικά (κάποτε και πνευματικά) τη ζωή του.

Τεχνολογία, βέβαια, συνηθίζουμε να λέμε ό,τι έχει σχέση με μηχανές και μάλιστα εξελιγμένες, είτε λίγο είτε πολύ, μιλάμε με άλλα λόγια για νεότερες εποχές. Ο τεχνικός πολιτισμός όμως ως ευρύτερη έννοια που διαλαμβάνει ακόμα και τα αρχέγονα εργαλεία της πρωτόγονης εποχής, είναι πανάρχαιος όσο και ο *homo sapiens*. Και τα πρώτα εργαλεία και όπλα των πρωτόγονων ανθρώπων συμπεριλαμβάνονται στα προϊόντα του τεχνικού πολιτισμού, δεδομένου του ότι δεν υπάρχει ανθρώπινη κοινωνία χωρίς πολιτισμό, απλά και μόνο διακρίνουμε πολιτιστικά επίπεδα προηγμένα ή μη προηγμένα.

Κατά την πρωτόγονη εποχή δε μπορούμε να συζητάμε για επέμβαση του ανθρώπου στο φυσικό του περιβάλλον, αφού ο άνθρωπος περιπλανιόταν μέσα στη φύση συλλέγοντας καρπούς και σκοτώνοντας ζώα για τη διατροφή του και κατοικώντας σε σπηλιές, όπως δείχνει το γνωστό σπήλαιο στα Πετράλωνα της Χαλκιδικής (θηρευτική και αλιευτική περίοδος της ανθρώπινης ιστορίας). Τα ξύλινα ή πέτρινα εργαλεία που χρησιμοποιούσε τότε ο άνθρωπος δεν είχαν τη δυνατότητα να επιφέρουν τροποποιήσεις στο φυσικό περιβάλλον, αλλά απλώς διευκόλυναν την επιβίωση του σ' αυτό. Αυτή την εποχή μάλιστα μπορούμε να μιλάμε όχι μόνο για αρμονική σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του, αλλά και για σεβασμό του ανθρώπου προς το περιβάλλον μέσω του τοτεμισμού⁷.

Όταν ο άνθρωπος εγκατέλειψε τον πλάνητα βίο κι εγκαταστάθηκε σε μόνιμους οικισμούς που δημιούργησε ο ίδιος, - κι αυτό υπολογίζεται πως έγινε γύρω στα 10.000 χρόνια π.Χ. (Φλογαίτη, 1998 και Σκαναβή, 2004)- άρχισε η λεγόμενη γεωργική και

7: Τοτεμισμός: «...η ζωολατρεία (Totemismus), καθ' ην πιστεύει ο άνθρωπος ότι εντός των ζώων, ως και των φυτών και άλλων αφύχων όντων, κατοικούν αι ψυχαί των προγόνων, διο και τυγχάνουσι τα ζώα ταύτα τιμής και λατρείας», (Θ. Βορέας, Ηθική).

κτηνοτροφική περίοδος της ανθρώπινης ιστορίας, άρχισε, ουσιαστικά πλέον, ο πολιτισμός. Ο άνθρωπος καλλιεργεί τη γη και εκτρέφει ζώα. Από τη περίοδο αυτή μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι αρχίζει η ανθρώπινη παρέμβαση στο φυσικό περιβάλλον, αλλά η παρέμβαση αυτή είναι ακόμη αμελητέα για πολλούς αιώνες λόγω της ανυπαρξίας τεχνικών μέσων που θα μπορούσαν να επιφέρουν άξιες λόγου τροποποιήσεις στο φυσικό περιβάλλον.

Με την εξέλιξη όμως του πολιτισμού εξελίσσονται και τα εργαλεία που αρχίζουν σιγά-σιγά να μετατρέπονται σε μηχανήματα, με τα οποία ο άνθρωπος αρχίζει να επεμβαίνει αισθητά στο περιβάλλον, αισθητά μιν, όχι όμως ακόμη επικίνδυνα, αφού η φύση έχει ακόμη δυνατότητες αυτορρύθμισης των όποιων αρνητικών επιπτώσεων και επιβαρύνσεων απ' την ανθρώπινη παρέμβαση, και αναφερόμαστε, βέβαια, στην μεγάλη σε έκταση χρονική περίοδο που ονομάζεται προβιομηχανική εποχή.

Και για να καταδειχθεί η δυνατότητα πλέον του ανθρώπου να παρεμβαίνει στη φύση, αναφέρουμε ενδεικτικά τα γιγαντιαία, για την εποχή εκείνη, αποστραγγιστικά έργα στη περιοχή της Κωπαΐδας κατά τη Μυκηναϊκή εποχή (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1970) και τις προσπάθειες των πρώτων Πτολεμαίων στην Αίγυπτο κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους να τιθασεύσουν τα νερά του Νείλου σε μια εποχή που αναπτύσσεται εκπληκτικά η υδραυλική μηχανική (π.χ. Αρχιμήδης, Κτησίβιος, Ήρωνας κ.α.) και που ο Farrington τη θεωρεί σταθμό για την ανθρώπινη πρόοδο (Λάζος 1999).

Ας αναφερθεί επίσης ότι κατά τη περίοδο αυτή (Ελληνιστικοί χρόνοι) αναφέρονται και περιβαλλοντικές επιπτώσεις στην Ελλάδα: ο μαθητής του Αριστοτέλη Θεόφραστος είχε πληροφορίες για αλλαγή θερμοκρασίας λόγω αποδασώσεων, αλλαγής των κατευθύνσεων των ποταμών και αποξηράνσεων λιμνών και βάλτων (Παπαδημητρίου 1999).

Η διάσταση αυτή του ανθρώπου με το περιβάλλον αρχίζει ουσιαστικά τον ΙΗ' αιώνα με την έναρξη της βιομηχανικής

επανάστασης. Από την εποχή αυτή και μετά η ανθρώπινη παρέμβαση αρχίζει να δημιουργεί προβλήματα στο φυσικό περιβάλλον, τα οποία κορυφώνονται κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, οπότε με την υπερανάπτυξη της τεχνολογίας, την εντατική εκβιομηχάνιση και την έντονη αστικοποίηση οι αρνητικές επιπτώσεις και οι επιβαρύνσεις στο περιβάλλον, όχι μόνο στο φυσικό αλλά και στο ανθρωπογενές, φθάνουν στο απροχώρητο εγγίζοντας κάποτε τα όρια μιας εφιαλτικής επικινδυνότητας. Μιλάμε πλέον όχι μόνο για ρύπανση, μόλυνση και υποβάθμιση των επιμέρους οικοσυστημάτων και διατάραξη της οικολογικής ισορροπίας, αλλά και για κινδύνους, ενδεχόμενα μη αναστρέψιμους, που απειλούν γενικότερα το γήινο οικοσύστημα (π.χ. αραίωση της στοιβάδας του όζοντος, φαινόμενο θερμοκηπίου, ερημοποίηση). Αν προσθέσουμε δε και την κατασπατάληση των φυσικών πόρων, κυρίως των μη ανανεώσιμων, τότε δεν είναι, νομίζουμε, υπερβολικός ο χαρακτηρισμός ως εφιάλτη της κατάστασης που ζει ο σύγχρονος κόσμος σχετικά με το περιβάλλον. Έχουμε φθάσει δε σε τέτοιο σημείο – εκεί μας οδήγησε η απληστία – ώστε αναγκασθήκαμε να θεσπίσουμε νόμους, για να προστατεύσουμε είδη της πανίδας που κινδυνεύουν να εξαφανισθούν, π.χ. φάλαινα, χελώνα *caretta-caretta*, αρκούδα. Αυτή είναι με λίγα λόγια η «συμπεριφορά» του ανθρώπου που χειρίζεται την σύγχρονη Τεχνολογία προς το περιβάλλον.

2.3 Απ' την «ηθική» της κυριαρχίας στην ηθική της συμπόρευσης

2.3.1 Η κυριαρχική και κτητική στάση του ανθρώπου

Ανακεφαλαιώνοντας όσα αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα (2.2.2), μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι η ανθρώπινη διαδρομή στον πλανήτη μας ιδωμένη από τη σκοπιά της παρέμβασης στο περιβάλλον είναι δυνατόν να χωρισθεί συμβατικά σε τρεις

μεγάλες περιόδους. (Πρέπει, βέβαια, να ληφθεί υπόψη ότι η εισαγωγή των ανθρωπίνων κοινωνιών σε ό,τι εννοείται με την έννοια πολιτισμός, δεν είχε παντού την ίδια αφετηρία και συνεπώς ο διαχωρισμός που ακολουθεί είναι συμβατικός). Πρωτόγονη περίοδος: η παρέμβαση του ανθρώπου στο περιβάλλον του είναι σχεδόν μηδενική. Ο άνθρωπος διαβιώνει στο περιβάλλον και εκμεταλλεύεται τις πηγές του σε καθημερινή βάση.

Προβιομηχανική περίοδος: αρχίζει με την γεωργική και κτηνοτροφική επανάσταση και φθάνει μέχρι τον ΙΗ' αιώνα. Κατά την περίοδο αυτή σταδιακά τα εργαλεία αρχίζουν να μετασχηματίζονται σε μηχανήματα και η ανθρώπινη παρέμβαση στο περιβάλλον παίρνει το χαρακτήρα ικανής, αλλ' όχι ακόμη επικίνδυνης επέμβασης.

Βιομηχανική και μεταβιομηχανική περίοδος: διαρκεί από τον ΙΗ' αιώνα μέχρι σήμερα, οπότε με την συνεχώς εξελισσόμενη τεχνολογία, την εντατική εκβιομηχάνιση και τη λεηλασία των φυσικών πόρων η παρέμβαση στο περιβάλλον λαμβάνει διαστάσεις επικείμενης οικολογικής καταστροφής.

Κατά την πρωτόγονη περίοδο, η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του είναι μια σχέση προσαρμογής, μια σχέση που θα μπορούσαμε να πούμε ότι τη διέπει ισορροπία: ο άνθρωπος αντλεί από το περιβάλλον του μόνο τόσα, όσα του χρειάζονται, για να καλύψει τις βασικές ζωτικές του ανάγκες (τροφή, ένδυση, εργαλεία), όπως επίσης δεν παράγει παραπροϊόντα των δραστηριοτήτων του σε τέτοιο βαθμό, ώστε η φύση να μη μπορεί να τα αποικοδομήσει με φυσικές διαδικασίες που πραγματοποιούνται στα οικοσυστήματα.

Όσο όμως προχωρεί ο πολιτισμός, και κυρίως ο τεχνικός, η τάση του ανθρώπου να ικανοποιεί τις ζωτικές του ανάγκες μετατρέπεται σε μια στάση κυριαρχίας πάνω στο περιβάλλον, σε μια στάση κτητική, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος «χωρίζεται» από το περιβάλλον του. Το περιβάλλον πλέον «του ανήκει» και μπορεί να το μεταχειρίζεται όπως τον συμφέρει. Το φυσικό περιβάλλον δηλαδή είναι πια για τον άνθρωπο απλά και μόνο πόρος για ασύδοτη

εκμετάλλευση, μέσω της οποίας θα ικανοποιήσει όχι μόνο τις ζωτικές του ανάγκες σε όλη τους την έκταση, αλλά θα ικανοποιήσει πάντα σε βάρος της φύσης και άλλες ανάγκες που ο ίδιος δημιούργησε χωρίς να είναι ουσιαστικά ζωτικές. Για παράδειγμα η λατρεία του θείου είναι βέβαια μια ανάγκη -ζωτική για όσους θρησκεύουν-, αλλά η θυσία των ζώων από πού προκύπτει ότι είναι ανάγκη για το θείον; Είναι κατά συνέπεια μια πλαστή ανάγκη. Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για τη σημερινή εποχή για ένα σωρό πλασματικές ανάγκες που μας επιβάλλει η υπερκαταναλωτική κοινωνία μας σε βάρος του περιβάλλοντος. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι έχει γίνει για τον σύγχρονο αγχωμένο άνθρωπο ζωτική, θα λέγαμε, ανάγκη το να κάνει διακοπές, αλλά από πού προκύπτει ότι για τον σκοπό αυτό πρέπει να καταστρέφεται ή να ρυπαίνεται το παράκτιο περιβάλλον (αυθαίρετα και ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις που πολλές φορές επιφέρουν τη ρύπανση μέσω της ανεξέλεγκτης απόθεσης των απορριμμάτων, κλπ); Έχει γίνει ζωτική ανάγκη για τον σύγχρονο άνθρωπο να μετακινείται με συγκοινωνιακά μέσα, αλλά γιατί πρέπει να υπερεκμεταλλευόμαστε κυρίως τα ορυκτά καύσιμα που είναι μη ανανεώσιμη (στην έκταση πού χρησιμοποιούνται βέβαια) πηγή ενέργειας, αφού υπάρχει παράλληλα η ηλιακή και η αιολική ενέργεια; Έτσι φθάσαμε προοδευτικά στο απροχώρητο ή σε αυτό που κάποιες φορές φαίνεται απροχώρητο (και το λέμε αυτό, γιατί η υπερβολική κινδυνολογία ίσως κάποιες φορές υποκρύπτει σκοπιμότητα, αφού είναι δεδομένο και για τον κοινό νου ότι κάποιες τεχνολογικά και βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες δε θα έβλεπαν θετικά την τεχνολογική και βιομηχανική ανάπτυξη μικρότερων χωρών που είναι εξαρτημένες από αυτές). Εν πάση περιπτώσει είναι σαφές ότι στην εποχή μας έχει υπονομευθεί, κάποιες δε φορές σοβαρά, η διαλεκτική σχέση μεταξύ του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του. Απειλείται η φέρουσα ικανότητα⁸ του γήινου

8: Φέρουσα ικανότητα: ο αριθμός των ειδών ή μονάδων είδους που μπορούν να συντηρηθούν επ' άπειρον από ένα οικοσύστημα.

οικοσυστήματος και τούτο γίνεται βέβαια όχι με ευθύνη της μη ανθρώπινης φύσης, αλλά με ευθύνη του ανθρώπου που ξεχώρισε τον εαυτό του από τη φύση και θεώρησε και θεωρεί, ειδικά στην εποχή μας, το περιβάλλον ως κτήμα του, επί του οποίου έχει την απόλυτη ιδιοκτησία, κάτω από το παραμορφωτικό πρίσμα ενός χωρίς όρια ανθρωποκεντρισμού.

Πολλά άλλαξε ο άνθρωπος ως προς τις απόψεις του στη διάρκεια του εκπολιτισμού του, αλλά σε ένα μένει αμετανόητα αμετακίνητος: νομίζει ότι είναι ο αφέντης της γης και ενδεχομένως και του σύμπαντος. Στη στάση αυτή του ανθρώπου να διαχειρίζεται το περιβάλλον κατά βούληση ορισμένοι διανοούμενοι του δυτικού κόσμου προσπάθησαν να δώσουν θρησκευτικές ή φιλοσοφικές καταβολές αναζητώντας ευθύνες στη Χριστιανική θεολογία ή στην αρχαία ελληνική σκέψη (Passmore, 1974 και Γεωργόπουλος, 2002), χωρίς να λείψουν βέβαια και οι αντιρρήσεις (Palmer, 1992).

Οι γνωστότερες αναφορές που γίνονται στο θέμα αυτό είναι η Αριστοτελική αντίληψη⁹:

«Με τον ίδιο τρόπο λοιπόν είναι φανερό πως μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ένεκα της τροφής δημιουργήθηκαν τα φυτά για τα ζώα και τα άλλα ζώα για τους ανθρώπους, τα ήμερα και για χρήση και για διατροφή, κι απ' τα άγρια τα περισσότερα, αν όχι όλα, για την τροφή και οποιαδήποτε άλλη χρήση, για τα ρούχα και άλλα εργαλεία. Αν λοιπόν η φύση δεν πλάθει τίποτε ατελές ούτε χωρίς σκοπό, τότε αναγκαστικά όλα αυτά η φύση τα έπλασε για χάρη των ανθρώπων», και η εντολή του Θεού στην Παλαιά Διαθήκη¹⁰:

«αυξάνεσθε και πληθύνεσθε και πληρώσατε την γην και κατακυριεύσατε αυτής και άρχετε των ιχθύων της θαλάσσης και των πετεινών του ουρανού και πάντων των κτηνών και πάσης της γης ...»

9: Αριστοτέλη Πολιτικά 1, 1256 b 20-25, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1993 (μετάφραση φιλολογικής ομάδας Κάκτου).

10: Γένεση, 1, 27-28.

Ανεξάρτητα με το αν τότε ή αργότερα (π.χ. με τη «Νέα Ατλαντίδα»¹¹ του Fr. Bacon) η τάση κυριαρχίας του ανθρώπου στο περιβάλλον του θεμελιώθηκε θεωρητικά, γεγονός είναι ότι η ίδια η πραγματικότητα καταμαρτυρεί ότι ο άνθρωπος, και ειδικά ο σύγχρονος άνθρωπος της υπεραναπτυγμένης τεχνολογίας, έδειξε μια διάθεση κάθε άλλο παρά συμπορευτική με την μη ανθρώπινη φύση. Ειδικά ο σύγχρονος Homo Faber πήρε, δυστυχώς, ένα κατήφορο που ο ανήφορός του είναι δυσανάβατος, ενδεχομένως δε, αν δεν προλάβουμε, και μη προσβάσιμος. Και τι καλύτερο θα περίμενε κανείς, όταν συχνά (για να μην πούμε ότι είναι ο κανόνας της εποχής μας) βλέπουμε την επιστήμη, και εν προκειμένω την τεχνολογία, ν' αποκηδεμονεύεται απ' την ηθική και ν' αυτονομείται θαμπωμένη από την ίδια της τη δύναμη;

Και δεν εννοούμε φυσικά την ίδια την Τεχνολογία αλλά τον επιστήμονα που χρησιμοποιεί την τεχνολογία. Τι θα περίμενε κανείς καλύτερο, όταν επιστήμονες του πνευματικού διαμετρήματος ενός Αϊνστάιν ασπάζονται την άποψη ότι την ευθύνη για τα επιστημονικά επιτεύγματα δεν την έχει ο επιστήμονας, αλλά αυτοί που χρησιμοποιούν τα επιτεύγματα της επιστήμης; (Συνέντευξη στον φοιτητή Milton James, Φεβρουάριος 1949, αρχείο Αϊνστάιν 58-014)¹². Με τέτοιες αντιλήψεις όμως ο σύγχρονος άνθρωπος πώς είναι δυνατόν να σεβασθεί τη φύση, αφού δεν σέβεται ούτε τον συνάνθρωπό του;

Για τη κατάσταση αυτή δεν ευθύνεται όμως μόνο το φαινόμενο αυτό, το γεγονός δηλ. ότι συχνά η Επιστήμη και η Τεχνολογία αυτονομούνται από την ηθική λόγω της οίησης πολλών τεχνοκρατών που θαμπώνονται από τη μεγάλη δύναμη της επιστήμης τους.

11: Άγγλος πολιτικός και φιλόσοφος (1561-1626). Θεωρείται ως εισηγητής της ιδεολογίας για την κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στη φύση (Παπαδημητρίου, 1999).

12: Εγώ, ο Αλβέρτος Αϊνστάιν, αξιομνημόνευτες σκέψεις και ρήσεις του μεγάλου σοφού, Σταχυολόγηση και επιμέλεια Alice Calaprice, εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1998.

Ευθύνεται περισσότερο η αναδιάταξη των αξιών στο κοσμοείδωλο του σύγχρονου ανθρώπου, μια αναδιάταξη που δημιούργησε η ίδια η τεχνολογική εξέλιξη: η αλματώδης ανάπτυξη της τεχνολογίας στην εποχή μας οδήγησε σε υψηλά επίπεδα παραγωγής τη βιομηχανική ανάπτυξη σε τρόπο, ώστε η αγορά να έχει πλημμυρίσει από πάμπολλα υλικά αγαθά και οι κοινωνιολόγοι να μιλάνε για κοινωνία της αφθονίας που κύριο χαρακτηριστικό της είναι ο υπερκαταναλωτισμός, το γεγονός δηλ. ότι έχει χαθεί το μέτρο μεταξύ αναγκαίου και περιττού (πραγματικές και πλασματικές ανάγκες), με συνέπεια ο άνθρωπος να καταναλίσκει ακατάπαυστα και να μεταβληθεί σε Homo Oeconomicus, σ' ένα ον δηλ. που βασικός του κοινωνικός προσανατολισμός είναι η επιδίωξη της κοινωνικής ευμάρειας, για να μπορεί να ικανοποιεί την καταναλωτική βουλιμία του. Η κατάσταση όμως αυτή οδήγησε στον υλιστικό ευδαιμονισμό, στην αντίληψη δηλ. κατά την οποία η ευτυχία έγκειται στην απόλαυση όσο το δυνατόν περισσότερων υλικών αγαθών. Και κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί, νομίζουμε, ότι και τα υλικά αγαθά συμβάλλουν στην ανθρώπινη ευτυχία. Δεν πρέπει όμως να λησμονούμε ότι ο άνθρωπος, ως διφυής υπόσταση, δεν έχει μόνο υλικές αλλά και ψυχικές, και κυρίως ηθικές, ανάγκες. Όταν όμως ο άνθρωπος εμφορείται από υλιστικό ευδαιμονισμό, φυσικό είναι ν' αλλοτριώνεται, ν' αδιαφορεί για τις ανώτερες (ηθικές) αξίες και να περιχαράκωνεται στις κατώτερες (υλικές) αξίες που απλά και μόνο ικανοποιούν το σαρκίο του.

Δεν είμαστε κατά της ελεύθερης οικονομίας, ούτε πολύ περισσότερο κατά της εξέλιξης της τεχνολογίας που τόσα αγαθά μας πρόσφερε. Πιστεύουμε όμως πως μόνο αυτά δεν αρκούν. Η οικονομία της αγοράς διαθέτει πολύ καλά οικονομικά «εργαλεία», τα οποία έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν αρκετά στη διεθνή προσπάθεια προστασίας του περιβάλλοντος, τα οποία όμως δεν αποτελούν «πανάκεια» και δεν ενδείκνυνται για όλες τις περιπτώσεις. Παραδείγματος χάρη, η χρηματοδότηση ιδιοκτητών

δασικών εκτάσεων στο Μεξικό από την Κυβέρνηση προκειμένου να μην υλοτομήσουν ή να μετατρέψουν σε βοσκότοπους τις περιουσίες τους, έφερε ευεργετικά αποτελέσματα, αλλά το όλο εγχείρημα συναντά δυσκολίες στο γεγονός ότι μόνο το 20% των δασικών εκτάσεων ανήκει σε μεμονωμένους ιδιώτες, ενώ το υπόλοιπο 80% αφορά κοινόχρηστες εκτάσεις με προφανείς δυσκολίες διαχείρισής τους. Επίσης, όσον αφορά το παράδειγμα των εμπορεύσιμων πιστωτικών μονάδων εκπομπών αερίου ρύπανσης, οικονομολόγοι του RFF (Ινστιτούτο Οικονομικών του Περιβάλλοντος στην Ουάσιγκτον) αναφέρουν ότι, εάν χρειασθεί τα ανώτατα όρια εκπομπών του SO₂ ν' αλλάξουν (εξαιτίας νέων επιστημονικών δεδομένων), στην όλη διαδικασία προβλέπεται εμπλοκή μόνο του Κογκρέσου και όχι εμπειρογνομώνων της EPA (Environmental Protection Agency-Αμερικανική Εταιρία Προστασίας Περιβάλλοντος), το οποίο θα πρέπει να έχει τη δύναμη τάχιστα ν' αναπροσαρμόσει τα ανώτατα όρια εκπομπών του SO₂.

2.3.2 Η ανάγκη μιας νέας οπτικής απέναντι στον κόσμο που μας περιβάλλει

Και τώρα που τα πράγματα φθάνουν στο «σημείο μηδέν», ο άνθρωπος αναγκάστηκε να «παρέμβει στην παρέμβασή του», μ' άλλα λόγια ν' αρχίσει να ενδιαφέρεται και για τη μη ανθρώπινη φύση. Ο νέος Προμηθέας κατάλαβε ότι η «ύβρις» άρχισε να κρέμεται πάνω από το κεφάλι του σαν Δαμόκλεια σπάθη και συνειδητοποίησε πόσο δίκιο είχε ο Ηράκλειτος, όταν έγραφε ότι, εάν ο ήλιος παρεκκλίνει απ' το δρόμο του, οι Ερινύες θα τον ανακαλέσουν στη τάξη¹³. Έτσι, εδώ και λίγες δεκαετίες, αποφάσισε να εξορθολογίσει την άμετρη βουλιμία του σχετικά με την μη ανθρώπινη φύση: με την επιστήμη της οικολογίας ερευνά το οικοσύστημα, ώστε γνωρίζοντάς

13: Diels Hermann, Die Fragmente der Vorsokratiker, 1964.

το καλύτερα να μπορεί να προσδιορίσει μέχρι πού μπορεί να φθάνει η φέρουσα ικανότητά του. Τα οικολογικά κινήματα προσπαθούν ν' αφυπνίσουν συνειδήσεις και «προς τα επάνω» (Κυβερνήσεις) και «προς τα κάτω» (κοινωνικό σύνολο), ώστε η πολιτική να μπορεί, τουλάχιστον σε σοβαρές περιπτώσεις, να απεγκλωβίζεται απ' τα οργανωμένα συμφέροντα. Με την «πράσινη τεχνολογία» προσπαθεί μέσω της ίδιας της τεχνολογίας να «φρενάρει» την φυσιοφθόρα τεχνολογία του (π.χ. ήπιας μορφής παρέμβαση στο περιβάλλον, έρευνα για τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, όπως η αιολική, η βιομάζα κλπ, ανακύκλωση κ.α.), με νομοθετικές ρυθμίσεις προσπαθεί να περιορίσει τη φθορά και τη καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος. Ο Homo Faber κατάλαβε, επιτέλους, ότι ο κόσμος δεν τελειώνει στις παρούσες γενιές, αλλ' ότι θα έρθουν και οι επόμενες κάποτε κι έτσι βρήκε μια νέα φόρμουλα σκέψης, την αειφορική ή βιώσιμη ανάπτυξη. Με άλλα λόγια ο σύγχρονος άνθρωπος ανακαλύπτει και πάλι την έννοια του μέτρου που με σοφία προσδιόρισαν οι αρχαίοι Έλληνες στο ρητό «Μέτρον άριστον». Επιπλέον επανέρχεται ο άνθρωπος σε παλαιότερους τρόπους αντιμετώπισης της φύσης που είχαν γίνει βίωμα σε παλαιότερους πολιτισμούς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από τον J.L. Clark σχετικά με τον αρχηγό των ινδιάνικων φυλών Dwamish και Suquamish και που φέρεται ότι είχε αναφερθεί στον πρόεδρο των Η.Π.Α. F. Pears το έτος 1854 με τα εξής λόγια: «Αυτόν τον πλανήτη δεν τον κληρονομήσαμε από τους προγόνους μας, αλλά τον δανειστήκαμε απ' τα παιδιά μας»¹⁴.

Στα πλαίσια αυτά εισαχθήκανε σχετικά με την Οικολογία οι όροι Ρηχή (Shallow) και Βαθιά (Deep) Οικολογία (Naess, 1973), γεγονός που εισήγαγε διαφοροποιήσεις στην Φιλοσοφική αντίληψη της μέχρι τώρα ηθικής στάσης. Οι υποστηρικτές της Βαθιάς Οικολογίας

14: Clark, J.L., (1985), "Thus spoke Chief Seattle: The story of an undocumented speech". Prologue: Quarterly of the National Archives and Records Administration. 18: no 1.

υποστηρίζουν ότι η Ρηχή Οικολογία (Shallow Ecology) εξακολουθεί να βλέπει «κτητικά» την μη ανθρώπινη φύση και η φιλοδοξία της περιορίζεται μόνο στον περιορισμό των συμπτωμάτων (μέσω της κατάλληλης αντιρρυπαντικής τεχνολογίας) και όχι στην απομάκρυνση των γενεσιουργών αιτίων της οικολογικής κρίσης (οικονομικές συνθήκες, μη ορθή χρήση της τεχνολογίας και της επιστήμης). Η Βαθιά Οικολογία (Deep Ecology), που αρχίζει να παίρνει το χαρακτήρα νέου φιλοσοφικού κλάδου με το όνομα Οικοφιλοσοφία (Skolimowski, 1984) αλλάζει προσανατολισμό σε σχέση με την ηθική στάση και γίνεται μη ανθρωποκεντρική (οικοκεντρική) και τούτο βασικά σημαίνει ότι *condicio sine qua non* για τη Φιλοσοφία, και ειδικότερα για την Ηθική, πρέπει να γίνει αναθέαση από τον άνθρωπο της μη ανθρώπινης φύσης, μια αναθέαση σύμφωνα με την οποία δεν πρέπει να βλέπουμε τη Φύση μόνο ως πόρο για εκμετάλλευση, αλλά πρέπει να τη βλέπουμε ως μια αυταξία που θα πει πως η φύση έχει αφ' εαυτής αξία ανεξάρτητα με το αν τη χρησιμοποιεί η όχι ο άνθρωπος.

Πρόκειται, βέβαια, για ένα προχώρημα της ηθικής στάσης ακόμη ένα βήμα: μέχρι τώρα διακρίναμε καθήκοντα προς το άτομο (ατομική ηθική) και καθήκοντα προς το σύνολο (κοινωνική ηθική): τώρα πρέπει ν' αναγνωρίσουμε και καθήκοντα προς την μη ανθρώπινη φύση κι ένα παράδειγμα νομίζουμε ότι είναι αναγκαίο εδώ: με ποιο δικαίωμα βάζουμε σε κίνδυνο την ύπαρξη ενός είδους της Δημιουργίας, π.χ. της φάλαινας στην Ανταρκτική; Άλλο πράγμα είναι η ικανοποίηση των ζωτικών μας αναγκών κι άλλο πράγμα η χωρίς όρια (και κυρίως: χωρίς έλεος κάποτε) εξαφάνιση ενός είδους ζωής μόνο και μόνο από τη δίψα του κέρδους. Μήπως νομίσαμε ότι γίναμε θεοί, όπως φαίνεται ν' αρχίζουν να πιστεύουν ορισμένοι σύγχρονοι Βιοτεχνολόγοι ή μήπως, όπως προαναφέραμε, διαταράχθηκαν επικίνδυνα οι αξιακές μας ισορροπίες και το πανίσχυρο ένστικτο της αυτοσυντήρησης με τη μορφή της απληστίας κατέλαβε χώρο που δεν του ανήκει στο κοσμοείδωλό μας; Ό,τι κι αν

συμβαίνει, η Οικοφιλοσοφία (με προσπατούμενο, κατά τη γνώμη μας, να μη φθάνουμε στις υπερβολές ορισμένων ακτιβιστικών οργανώσεων) επιζητεί μια βαθύτερη ολιστική θέαση του κόσμου, μια θέαση οικοκεντρική, σύμφωνα με την οποία και η μη ανθρώπινη φύση θα έχει μια θέση στο σύστημα των αξιών μας, αλλά και οι αξίες του σύγχρονου κόσμου θ' αναπροσανατολισθούν σε υψηλότερα επίπεδα ηθικής στάσης, τα οποία θ' αποδίδουν ηθική αξία όχι μόνο στ' ανθρώπινα όντα, αλλά στο σύνολο του κόσμου που μας περιβάλλει.

Και γεννάται τώρα το ερώτημα: τι νόημα έχει να θεωρήσουμε την μη ανθρώπινη φύση ως αυταξία; Πώς μπορούμε δηλαδή να δικαιολογήσουμε την αναθέαση της ηθικής μας στάσης προς το φυσικό περιβάλλον; Δίνουμε την απάντηση της Οικοφιλοσοφίας (Skolimowski, 1984):

“Αν πρέπει να μεταχειριζόμαστε την ανθρώπινη ζωή με ευλάβεια, το ίδιο πρέπει να κάνουμε με τη ζωή του οικολογικού μας περιβάλλοντος. Η οικολογική κατοικία του ανθρώπου είναι αυταξία, είναι μέρος της ζωής γενικά. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να επανεισαγάγουμε εκείνη την αρχή του Σβάϊτσερ που ονομάζεται «ευλάβεια για τη ζωή»...αντιμετωπίζουμε με ευλάβεια τόσο την ανθρώπινη ζωή, όσο και την οικολογική κατοικία μας - τις αντιμετωπίζουμε ως αυταξίες, επειδή αντιπροσωπεύουν ανώτερα επιτεύγματα του εξελισσόμενου σύμπαντος”.

Φυσικά, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, μια τόσο βαθιά αναθέαση της ηθικής στάσης δεν είναι και τόσο εύκολο να γίνει αποδεκτή. Γράφει σχετικά ο Παπαδημητρίου: «Η ανθρωποκεντρική ιδεολογία της κυριαρχίας στη φύση είναι μια πανίσχυρη ακόμα ιδεολογία που αντιστέκεται στις επιθέσεις που δέχεται από την ηθική στάση του «βιοκεντρισμού» και το αίτημα μικρών ομάδων ατόμων στις βιομηχανικές κοινωνίες που οραματίζονται ένα φυσιοκεντρικό κοσμοείδωλο και μια άλλη οργάνωση της ζωής σε αρμονία με τη φύση, έχοντας μια διαφορετική αντίληψη για τη θέση και την αξία

- του ανθρώπινου είδους σε σχέση με τα άλλα όντα, με τα οποία αποτελούν μέλη της μεγάλης κοινότητας ζωής πάνω στη γη. Η στάση σεβασμού προς τη φύση προϋποθέτει την επικράτηση ενός νέου συστήματος πεποιθήσεων που να δικαιολογούν τη βιοκεντρική ή φυσιοκεντρική σκοπιά» (Παπαδημητρίου, 1999).

2.4 Ορισμένες προεκτάσεις στη συζήτηση για τη σύγχρονη Περιβαλλοντική Ηθική

Αυτό που, κατά τη γνώμη μας, όμως είναι το σημείο, στο οποίο «πάσχει» η σύγχρονη Περιβαλλοντική Ηθική, είναι στο να εμπλακεί με πιο άμεσους τρόπους στη διαδικασία επίλυσης των σύγχρονων περιβαλλοντικών προβλημάτων. Είναι, πιστεύουμε, πραγματικά ειρωνικό, ενώ λαμβάνουν χώρα παγκόσμιες κλιματικές αλλαγές, ελαττώνεται η βιοποικιλότητα και χιλιάδες στρέμματα δασών καίγονται από τις πυρκαγιές η Περιβαλλοντική Ηθική, (και η Περιβαλλοντική Φιλοσοφία εν γένει) ν' ασχολούνται με το αν έχει περισσότερη αξία η διατήρηση ενός ατόμου ενός είδους ή ενός είδους ολόκληρου. Ενώ οι τοποθετήσεις αρκετών ρευμάτων σκέψης στην Περιβαλλοντική Ηθική, όπως της Βαθιάς Οικολογίας, αποδίδουν μεγάλο βαθμό ευθύνης για τη σύγχρονη οικολογική κρίση στη μακρά παράδοση του ανθρωποκεντρισμού και στη συνακόλουθη έλλειψη απόδοσης εγγενούς αξίας σχεδόν σε οτιδήποτε μη ανθρώπινο, η προβληματική του θέματος δεν πρέπει να σταματήσει εδώ.

Ο ισχυρός ανθρωποκεντρισμός που ισχύει μέχρι και σήμερα και έχει υιοθετηθεί, πιστεύουμε, «αθόρυβα» από τους περισσότερους ανθρώπους, δεν είναι η μοναδική αιτία προβλημάτων. Είναι βέβαιο ότι ένας αναπροσανατολισμός του αξιακού μας συστήματος είναι απαραίτητος. Όμως, η Περιβαλλοντική Ηθική θα μπορούσε να προσφέρει πολύ περισσότερα από μια αντιπαράθεση επιχειρημάτων και αντεπιχειρημάτων σ' ένα φιλοσοφικό διάλογο για ζητήματα που

αφορούν θέματα, όπως το «δίπολο» ανθρωποκεντρισμός /οικοκεντρισμός και εν γένει ζητήματα οικολογικών αξιών. Ο δόλογος αυτός, βέβαια, είναι πολύ χρήσιμος, αφού, χωρίς στέρεο αξιακό σύστημα, δύσκολα μπορεί κάποιος να θεμελιώσει μια συγκεκριμένη στρατηγική. Αυτό που θα πρέπει την παρούσα χρονική στιγμή ν' αποτελέσει κομβικό σημείο, είναι πώς μπορεί η Περιβαλλοντική Ηθική να βοηθήσει στο σχηματισμό περισσότερο φιλοπεριβαλλοντικής πολιτικής, η οποία θα θεμελιώνεται ηθικά. Ο Γεωργόπουλος αναφέρει ένα έξοχο παράδειγμα μιας συζήτησης στη Βουλή των Ελλήνων το 2001 για ένα ζήτημα που αφορούσε τη δόμηση στον αιγιαλό και την εκμετάλλευση τμημάτων της παραλίας, αποδίδοντας στον λόγο όλων των πολιτικών κομμάτων στη Βουλή (στη συγκεκριμένη συζήτηση τουλάχιστον) το χαρακτηρισμό «απελπιστικά ανθρωποκεντρικό», επειδή αντιμετώπισαν το όλο θέμα ως ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης και όχι ως εγγενούς αξίας της φύσης (Γεωργόπουλος, 2002). Ωστόσο, υπάρχουν παραδείγματα Νόμων στην ελληνική νομοθεσία που διέπονται από πνεύμα κατεξοχήν οικοκεντρικό, όπως ο Νόμος 2204/1994 (Κύρωση της σύμβασης για τη Βιολογική Ποικιλότητα), ο οποίος στο Προοίμιο χαρακτηριστικά αναφέρει: «Τα Συμβαλλόμενα μέρη, συνειδητοποιώντας την εγγενή αξία της Βιολογικής Ποικιλότητας και της οικολογικής, γενετικής, επιστημονικής κ.λ.π. σημασίας της ...». Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ο φιλοσοφικός στοχασμός στο πεδίο της Περιβαλλοντικής Ηθικής μόνο ακαδημαϊκός δεν είναι, αφού έχει τη δυνατότητα –έστω θεωρητικά– ν' αποτελέσει τη θεωρητική θεμελίωση για τη θέσπιση νομοθετικών διατάξεων. Ο προαναφερθείς θα πρέπει να είναι, κατά τη γνώμη μας, ο ένας από τους δύο βασικούς στόχους της Περιβαλλοντικής Ηθικής στην εποχή μας. Ο δεύτερος στόχος θα πρέπει να είναι η μέσω της Παιδείας ευαισθητοποίηση των πολιτών, τον οποίο διαπραγματευόμαστε στην επόμενη παράγραφο.

2.5 Περιβαλλοντική Ηθική και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Επειδή οι φιλοσοφικές ενατενίσεις δεν εγγίζουν συνήθως το ευρύ κοινό (ποιος, για παράδειγμα, μη ειδικός ή μη φιλόστοργος γνωρίζει τις απόψεις του Μπερξόν ή θα διάβαζε εύκολα ένα βιβλίο Περιβαλλοντικής ηθικής;), η νέα θέαση για το περιβάλλον μας που αναφέρθηκε παραπάνω, πρέπει να μεταλαμπαδευθεί στις πλατιές μάζες μέσα από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και την Περιβαλλοντική Πληροφόρηση, ώστε η συμπεριφορά μας να μην παραμείνει εγκλωβισμένη στα πλαίσια του ανθρωποκεντρισμού (χρησιμοθηρίας) - μια υπευθυνότητα άλλωστε που εκπέμπεται σχεδόν από παντού σήμερα: «κινδυνεύει το περιβάλλον» -, αλλά να προχωρήσει και παραπέρα και ν' αγκαλιάσει την μη ανθρώπινη φύση με ανιδιοτέλεια ως ένα θησαυροφυλάκιο της Δημιουργίας, της οποίας δεν γνωρίζουμε την τελεολογία. Πρέπει να προστατεύσουμε τη Φύση με ευλάβεια, όπως προστατεύουμε το πολιτιστικό μας παρελθόν και το πολιτιστικό μας παρόν, στα οποία διαβλέπουμε πως, εκτός από την άμεση ωφέλεια που έχουμε απ' αυτά, κυοφορείται σ' αυτά και το πολιτιστικό μέλλον.

Εννοούμε, βέβαια, ότι βασικές αρχές της Περιβαλλοντικής Ηθικής, και κυρίως της σύγχρονης, πρέπει να περάσουν στο ευρύ κοινό κυρίως μέσα απ' την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση - αφού είναι εξώφθαλμο ότι με την εκπαίδευση διαμορφώνονται χαρακτήρες εξ απαλών ονύχων-, σε τρόπο, ώστε οι νέες γενιές να προσεγγίζουν το Περιβάλλον και με τις τρεις όψεις της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Palmer, 1998): και με την όψη «σχετικά με το περιβάλλον» (επιστημονικά μαθήματα, π.χ. Φυσική, Χημεία, Βιολογία κλπ: γνωστική προσέγγιση) και με την όψη «μέσα από το περιβάλλον» (εμπλοκή του εκπαιδευόμενου με περιβαλλοντικά ζητήματα: συναισθηματική προσέγγιση) και με την όψη «υπέρ του περιβάλλοντος» (απόκτηση ενός *modus et operandus vivendi* σχετικά με το περιβάλλον: ηθική στάση απέναντι στο περιβάλλον).

Έτσι ο νέος ολοκληρώνοντας την εγκύκλιο εκπαίδευσή του θα είναι ολόπλευρα από ψυχική άποψη (γνωστικά, συναισθηματικά, ηθικά) ενημερωμένος, ώστε να αποκτήσει περιβαλλοντική υπευθυνότητα, γιατί πρέπει κάποτε να γίνει πεποίθηση του ανθρώπου ότι δεν είναι ο κυρίαρχος της φύσης, αλλά συνοδοιπόρος της στο άγνωστης τελεολογίας μεγάλο ταξίδι της Δημιουργίας και της Εξέλιξης.

2.6 Συμπεράσματα

Στην εποχή μας, την εποχή της συνεχούς και ταχύτατης επιστημονικής και τεχνικής προόδου, το μεγαλύτερο βάρος στον αγώνα για την άμβλυνση των πιεστικών οικολογικών προβλημάτων δίδεται στη συνεχή προσπάθεια για την ανάπτυξη πιο αποδοτικής αντιρρυπαντικής τεχνολογίας και την ανάπτυξη νέων Διεθνών Σύνθηκών για την προστασία του Περιβάλλοντος. Παρά την αναμφίβολα ευεργετική βοήθεια των προηγούμενων, ο παράγοντας «άνθρωπος» δεν βρίσκεται στο προσκήνιο των εξελίξεων, παρότι υπήρξε καθοριστικός παράγοντας στη δημιουργία της σύγχρονης έντονης οικολογικής κρίσης. Βασικό αίτιο για την κρίση αυτή, κατά τη γνώμη μας, αποτελεί η κυρίαρχη πεποίθηση (εδώ και αρκετούς αιώνες) ότι το Περιβάλλον και οι Φυσικοί Πόροι έχουν δημιουργηθεί για να τους χρησιμοποιεί ο άνθρωπος κατά το δοκούν. Η ιδεολογία αυτή οδήγησε σε σφάλματα τόσο την Επιστήμη, όσο και την Τεχνική, οι οποίες σημειώνοντας ραγδαία πρόοδο και αποκηδεμονευόμενες σε πολλές περιπτώσεις από την Ηθική (ένεκα της ανευθυνότητας ορισμένων επιστημόνων και μηχανικών) συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στη δημιουργία των μεγάλων περιβαλλοντικών προβλημάτων της εποχής μας. Η Περιβαλλοντική Ηθική, η οποία ως κλάδος της Φιλοσοφίας είναι σχετικά αρκετά καινοφανής, θα πρέπει – πιστεύουμε – εκτός από τη δημιουργία ενός διεθνούς διαλόγου για ζητήματα σχετικά με τις οικολογικές αξίες, να προσπαθήσει αφενός να ενταχθεί στην εκπαιδευτική διαδικασία και αφετέρου να παράσχει

1
μα επαρκή ηθική θεμελίωση για τη δημιουργία φιλοπεριβαλλοντικών
πολιτικών.

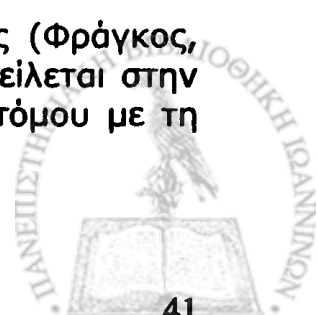
3. ΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΜΗ ΤΥΠΙΚΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.

Εισαγωγή

Ο άνθρωπος δεν μαθαίνει μόνο με τη διαδικασία της συστηματικής εκπαίδευσης απ' το νηπιαγωγείο μέχρι το Πανεπιστήμιο¹⁵, αλλά μαθαίνει σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, πληροφορείται δηλ. και κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας, π.χ. μέσω της οικογενειακής αγωγής, και παράλληλα με τη συστηματική εκπαίδευση μέσω εξωσχολικών εμπειριών και γνώσεων, π.χ. παρακολουθώντας μια διάλεξη, και μετά το τέλος της συστηματικής εκπαίδευσης, π.χ. παρακολουθώντας ένα επαγγελματικό σεμινάριο. Αυτή η προσχολική, εξωσχολική και μετασχολική μάθηση είναι η λεγόμενη «διαβίου παιδεία» (Φράγκος, 2002), η οποία ακολουθεί τον άνθρωπο μέχρι το τέλος της ζωής του.

Ο Coombs (1973) διέκρινε τις μορφές της εκπαίδευσης α) σε τυπική (formal Education), β) σε άτυπη. (informal Education) και γ) σε μη τυπική (non-formal Education). Σύμφωνα με την άποψη αυτή η τυπική εκπαίδευση διαλαμβάνει όλες τις μορφές της ιεραρχικά δομημένης και χρονικά διαβαθμισμένης εκπαίδευσης απ' την Πρωτοβάθμια ως την Τριτοβάθμια, καθώς και όλες τις μορφές της συστηματικής εκπαίδευσης που παρέχονται σε ιδρύματα τεχνικής και επαγγελματικής κατάρτισης. Η άτυπη εκπαίδευση, που είναι η μη οργανωμένα αποκτώμενη γνώση εκτός της τυπικής εκπαίδευσης, και η μη τυπική εκπαίδευση, που είναι η οργανωμένη εκπαιδευτική

15: Μάθηση σύμφωνα με τον ορισμό της Ψυχοπαιδαγωγικής (Φράγκος, 2002) είναι η σχετικά άταθερή αλλαγή συμπεριφοράς που οφείλεται στην εμπειρία και κατευθύνεται προς την ορθή προσαρμογή του ατόμου με τη βοήθεια της διδασκαλίας.

διαδικασία έξω από το καθιερωμένο τυπικό σύστημα εκπαίδευσης, συναποτελούν τη λεγόμενη εξωσχολική εκπαίδευση.

Στα πλαίσια της οργανωμένης –εννοείται και εμπρόθετης– μη τυπικής εκπαίδευσης πρέπει να εντάξουμε και τη δεύτερη συνιστώσα της Περιβαλλοντικής Παιδείας, δηλ. την Περιβαλλοντική Επικοινωνία (η πρώτη συνιστώσα της Περιβαλλοντικής Παιδείας είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση που αφορά την Περιβαλλοντική ενημέρωση των μαθητών), η οποία απευθύνεται κυρίως στους ενήλικους πολίτες, χωρίς όμως να περιορίζει την εμβέλειά της μόνο σε αυτούς, προσπαθώντας να διαχέει την περιβαλλοντική πληροφορία προς κάθε κατεύθυνση, όπου δηλ. η περιβαλλοντική πληροφορία είναι αναγκαία και επωφελής.

Η Περιβαλλοντική Επικοινωνία –αν και δεν υπάρχει καθιερωμένος ορισμός– κατά τη γνώμη μας είναι μία εμπρόθετα σχεδιασμένη διαδικασία αξιοποίησης της επικοινωνίας και των προϊόντων των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας με σκοπό «την αποτελεσματική υποστήριξη της σχεδίασης πολιτικής, της συμμετοχής πολιτών και της εφαρμογής προγραμμάτων προσανατολισμένων στην βιωσιμότητα» (Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004).

3.1 Η σημασία της Περιβαλλοντικής Επικοινωνίας

Οι μαθητές, όσο και αν – επηρεασμένοι, βέβαια, απ’ την ενημέρωσή τους για το περιβάλλον απ’ την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση – έχουν ενδεχομένως την πρόθεση να παρέμβουν σχετικά με κάποιο περιβαλλοντικό πρόβλημα, λόγω του νεαρού της ηλικίας τους δεν έχουν τη δυνατότητα ακόμη για μια ολοκληρωμένη και αποτελεσματική παρέμβαση στα περιβαλλοντικά δρώμενα. Οι ενήλικοι όμως, ως ώριμοι πολίτες, έχουν τη δυνατότητα ν’ αναλάβουν ολοκληρωμένη και, κατά τεκμήριο, αποτελεσματική δράση τόσο σε τοπικό επίπεδο με την ανάληψη περιβαλλοντικών πρωτοβουλιών, όσο και σε επίπεδο κεντρικής εξουσίας ασκώντας

πιέσεις για περισσότερο οικολογικές πολιτικές, αφού στα δημοκρατικά καθεστώτα η δύναμη της ψήφου είναι αποφασιστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση πολιτικών από τις εκάστοτε κυβερνήσεις. Και είναι γνωστό ότι, συνήθως, η πολιτική, με όποιο πρόσωπο κι αν εμφανίζεται, είναι εγκλωβισμένη, καθόσον αφορά τα περιβαλλοντικά θέματα, στα λεγόμενα οργανωμένα συμφέροντα που για λόγους κερδοσκοπικούς δεν είναι ως επί το πλείστον πρόθυμα να υπακούσουν σε φιλοπεριβαλλοντικές πολιτικές και γι' αυτό, για να διαμορφωθεί περισσότερη πολιτική βούληση υπέρ του περιβάλλοντος, είναι ανάγκη ν' ασκείται πίεση από τη βάση, δηλαδή από το εκλογικό σώμα.

Με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω δεν θέλουμε, φυσικά, να υποβαθμίσουμε τη σπουδαιότητα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης των νέων, αφού ο νέος με την τυπική εκπαίδευση μορφώνει πέποιθήσεις εξ απαλών ονύχων και ως εκ τούτου οι όποιες περιβαλλοντικές ευαισθησίες και ηθικές στάσεις σχετικά με το περιβάλλον αποκτηθούν στη νεανική ηλικία, θα λειτουργήσουν ως γνώμονες συμπεριφοράς για την υπόλοιπη ζωή του νέου ανθρώπου. Με όσα προαναφέρθηκαν απλά επισημάνουμε τη θέση μας ότι με μια ολοκληρωμένη και σωστά θεμελιωμένη Περιβαλλοντική Επικοινωνία είναι δυνατόν να υπευθυνοποιηθεί περιβαλλοντικά μεγάλο μέρος του ενήλικου πληθυσμού και ως εκ τούτου να αναπτυχθούν πιο αποτελεσματικές περιβαλλοντικές δραστηριότητες.

Μια παρατήρηση νομίζουμε πως είναι απαραίτητη στο σημείο αυτό: αν και δεν έχουν επακριβώς προσδιορισθεί ούτε το ακριβές περιεχόμενο της περιβαλλοντικής υπευθυνότητας ούτε και οι σχετικές μορφές συμπεριφοράς, εντούτοις πολλές θεωρίες έχουν διατυπωθεί σε μια προσπάθεια να ερμηνευθούν οι διαδικασίες δημιουργίας της περιβαλλοντικά υπεύθυνης συμπεριφοράς (Σκαναβή, 2004). Την ασθενή σχέση μεταξύ περιβαλλοντικών πεποιθήσεων και συμπεριφοράς ο Lipra αποδίδει στα ακόλουθα αίτια: α) στις απομονωμένες στάσεις των ανθρώπων για το καθένα

περιβαλλοντικό ζήτημα, οι οποίες τείνουν να είναι απομονωμένες μεταξύ τους και να μην ασκούν ισχυρή επιρροή στις γενικότερες περιβαλλοντικές μας ενέργειες, β) στην ύπαρξη πολλών άλλων ειδών στάσεων που ασκούν ισχυρή επιρροή στις περιβαλλοντικές μας συμπεριφορές, γ) στην ύπαρξη ισχυρών περιστασιακών παραγόντων που επηρεάζουν τις περιβαλλοντικές μας συμπεριφορές (π.χ. ύπαρξη ομάδων) και δ) στο γεγονός ότι οι περιβαλλοντικές μας πεποιθήσεις, στάσεις και πράξεις είναι συχνά ασαφείς (Lipra, 1997). Ωστόσο, χωρίς να επιθυμούμε να επεκταθούμε αναλυτικά στις διάφορες θεωρίες που έχουν κατά καιρούς αναπτυχθεί για την Περιβαλλοντικά Υπεύθυνη Συμπεριφορά (Π.Υ.Σ.), αξίζει ν' αναφερθεί το γεγονός ότι αυτή που θεωρείται ότι έχει τη μεγαλύτερη χρησιμότητα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι η Θεωρία της Προκαθορισμένης Συμπεριφοράς ("The Theory of Planned Behavior"), η οποία αναπτύχθηκε από τον Ajzen (Ajzen, 1991). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή η συμπεριφορά του ανθρώπου εδράζεται στην πρόθεσή του να συμπεριφερθεί με τον συγκεκριμένο τρόπο με βάση το σκεπτικό ότι όσο πιο ισχυρή είναι η πρόθεση ενός ατόμου να προβεί σε μια πράξη, τόσο πιο πιθανό είναι να την κάνει πράξη (Σκαναβή, 2004).

Αυτό που πρέπει, κατά την άποψή μας, να εξαχθεί ως γενικό συμπέρασμα από τα διάφορα θεωρητικά μοντέλα ερμηνείας της Π.Υ.Σ. που κατά καιρούς έχουν αναπτυχθεί, είναι ότι όλα τους συνδέουν την ανάπτυξη μιας περισσότερο υπεύθυνης περιβαλλοντικά συμπεριφοράς με την κατοχή δεξιοτήτων συμμετοχής από πλευράς του πολίτη και τη συμμετοχή του στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, με άλλα λόγια με την ανάπτυξη δράσης ως αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

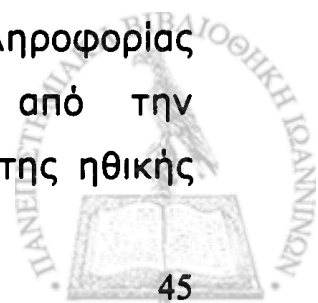
Με την παρατήρηση αυτή νομίζουμε ότι γίνεται οφθαλμοφανές το πόσο σημαντική μπορεί να γίνει η διάχυση της περιβαλλοντικής πληροφορίας στο ευρύ κοινό, αφού σε πρώτο επίπεδο μπορεί να ευαισθητοποιήσει μεγάλο μέρος του ενήλικου πληθυσμού τόσο για τοπικά, όσο και για γενικότερου ενδιαφέροντος περιβαλλοντικά

ζητήματα. Αν δε ειδικοί επιστήμονες καλλιεργήσουν στους πολίτες και ειδικότερες γνώσεις (ικανότητες και δεξιότητες) για την αντιμετώπιση συγκεκριμένου περιβαλλοντικού προβλήματος και παράλληλα ενημερώσουν τους πολίτες για κάποιες στρατηγικές, με τις οποίες μπορούν να υπερπηδηθούν εμπόδια που ο βαθμός δυσκολίας τους ίσως ανέκοπτε τη πρόθεση για δράση, τότε ο ενημερωμένος πολίτης θα βρεθεί πάρα πολύ κοντά στην απόκτηση περιβαλλοντικής υπευθυνότητας και στην απόφαση να περάσει απ' την πρόθεση για δράση (intention to act) στη δράση (action), οπότε και πολλά μπορούν να γίνουν υπέρ του περιβάλλοντος.

Ας επισημάνουμε όμως και μια παράμετρο που, αν και είναι σημαντική - ιδιαίτερα για την εποχή μας -, μπορεί να υποτιμηθεί κατά την αποτίμηση της σημασίας της Περιβαλλοντικής Επικοινωνίας. Ο πολίτης με την περιβαλλοντική υπευθυνοποίησή του και την εμπλοκή του στα περιβαλλοντικά δρώμενα ισχυροποιεί μέσα από τη συμμετοχή και τη συνεργασία που απαιτεί η περιβαλλοντική δράση, την κοινωνική του συνείδηση, μια αρετή δηλ. που παραμελείται στην εποχή μας, μια εποχή έξαρσης του ατομικιστικού πνεύματος και υποβάθμισης των πνευματικών και ηθικών αξιών, στην οποία οδήγησαν τον άνθρωπο ο υλιστικός ευδαιμονισμός και η καταναλωτική υστερία.

Αλλά εκτός από την ενεργοποίηση των πολιτών για την αντιμετώπιση οικολογικών προβλημάτων η Περιβαλλοντική Επικοινωνία μπορεί να ενημερώσει σε ευρεία κλίμακα τον επιχειρηματικό κόσμο για τις καινούριες και φιλικές προς το περιβάλλον τεχνολογίες σε τρόπο, ώστε, όσοι έχουν τις δυνατότητες, να δραστηριοποιηθούν οικονομικά στους χώρους αυτούς με αποτέλεσμα όχι μόνο την ατομική και κοινωνική ανάπτυξη, αλλά παράλληλα και την προστασία του περιβάλλοντος.

Τέλος με τη διάχυση της ηθικής περιβαλλοντικής πληροφορίας (προβολή αξιών και προτύπων που απορρέουν από την Περιβαλλοντική Ηθική) ίσως επισπευσθεί το «άνοιγμα» της ηθικής

στάσης του ανθρώπου και προς το περιβάλλον, ώστε λίγο να μιλάμε για επίλυση προβλημάτων και περισσότερο για την πρόληψή τους. Οι θεωρήσεις αυτές έρχονται σε πλήρη συμφωνία με το γνωστό αξίωμα της Ιπποκρατικής Ιατρικής: αναφέρει σχετικά ο Ιπποκράτης προς τον βασιλιά της Μακεδονίας Δημήτριο ότι «ταις θεραπιαίς αις αν εγώ γράφω χρώμενος διατελής άνουσος εών», με άλλα λόγια αναφέρει ότι, αν ακολουθήσεις τις ιατρικές μου συμβουλές, θα διατηρηθείς καλά στην υγεία σου, δηλαδή ότι η καλύτερη θεραπεία είναι η πρόληψη (Lettre 1962, TLG 6.0).

3.2 Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και η διάχυση της περιβαλλοντικής πληροφορίας.

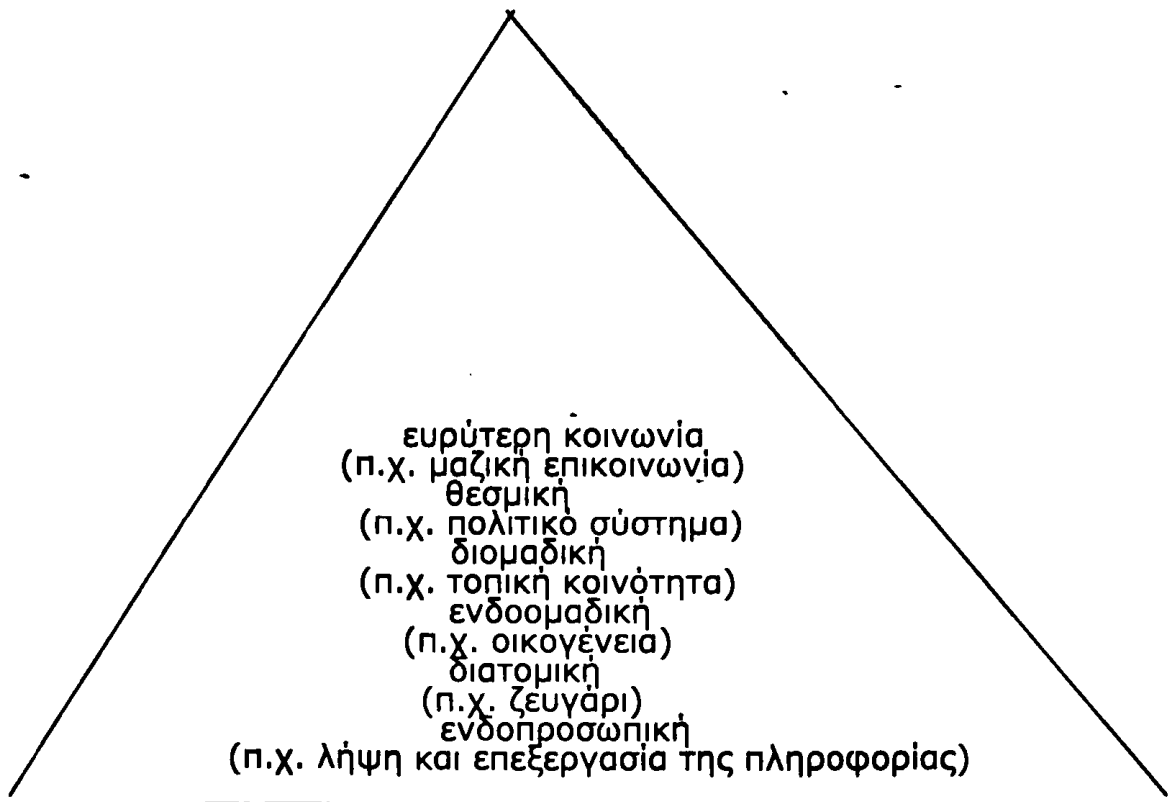
3.2.1 Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας

Με τον όρο «επικοινωνία» εννοούμε γενικά την κάθε φύσεως επαφή μεταξύ ατόμων, ομάδων, λαών, χωρών κλπ¹⁶. Με ένα πιο αναλυτικό ορισμό (Πιπερόπουλος, 1996) μπορούμε να πούμε ότι επικοινωνία είναι «...η τέχνη της αποτελεσματικής ανταλλαγής πληροφοριών που ολοκληρώνονται με την εδραίωση αμοιβαίας κατανόησης ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα άτομα, ανάμεσα σε ένα πρόσωπο και μια ομάδα ή ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες ομάδες ατόμων. Στη διαδικασία της επικοινωνίας θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ορισμένα ακόμη στοιχεία: η επικοινωνία αποβλέπει σε κάποιο αποτέλεσμα, διενεργείται μέσα σε ένα ορισμένο πλαίσιο (φυσικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον) και γίνεται για την

16: Σταματάκος Ιωάννης, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, εκδόσεις «Αθήναιον», Αθήνα 1953.

εξυπηρέτηση κάποιων αναγκών ή για την επίτευξη ορισμένων στόχων».

Στους ορισμούς αυτούς – και σε όποιον άλλο κι αν ανατρέξει κανείς–διαφαίνεται ότι η επικοινωνία έχει πολυεπίπεδη διάσταση: στην επικοινωνία διακρίνουμε διαφορετικά επίπεδα, όσον αφορά την εμπλοκή των μερών που επικοινωνούν (άτομα, ομάδες κλπ). Πολύ χαρακτηριστική σχετικά είναι η «πυραμίδα της επικοινωνίας» (Σχήμα 1) στην οποία ο Denis Mc Quail (2000) συσχετίζει την επικοινωνία με διάφορα επίπεδα της κοινωνικής οργάνωσης, στα οποία αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί:

Σχήμα 1: Τα επίπεδα της επικοινωνιακής διαδικασίας (Πηγή: McQuail,2000)

Το επίπεδο, βέβαια, που μας ενδιαφέρει εν προκειμένω, είναι η μαζική επικοινωνία, την έννοια της οποίας θα προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε.

Όταν, μεταφορικά, μιλάμε για ανθρώπινη «μάζα», εννοούμε ένα πλήθος ατόμων που εμφανίζουν, βασικά, τα εξής χαρακτηριστικά:

- Το πλήθος αυτό είναι ανοργάνωτο, δεν υπάρχουν δηλ. ιεραρχικές δομές
- Το πλήθος αυτό είναι απρόσωπο, τα μέλη του δηλ. δεν γνωρίζονται μεταξύ τους.
- Η σύνθεση του πλήθους αυτού είναι περιστασιακή, δεν περιλαμβάνει δηλ. πάντοτε τα ίδια άτομα.

Όταν το πλήθος αυτό προσπαθεί να το επηρεάσει κάποιος επικοινωνητής (π.χ. εμπορική διαφήμιση, πολιτική προπαγάνδα κλπ), έστω και αν τα μέλη του πλήθους αυτού βρίσκονται διάσπαρτα σε διαφορετικούς τόπους ή υφίστανται την επιρροή σε διαφορετικούς χρόνους, τότε μιλάμε για τη λεγόμενη «μαζική επικοινωνία», η οποία λειτουργεί με το ακόλουθο σχήμα (Πιπερόπουλος, 1996):

Επικοινωνία = πομπός + μέσον + μήνυμα + δέκτης.

Για να λειτουργήσει δηλαδή η μαζική επικοινωνία, είναι απαραίτητο να μεσολαβήσουν κάποια μέσα, με τα οποία ο πομπός - επικοινωνητής θα «περάσει» τα μηνύματα στη «μάζα» - δέκτη. Τα σύγχρονα μέσα που αναφέρονται συνήθως σε συγγράματα θεωρητικών της Επικοινωνιολογίας (McQuail 2000, Wilcox et al 1998, Prokop 1997) είναι τα εξής: εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία, ενημερωτικά φυλλάδια, ραδιόφωνο, τηλεόραση, κινηματογραφικές ταινίες, διαδίκτυο, μουσική δισκογραφία.

Στο σημείο αυτό αξίζει ν' αναφερθεί ότι η μαζική επικοινωνία δεν είναι μονόδρομος, δηλαδή δεν επηρεάζει μόνο ο επικοινωνητής τον δέκτη, αλλά, σύμφωνα με σύγχρονη άποψη της Επικοινωνιολογίας (Maletzke, 1991), η επικοινωνία αυτή έχει το χαρακτήρα της αλληλόδρασης¹⁷. Όλα, ει δυνατόν, τα σύγχρονα μέσα μαζικής

17: «Η μαζική επικοινωνία σύμφωνα με τη θεωρία του Bauer είναι μια διαδικασία αμοιβαίου επηρεασμού επικοινωνητή και κοινού, όπου από τη μία πλευρά το κοινό πρέπει να προβεί σε μια επιλογή των περιεχομένων

επικοινωνίας πρέπει να αξιοποιεί η Περιβαλλοντική Επικοινωνία, δεδομένου του ότι η μαζική επικοινωνία είναι στην εποχή μας μια φόρμουλα επικοινωνίας, στην οποία όλοι μας, εκόντες άκόντες, συμμετέχουμε.

3.2.2 Ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας

Ο ρόλος των ΜΜΕ στην επικοινωνιακή διαδικασία απλώνεται σε μια σειρά από παράλληλες δραστηριότητες, απ' τις οποίες θα αναφέρουμε συνοπτικά τις πιο αξιόλογες:

α) Το ευρύ κοινό ενημερώνεται με την ειδησεογραφία για την καθημερινή επικαιρότητα, στοιχείο που είναι βασικό χαρακτηριστικό της εφημερίδας, της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης, όπου η είδηση κατέχει τη βασική θέση στο περιεχόμενο των μηνυμάτων, γι' αυτό άλλωστε νομίζουμε πως τα μέσα αυτά στην ελληνική γλώσσα αποδίδονται και με τον όρο «Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης».

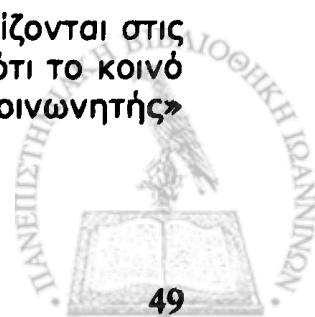
β) Ασκείται κριτική στην πολιτική και γενικότερα την κοινωνική πραγματικότητα

γ) Το ευρύ κοινό ενημερώνεται για θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος μέσα στο πνεύμα της επιμόρφωσης και της διαβίου παιδείας, π.χ. με ένα ντοκιμαντέρ, με τη δημοσίευση ενός άρθρου επιστημονικού ή γενικότερα κοινωνικού ενδιαφέροντος, με τη λήψη πληροφοριών ειδικού ενδιαφέροντος απ' το διαδίκτυο κλπ.

δ) Το ευρύ κοινό ψυχαγωγείται, κυρίως μέσω της τηλεόρασης, της ραδιοφωνίας και της δισκογραφίας με μουσική, κινηματογραφικές ταινίες, θέατρο, τηλεπαιχνίδια κλπ.

Όλους αυτούς τους τρόπους μαζικής επικοινωνίας πρέπει ν' αξιοποιεί η Περιβαλλοντική Επικοινωνία, αφού η μαζική διάχυση της

που του προσφέρονται, όμως τα περιεχόμενα αυτά προσανατολίζονται στις ανάγκες του κοινού: με άλλα λόγια η άποψη αυτή υποστηρίζει ότι το κοινό ασκεί αποφασιστική επιρροή σ' αυτά που προσφέρει ο επικοινωνητής» (Maletzke, 1991).

περιβαλλοντικής πληροφορίας διαμέσου κατάλληλα διαμορφωμένων προγραμμάτων-εκπομπών μπορεί έμμεσα ή και άμεσα να ευαισθητοποιήσει μεγάλο μέρος του ευρέος κοινού, το οποίο ενδέχεται να αποκτήσει περιβαλλοντική υπευθυνότητα και συνεπακόλουθα – και υπό κατάλληλες προϋποθέσεις βέβαια – ν' αναλάβει περιβαλλοντική δράση που τόσο την έχει ανάγκη η εποχή μας.

3.3 Η δύναμη των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας

Το ζήτημα των επιδράσεων των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας είναι τόσο περίπλοκο, ώστε η Sonia Livingstone, Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας στο London School of Economics, το χαρακτήρισε ως ανεπίλυτο. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό το γεγονός ότι η θεωρία των επιδράσεων των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας είχε μία φυσική «εξέλιξη» με την πάροδο του χρόνου. Αρχικά πιστεύαμε στις πανίσχυρες επιδράσεις αυτών, ύστερα ότι οι επιδράσεις αυτές είναι μηδενικές, αργότερα επανανακαλύπτονται τα ισχυρά μέσα και πλέον διανύουμε την τέταρτη φάση (από τα τέλη της δεκαετίας του '70), την οποία η επιρροή των μέσων είναι υπό διαπραγμάτευση (Livingstone, 2001). Με τον όρο «επιδράσεις» των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας εννοούμε τις επιπτώσεις όλων των επιδράσεων που αυτά επιτελούν είτε σκόπιμα είτε όχι. Η πολυπλοκότητα του ζητήματος των επιδράσεων εντείνεται και από το γεγονός ότι αυτές υφίστανται στο γνωστικό, στο συναισθηματικό και στο επίπεδο συμπεριφοράς του ανθρώπου. Ο Mc Quail αναφέρει μάλιστα ότι δύσκολα μπορούμε να πάρουμε απάντηση για την επίδραση ξεχωριστά σε καθένα από τα παραπάνω επίπεδα, αφού οι απαντήσεις που λαμβάνουμε από τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιούνται στις έρευνες, είναι μία μείξη γνωστικών και συναισθηματικών στοιχείων και η συμπλήρωσή τους μια πράξη «λεκτικής συμπεριφοράς» (Mc Quail, 2000).

Οι περισσότεροι πάντως σύγχρονοι ερευνητές δέχονται τους τρεις τύπους επιδράσεων του Klapper που διατυπώθηκαν το 1960. Αυτοί είναι (Klapper, 1960):

α) «Μεταστροφή»: η αλλαγή της γνώμης ή της πεποίθησης πραγματοποιείται σύμφωνα με την πρόθεση του επικοινωνητή.

β) «Δευτερεύουσα αλλαγή»: η αλλαγή στην ένταση ή τη μορφή της αντίληψης με βάση την πεποίθηση

γ) «Ενίσχυση»: η επιβεβαίωση από τον αποδέκτη μιας υπάρχουσας πεποίθησης, γνώμης ή μορφής συμπεριφοράς.

Όπως στη συστηματική (τυπική, formal) εκπαίδευση σημαντικός είναι ο ρόλος της διδασκαλίας, δηλαδή ο ρόλος του τρόπου, με τον οποίο ο διδάσκων θα «περάσει» το μορφωτικό αγαθό στους διδασκόμενους σε τρόπο, ώστε να συντελεσθεί κατά το καλύτερο δυνατό τρόπο η μάθηση, κατ' ανάλογο τρόπο στην Περιβαλλοντική Επικοινωνία σημαντικός είναι ο ρόλος της διαδικασίας, με την οποία ο επικοινωνητής θα «περάσει» την περιβαλλοντική πληροφορία στο ευρύ κοινό σε τρόπο, ώστε η πληροφόρηση να επενεργήσει αποτελεσματικά για τη διαμόρφωση περιβαλλοντικής ευαισθησίας, περιβαλλοντικής υπευθυνότητας και περιβαλλοντικής δράσης. Και σχετικά με τη διαδικασία αυτή ο πόμπός της περιβαλλοντικής πληροφορίας έχει στην εποχή μας, στην Κοινωνία της Πληροφορίας¹⁸, ένα πολύ ισχυρό όπλο στα χέρια του, για να «διδάξει»: έχει τη δύναμη της επιρροής που διαθέτουν τα σύγχρονα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας – και ειδικά η τηλεόραση που «μπορεί να καταστεί όργανο για εκπαίδευση, μόρφωση και επιμόρφωση, χρήσιμο για τον εκσυγχρονισμό του μυαλού των ανθρώπων»

18: Κοινωνία της Πληροφορίας: πρόκειται για την εμφανή εξάρτηση ενός μεγάλου μέρους της σύγχρονης ζωής από την παραγωγή, τη διαχείριση και την εφαρμογή της πληροφορίας (McQuail, 2000).

(Cazeneuve, 1979)-, ώστε να επηρεάσει τη διαμόρφωση της Κοινής Γνώμης¹⁹ σχετικά με θέματα που αφορούν το περιβάλλον.

Η Κοινωνική Ψυχολογία (Γεώργας, 1986) αναγνωρίζει «διαμόρφωση και αλλαγή στάσεων»: με τον όρο διαμόρφωση στάσεων εννοεί τη δημιουργία μιας στάσης πάνω σε ένα θέμα, επί του οποίου το υποκείμενο δεν είχε άποψη ή στάση, ενώ με τον όρο αλλαγή στάσεων εννοεί την αντικατάσταση μιας ήδη υπάρχουσας στάσης με μια άλλη. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση η επιρροή που διαθέτουν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο.

Οφείλουμε να παραδεχθούμε πάντως το γεγονός ότι την επίδραση των μέσων όλοι μας την έχουμε βιώσει στη καθημερινή πραγματικότητα. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Καθηγητής Denis McQuail «Ντυνόμαστε σύμφωνα με τις προβλέψεις του δελτίου καιρού, αγοράζουμε ένα προϊόν εξαιτίας της διαφήμισής του, πηγαίνουμε να δούμε μια ταινία που διαφημίζεται στις εφημερίδες, αντιδρούμε με ποικίλους τρόπους στις ειδήσεις, στις ταινίες της τηλεόρασης, στη μουσική του ραδιοφώνου...Πράξεις βίας και αυτοκτονίες εμφανίζονται ν' αντιγράφονται ή να υποκινούνται από τις απεικονίσεις των ΜΜΕ» (McQuail, 2000).

Η επιδραστική αυτή δύναμη – που, όπως προαναφέραμε ήδη, δεν είναι μονόδρομος, αφού ο πομπός της πληροφορίας επηρεάζεται κι αυτός από το κοινό του λόγω της αλληλόδρασης – εκπηγάει, βασικά, απ' την υποβολή που ασκούν τα μέσα στην προσωπικότητα. Η επιστήμη της Ψυχολογίας αναφέρεται στο ψυχολογικό αυτό φαινόμενο που το προσδιορίζει ως εξής (Παπανούτσος, 1972): «Υποβάλλω από ψυχολογική άποψη σημαίνει ότι περνώ στον άλλο μια σκέψη, μια συγκίνηση, μια επιθυμία, ώστε οι καταστάσεις αυτές να γίνονται και δικές του». Δύο είναι οι βασικές προϋποθέσεις για

19: Κοινή γνώμη: οι συλλογικές απόψεις ενός μεγάλου τμήματος του κοινού (McQuail, 2000).

την επιτυχία της υποβολής: α) το πρόσωπο που μας υποβάλει πρέπει να έχει (ή να νομίζουμε ότι έχει) κύρος, γνώση και σοβαρότητα και β) τα υποβαλλόμενα στοιχεία να έχουν ευνοϊκή απήχηση στη συνείδησή μας και εδώ, βέβαια, ισχύει η αλληλόδραση, αφού ο επικοινωνητής πρέπει να λαμβάνει υπόψη του και τις διαθέσεις του κοινού.

Ωστόσο δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι τα πειστικά μηνύματα έρχονται σ' εμάς με πολλούς τρόπους. Μέσω της τηλεόρασης, μέσω του ραδιοφώνου, των ταινιών κ.λ.π. Ποιος δίαυλος επικοινωνίας από αυτούς είναι ο πειστικότερος; Η απάντηση είναι εξαρτάται από διάφορους παράγοντες. Αν και η πειθώ πρόσωπο με πρόσωπο φαίνεται να είναι πιο αποτελεσματική από την πειθώ μέσα από τα ΜΜΕ (Katz και Lazarsfeld 1955, Lipra 1997), τα ΜΜΕ έχουν ένα σημαντικό πλεονέκτημα. Το πλεονέκτημα αυτό είναι το ότι μπόρουν να μεταδώσουν γρήγορα το επιθυμητό μήνυμα σε μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Η αποτελεσματικότητα της επικοινωνιακής πειθούς μελετήθηκε εμπειριστατωμένα από μία ομάδα ειδικών του Πανεπιστημίου του Yale και μέχρι σήμερα θεωρείται η πιο έγκυρη μελέτη του φαινομένου αυτού (Lipra, 1997). Οι παράγοντες που μελετήθηκαν στο «Επικοινωνιακό μοντέλο της πειθούς», ήταν ποιος λέει τι, με ποιους τρόπους και σε ποιον. Για το σκοπό αυτό μελετήθηκαν οι ακόλουθες τέσσερις μεταβλητές:

- α) οι μεταβλητές του μέσου,
- β) οι μεταβλητές του κοινού,
- γ) Οι μεταβλητές του ομιλητή και
- δ) Οι μεταβλητές του μηνύματος.

Όσον αφορά τις μεταβλητές του μέσου, το συμπέρασμα των ερευνών ήταν ότι δεν υπάρχει ένας μόνο κατάλληλος τρόπος για την επίτευξη της πειθούς: κάθε τρόπος είναι κατάλληλος για διαφορετικούς στόχους. Μία βασική έρευνα που επιβεβαίωσε τα ευρήματα της έρευνας του Yale, θεωρείται αυτή των Chaiken και Eagly, οι οποίοι ανακάλυψαν ότι η πειστικότητα του ομιλητή

εξαρτιόταν από την ελκυστικότητα του και το διάυλο επικοινωνίας (Chaiken and Eagly, 1983). Όταν ο ομιλητής ήταν αγαπητός, ήταν πιο πειστικός στις κασέτες μαγνητοφώνου και τις βιντεοκασέτες, ενώ, όταν δεν ήταν αγαπητός, ήταν πιο πειστικός στο γραπτό μήνυμα. Το γενικότερο συμπέρασμα αυτής της έρευνας ήταν ότι ένας ελκυστικός και χαρισματικός ομιλητής είναι συχνά πιο πειστικός στα ακουστικά και οπτικοακουστικά μηνύματα, ενώ κάποιος που δεν είναι ελκυστικός είναι πιο πειστικός στα γραπτά μηνύματα. Όσον αφορά τις μεταβλητές του κοινού, η έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το Πανεπιστήμιο του Yale, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η πειθώ ενός μηνύματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ευφυΐα, την αυτοεκτίμηση και το φύλο του ακροατή. Έτσι η έρευνα έδειξε ότι η υψηλή νοημοσύνη αυξάνει την πειθώ, όταν το μήνυμα είναι πολύπλοκο και ορθό, ενώ μειώνει την πειθώ, όταν το μήνυμα είναι απλό και ατελές. Όσον αφορά τον ομιλητή, οι κύριες μεταβλητές που καθορίζουν τη δυνατότητά του να πείσει, ήταν το κύρος, η αξιοπιστία και η ελκυστικότητά του. Τέλος, όσον αφορά την πειστική αποτελεσματικότητα των μηνυμάτων, τα τρία χαρακτηριστικά που φαίνεται να επηρεάζουν την πειθώ, είναι i) αν το μήνυμα προκαλεί φόβο, ii) αν είναι μονόπλευρο ή παρουσιάζει και άλλα επιχειρήματα και iii) η επανάληψη του μηνύματος. Η έρευνα έδειξε ότι μηνύματα, τα οποία προειδοποιούν για φοβερές συνέπειες -αν δεν ακολουθηθούν οι υποδείξεις του-, είναι πολύ αποτελεσματικά, όσον αφορά την πειθώ τους, όπως εκείνα που παρουσιάζουν πολύπλευρα επιχειρήματα, αλλά και εκείνα που επαναλαμβάνονται όχι πολύ συχνά και με παραλλαγές προκειμένου να μη χάσουν την πειστική τους ικανότητα. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε πόσο πολύπλοκο είναι το ζήτημα της πειθούς και ιδιαίτερα, όταν απευθύνεται σε μαζικά και κατ' επέκταση ανομοιογενή ακροατήρια.

Υπάρχουν, βέβαια, και οι ακραίες (και αρνητικές εννοείται) περιπτώσεις, όταν ο πληροφορητής για ιδιοτελείς σκοπούς οδηγεί τους δέκτες σε πνευματική υποδούλωση («πλύση εγκεφάλου»:

αλλαγή συμπεριφοράς χωρίς τη συναίνεση του δέκτη), αλλά η υποδούλωση αυτή δεν έχει θέση στην Περιβαλλοντική Επικοινωνία, αφού σε πνευματική υποδούλωση οδηγεί τον δέκτη ο πληροφορητής που δεν έχει επιχειρήματα (π.χ. πολιτική ή εμπορική προπαγάνδα), ενώ η Περιβαλλοντική Επικοινωνία και επιχειρήματα διαθέτει (τι καλύτερο π.χ. απ' την επαπειλούμενη αλλοίωση του Περιβάλλοντος και των Φυσικών Πόρων;), αλλά και οι συνειδήσεις των πολιτών έτοιμες είναι να προσδεχθούν το περιβαλλοντικό μήνυμα, που δεν τους ζητεί τίποτε άλλο παρά το αυτονόητο, να υπερασπισθούν δηλαδή τη ζωή τους και τη ζωή γενικότερα.

Αναφερθήκαμε εκτεταμένα στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, όχι γιατί τα μέσα αυτά αποτελούν τον μοναδικό τρόπο για τη διάχυση της περιβαλλοντικής πληροφορίας, αλλά για να αναδείξουμε τον πολύ σημαντικό ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα μέσα αυτά στο έργο της Περιβαλλοντικής Επικοινωνίας.

3.4 Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας ως εργαλεία διάχυσης της περιβαλλοντικής πληροφορίας

Απ' όσα έχουν προαναφερθεί, νομίζουμε πως έχει γίνει φανερό το πόσο βαθιά μπορούν να επηρεάσουν τα σύγχρονα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας την Κοινή Γνώμη της εποχής μας. Και η συγκυρία αυτή δεν πρέπει, ασφαλώς, να μείνει ανεκμετάλλευτη, αφού παρέχει τη δυνατότητα ν' αναληφθεί μια οργανωμένη και συστηματική, όσο και μεγάλης εμβέλειας προσπάθεια που έχει επιτακτική ανάγκη η εποχή μας: η προσπάθεια για μεθοδευμένη και επιστημονική μέχρι κάποιου σημείου περιβαλλοντική πληροφόρηση, αλλά και συνεπακόλουθα και δραστηριοποίηση του ευρέος κοινού σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος, δεδομένου του ότι το τεράστιο και ακανθώδες οικολογικό πρόβλημα που έχει ανακύψει στην εποχή μας, δεν πρέπει

ν' αφήνει κανένα πλέον αδιάφορο, αφού αποτελεί μια βραδυφλεγή βόμβα για τον πλανήτη μας.

Εκείνο που πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα εν προκειμένω, είναι το γεγονός ότι η επίλυση ή η άμβλυση του οικολογικού προβλήματος δεν εναπόκειται πλέον μόνο στους αρμόδιους κρατικούς φορείς και τους ειδικούς επιστήμονες, αλλ' απαιτείται και η συμμετοχή των πολιτών. Το αν θα προσφέρει κάποιος ένα λιθαράκι ή έναν ογκόλιθο στην υπόθεση αυτή λίγη σημασία έχει. Εκείνο που έχει μεγάλη σημασία, είναι το γεγονός ότι ο καθένας μπορεί να έχει, αρκεί να το θέλει βέβαια και με την προϋπόθεση να έχει την κατάλληλη ενημέρωση και συνακόλουθη ευαισθητοποίηση, τη δυνατότητα να συνεισφέρει στη σπουδαία για την εποχή μας αυτή υπόθεση, ώστε στο εγγύς μέλλον να είμαστε υπερήφανοι – έστω και κάπως αργά – για την Προμηθεϊκή μας καταγωγή και να μην οδυρόμαστε σαν τον Επίμηθέα πάνω στο πιθάρι της Πανδώρας²⁰.

Η μεγάλη συμβολή που μπορούν να παράσχουν τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας στα ζητήματα του περιβάλλοντος, τονίσθηκε επανειλημμένα σε αρκετές Διεθνείς Διασκέψεις, όπως αυτές της Τιφλίδας (1977), της Μόσχας (1987), του Ρίο (1992) και της Θεσσαλονίκης (1997). Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τα ακόλουθα αποσπάσματα από τα τελικά κείμενα των Διασκέψεων, στα οποία υποδηλώνεται, πιστεύουμε, καθαρά η σημασία που αποδίδεται στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (Σκαναβή, 2004):

Στην 1^η Διακυβερνητική Διάσκεψη για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, που πραγματοποιήθηκε στην Τιφλίδα της Γεωργίας το 1977, στην 1^η πρόταση αναφέρεται χαρακτηριστικά:

α) «Για την αποτελεσματική ανάπτυξη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης πρέπει να αξιοποιηθούν στο έπακρο όλα τα δημόσια και ιδιωτικά μέσα που διαθέτει η κοινωνία για την εκπαίδευση του

20: Ζαν Ρισπέν, Μεγάλη Ελληνική Μυθολογία, τ. Α', εκδοτικός οίκος «Αυλός», Αθήνα 1980.

πληθυσμού, δηλαδή το τυπικά εκπαιδευτικό σύστημα, οι διάφορες μορφές της εξωσχολικής εκπαίδευσης, καθώς και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας».

β) «προτείνεται στα κράτη-μέλη να οργανώσουν εκπαιδευτικά προγράμματα για δημοσιογράφους, εκδότες εφημερίδων, παραγωγούς του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης και άλλο σχετικό προσωπικό των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας έτσι, ώστε να είναι σε θέση να χειρίζονται κατάλληλα τα περιβαλλοντικά θέματα και προγράμματα και ν' ανταλλάσσουν μεταξύ των χωρών προγράμματα και ταινίες που ασχολούνται με περιβαλλοντικά ζητήματα».

Το 1987 στη Μόσχα πραγματοποιήθηκε ακόμη ένα Διεθνές Συνέδριο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Κατάρτιση. Από το τελικό κείμενο της Διάσκεψης αυτής παραθέτουμε τα ακόλουθα:

α) «Είναι αναγκαίο να βελτιωθεί η επικοινωνία των επιστημόνων με το κοινό, καθώς και ο ενεργός ρόλος των γυναικών στη σύγχρονη κοινωνία και την Π.Ε.»

β) «...η ασαφής πληροφόρηση που δίνεται για τα περιβαλλοντικά θέματα από τα Μ.Μ.Ε. οφείλεται στην ποικιλία των στόχων και των προτεραιοτήτων που υποκρύπτουν αυτά τα μηνύματα. Έτσι, δεν είναι δυνατόν άνθρωποι χωρίς την προαπαιτούμενη παιδεία να ερμηνεύσουν τα μηνύματα που απευθύνονται σ' αυτούς».

Στο Κεφάλαιο 36 της Agenda 21 -η οποία προέκυψε ως τελικό κείμενο της Διακυβερνητικής Διάσκεψης για το Περιβάλλον στο Ρίο της Βραζιλίας το 1992- αναφέρονται:

«...οι χώρες, αλλά και το σύστημα των Ηνωμένων Εθνών, να ενισχύσουν τη συνεργασία με Μ.Μ.Ε., θεατρικές ομάδες, και βιομηχανίες θεάματος και διαφήμισης, τόσο μέσα από την πρόκληση συζητήσεων στις οποίες θα μεταφέρεται η εμπειρία των φορέων αυτών γύρω από τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του κοινού και των προτύπων κατανάλωσης, όσο και μέσα από ευρεία χρήση των μεθόδων που αυτοί χρησιμοποιούν. Η UNICEF πρέπει επίσης να θέτει στη διάθεση των Μ.Μ.Ε. εκπαιδευτικό υλικό που απευθύνεται σε

παιδιά, εξασφαλίζοντας τη στενή συνεργασία ανάμεσα στην εξωσχολική ενημέρωση και το σχολικό πρόγραμμα για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση».

Τέλος στη Διακήρυξη της Διεθνούς Διάσκεψης της Θεσσαλονίκης το 1997 για την Εκπαίδευση και Ευαισθητοποίηση των πολιτών για την Αειφορία αναφέρεται ότι:

« Τα ΜΜΕ καλούνται να ευαισθητοποιηθούν και να κινητοποιήσουν την τεχνογνωσία τους και τους διαύλους διάχυσης πληροφοριών για να διαδώσουν τα κύρια μηνύματα και να βοηθήσουν να μετατραπεί η πολυπλοκότητα των σχετικών θεμάτων σε ουσιαστική και εύληπτη πληροφορία για το κοινό».

Μολονότι όμως ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας κρίνεται σημαντικός, εντούτοις η λειτουργία τους στα πλαίσια αυτά κινείται σήμερα όχι μόνο σε υποτυπώδη, αλλ' ως επί το πλείστον σε ερασιτεχνικά, θα μπορούσε να πει κανείς, επίπεδα. Και τούτο οφείλεται τόσο σε εξωγενείς ως προς τα μέσα αυτά, όσο και σε ενδογενείς ως προς το δημοσιογραφικό λειτούργημα παράγοντες, όπως θα δούμε παρακάτω, που εκ των πραγμάτων ενεργούν ανασταλτικά και εμποδίζουν την αποτελεσματική τους λειτουργία. Οπωσδήποτε δεν είναι άμοιρο της κατάστασης αυτής το γεγονός ότι - στη χώρα μας τουλάχιστον - οι πολίτες στη συντριπτική τους πλειονότητα όχι μόνο δεν δραστηριοποιούνται ενεργά στα περιβαλλοντικά δρώμενα, αλλά συχνά τοποθετούνται αρνητικά και μερικές φορές αντιδρούν και δυναμικά ενάντια σε περιβαλλοντικές δραστηριότητες της κεντρικής ή της περιφερειακής Διοίκησης, χωρίς ν' αντιλαμβάνονται τη γενικότερη ωφέλεια από τις δραστηριότητες αυτές και χωρίς να γνωρίζουν ότι δεν πρόκειται να παραβλαθούν τα όποια συμφέροντά τους απ' τις εν λόγω δραστηριότητες και όλα αυτά λόγω άγνοιας και έλλειψης πληροφόρησης. Και ως παράδειγμα εν προκειμένω μπορεί ν' αναφερθεί η αντίδραση που προκαλείται απ' τους κατοίκους πλησιόχωρων περιοχών για τη χωροθέτηση των Χώρων Υγειονομικής Ταφής Απορριμμάτων (ΧΥΤΑ) κοντά στην

περιοχή τους. Οι αντιδράσεις αυτές οφείλονται, συνήθως, στο ότι οι κάτοικοι των πλησιόχωρων περιοχών συγχέουν τους ΧΥΤΑ με τις χωματερές μη γνωρίζοντας – λόγω έλλειψης πληροφόρησης – ότι η σύγχρονη τεχνολογία έχει προχωρήσει σχετικά με τη διάθεση των απορριμμάτων με αλματώδη βήματα και ότι στους χώρους αυτούς μεταξύ άλλων (Miller 1999, Cunningham and Saigo 1999):

α. Σχεδιάζονται με επιστημονικό τρόπο λεκάνες υποδοχής και κάλυψης των απορριμμάτων σε τρόπο, ώστε τα υγρά «στραγγίσματα» να μη ρυπαίνουν τον υδροφόρο ορίζοντα, αλλά να συλλέγονται και μετά από κατάλληλη επεξεργασία να διατίθενται με ασφάλεια στο φυσικό περιβάλλον.

β. Το επιβλαβές βιοαέριο που παράγεται από την αποσύνθεση των απορριμμάτων, είναι δυνατόν να συλλεχθεί με κατάλληλα δίκτυα αγωγών και αντλιών και ν' αξιοποιηθεί για παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας διαμέσου της καύσης του αντί να ρυπαίνει την ατμόσφαιρα.

γ. Μετά τη κατασκευή εφαρμόζεται πρόγραμμα παρακολούθησης της ομαλής λειτουργίας, καθώς και παρέμβασης σε περίπτωση που εμφανισθούν τεχνικά προβλήματα.

δ. Ο χώρος αποκαθίσταται μετά τη λήξη λειτουργίας – που συχνά υπερβαίνει τα είκοσι χρόνια – και εκτός των άλλων εργασιών η επαναφύτευση μπορεί ν' αποβεί εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, αφού στη μελέτη αποκατάστασης καλό θα είναι να συμμετέχει και βιολόγος – περιβαλλοντολόγος για την εκλογή της κατάλληλης χλωρίδας.

Είναι ευνόητο λοιπόν, νομίζουμε, ότι, αν στο κοινό ήταν γνωστή η εξελιγμένη τεχνολογία που υποστηρίζει την εγκατάσταση των χώρων διάθεσης απορριμμάτων, οι αντιδράσεις, αν δεν είχαν εκλείψει, τουλάχιστον θα ήταν πολύ περιορισμένες.

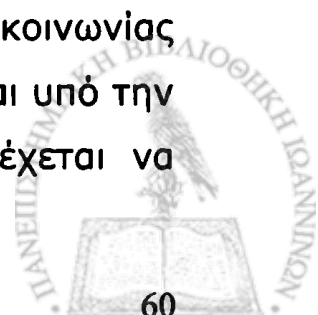
3.5 Οι εξωγενείς και οι ενδογενείς ανασταλτικοί παράγοντες

Για το έλλειμμα της εν γένει ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των πολιτών αναντίρρητα σημαντική ευθύνη πρέπει ν' αποδοθεί και στον τρόπο, με τον οποίο ασκείται ως επί το πλείστον το δημοσιογραφικό λειτούργημα: όπως έχουμε ήδη προαναφέρει, εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες δρουν ανασταλτικά, όσον αφορά τη σωστή πληροφόρηση της Κοινής Γνώμης. Ας δούμε, λοιπόν, αρχικά τους εξωγενείς παράγοντες που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο δρουν, συνήθως, ανασταλτικά για την εν γένει σωστή λειτουργία της δημοσιογραφίας και, εξυπακούεται, της δημοσιογραφίας της σχετικής με το περιβάλλον.

Η δημοσιογραφική δεοντολογία επιτάσσει η πληροφόρηση της Κοινής Γνώμης να γίνεται αμερόληπτα, χωρίς δηλαδή ο δημοσιογράφος να επηρεάζεται από «έξωθεν» ή «άνωθεν» κατευθυνόμενες πληροφορίες. Πολύ χαρακτηριστική είναι σχετικά η φράση του Umberto Eco:

«Ο δημοσιογράφος που σέβεται τον αναγνώστη, πρέπει να του αφήνει περιθώρια εξέτασης και άλλων απόψεων. Αυτό μπορεί να το κάνει με χίλιους τρόπους: προκαλώντας συζήτηση γύρω από μια είδηση, αναφέροντας όλες τις ερμηνείες και τις ανακοινώσεις των άλλων, τονίζοντας κυρίως την προσωπική γνώμη, όταν είναι προσωπική, έτσι ώστε να το αντιλαμβάνονται όλοι» (Eco, 1989).

Αυτή, βέβαια, είναι η ιδανική κατάσταση, η οποία, συνήθως, πόρρω απέχει της πραγματικότητας. Τα στελέχη των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας δεν είναι εύκολο να λειτουργούν στα πλαίσια της δημοσιογραφικής δεοντολογίας, αφού ως επί το πλείστον δεν είναι στη διακριτική τους ευχέρεια η πληροφορία που πρέπει να διαχυθεί, δεδομένου του ότι απ' τα τρία βασικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (Τύπος, Ραδιοφωνία, Τηλεόραση) τα μεν κρατικά βρίσκονται υπό την εποπτεία της εκάστοτε κρατικής εξουσίας, η οποία ενδέχεται να

υπηρετεί κάποιες σκοπιμότητες, οπότε ο δημοσιογράφος γίνεται όμηρος των σκοπιμοτήτων αυτών, τα δε ιδιωτικά βρίσκονται υπό την επήρεια οικονομικών συμφερόντων, οπότε ο δημοσιογράφος γίνεται «αιχμάλωτος» των συμφερόντων αυτών.

Και ας πάρουμε για παράδειγμα τον Τύπο, ο οποίος φαινομενικά δεν βρίσκεται υπό κρατικό έλεγχο. Στην πραγματικότητα όλος ο Τύπος, φιλοκυβερνητικός και μη, βρίσκεται υπό καθεστώς κρατικής παρέμβασης λόγω των επιχορηγήσεων, των δανείων από το Δημόσιο Ταμείο, της ολικής ή μερικής απαλλαγής από ορισμένους φόρους ή τελωνειακούς δασμούς και μειωμένα τέλη. Αν προσθέσουμε δε και το γεγονός που όχι σπάνια συμβαίνει γενικά στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, ότι δηλαδή δημιουργούνται ιδιαίτεροι δεσμοί μεταξύ των ιδιοκτητών και διευθυντικών στελεχών και της ελίτ που επανδρώνει την κρατική μηχανή, εύκολα καταλαβαίνει κανείς μετά από όλα αυτά πόσο δύσκολο είναι να επιτελέσει ο δημοσιογράφος αυτό που του επιβάλλει η συνείδησή του και η δημοσιογραφική δεοντολογία, όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με τις όποιες σκοπιμότητες που μπορεί να βρίσκονται πίσω απ' την κρατική εξουσία.

Αλλά και στην ιδιωτική Ραδιοφωνία και Τηλεόραση η κατάσταση δεν είναι καλύτερη: το λεγόμενο «κυνήγι του κέρδους» αναγκάζει συχνά την ιδιοκτησία να συμβιβάζεται με το «κατεστημένο» κι έτσι ο δημοσιογράφος δύσκολα μπορεί να λειτουργήσει δεοντολογικά. Και το παράδειγμα της οικονομικής διαφήμισης, με την οποία αδιαλείπτως βομβαρδίζεται καθημερινά το κοινό, μπορεί να «δέσει» τη γενικόλογη αυτή αναφορά που επιχειρούμε για τις δημοσιογραφικές δυσλειτουργίες, με το περιβάλλον, αφού στο χώρο της διαφήμισης κυριαρχεί όλο και περισσότερο το υπερκαταναλωτικό πνεύμα της εποχής μας, το οποίο υποδαυλίζει τη διάθεση για όλο και μεγαλύτερη «ανάπτυξη», μια ανάπτυξη όμως που κάθε άλλο παρά συγκλίνει προς τη βιώσιμη ανάπτυξη και την αειφορία που επιτάσσει η εποχή μας λόγω της οξύτητας που έχει πάρει το οικολογικό πρόβλημα σε όλο το πλανήτη. Και δεν είμαστε, προσωπικά, αντίθετοι

με την ανάπτυξη και την ελεύθερη αγορά, αλλ' αντίθετοι με την ιδεολογία της άμετρης κατανάλωσης και του κοντόφθαλμου προσωπικού οικονομικού συμφέροντος.

Η υπέρβαση της κατάστασης που προαναφέραμε, δεν είναι εύκολα εφικτή, όσον αφορά τη σωστή ενημέρωση του κοινού για την προστασία του περιβάλλοντος, αφού, όπως είναι ευνόητο, πίσω από τη κατάσταση αυτή υποκρύπτονται μεγάλα οικονομικά συμφέροντα που συχνά οι δραστηριότητές τους είναι επιβλαβείς γι' αυτό. Έτσι άλλωστε μπορεί να ερμηνευτεί και το γεγονός ότι η πολιτική εξουσία, συνήθως, εθελουφλεί και κωφεύει στις αγωνιώδεις συχνά εκκλήσεις για περισσότερες και αποτελεσματικότερες οικολογικές πολιτικές ή, όταν αναγκάζεται να ψηφίζει νόμους για την προστασία του περιβάλλοντος, συνήθως δεν τους τηρεί. Το μόνο αντίβαρο, κατά τη γνώμη μας, που μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά και τελεσφόρα στην όλη αυτή κατάσταση, είναι η πίεση που μπορεί να ασκηθεί προς κάθε κατεύθυνση απ' τη λεγόμενη συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον.

Αν όμως οι εξωγενείς δημοσιογραφικές δυσλειτουργίες δεν είναι εύκολα αντιμετωπίσιμες, οι ενδογενείς δυσλειτουργίες και ορατές είναι και ευκολότερα αντιμετωπίσιμες.

Ένα σοβαρό εμπόδιο για τη σωστή λειτουργία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας στο ζήτημα που ασχολούμαστε, είναι το γεγονός ότι οι δημοσιογράφοι δεν γνωρίζουν σε βάθος τα σχετικά με το περιβάλλον ζητήματα με συνέπεια η πληροφόρηση του κοινού για τέτοιου είδους θέματα να έχει γενικόλογο χαρακτήρα, να μην είναι διαχρονικά σταθερή (ποιοτικά και ποσοτικά) και να επιδιώκει απλά και μόνο επιφανειακά την κάλυψη της επικαιρότητας και όχι την σε βάθος χρόνου παρακολούθηση των οικολογικών προβλημάτων. Γράφει σχετικά η Σκαναβή: «Οξείζει να σημειωθεί η απουσία οποιασδήποτε μορφής περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ή απλής ενημέρωσης για το περιβάλλον και τα προβλήματά του στις δημοσιογραφικές σχολές.

Στην επίσημη εκπαίδευση των δημοσιογράφων απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στο περιβάλλον, όπως αποδεικνύεται μέσα από τα προγράμματα σπουδών των αντίστοιχων τμημάτων (σημείωση δική μας: εδώ η συγγραφέας αναφέρει το Τμήμα Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε του Πανεπιστημίου Αθηνών, το Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μ.Μ.Ε του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και το Τμήμα Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε του Παντείου Πανεπιστημίου) της Ελληνικής Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Αντίθετα υπάρχουν μαθήματα που αφορούν την οικονομία, τη θεωρία της επικοινωνίας, τον πολιτισμό, την πολιτική, τις τέχνες, δηλαδή σχεδόν όλα τα σημαντικά θέματα που καλείται να καλύψει ένας δημοσιογράφος εκτός από το περιβάλλον. Ωστόσο οι απόφοιτοι των παραπάνω σχολών, στα πλαίσια της δουλειάς τους, θα ασχοληθούν και με περιβαλλοντικά θέματα» (Σκαναβή, 2004).

Αντιλαμβάνεται, λοιπόν, κανείς απ' το απόσπασμα αυτό ότι δεν είναι δυνατόν ν' αναφερόμαστε σε αποτελεσματική Περιβαλλοντική Επικοινωνία, όταν αυτοί που πρέπει να πληροφορήσουν είναι απληροφόρητοι. Την κατάσταση δε επιδεινώνει το γεγονός ότι σπάνια ζητείται από τους δημοσιογράφους η συνεργασία και η ενημέρωσή τους από ειδικούς σχετικά με το περιβάλλον επιστήμονες, ώστε η περιβαλλοντική πληροφορία ν' αποκτήσει κύρος. Σχετικά με το ζήτημα αυτό αξίζει ν' αναφερθεί μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το Κέντρο Μελετών της Περιβαλλοντικής Πληροφορίας (Centre of Environmental Information Studies) που εδρεύει στη Βαρκελώνη της Ισπανίας για λογαριασμό του Ευρωπαϊκού Γραφείου Περιβάλλοντος (European Environment Agency). Η έρευνα αυτή αφορούσε την προσφορά και τη ζήτηση της περιβαλλοντικής πληροφορίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Μέσα στα πλαίσια της συγκεκριμένης μελέτης αναλύθηκαν οι μεταβλητές που επηρεάζουν τη διάχυση της περιβαλλοντικής πληροφορίας, ενώ μια έρευνα με τη μορφή ερωτηματολογίου έγινε ανάμεσα σε 100 Ευρωπαίους δημοσιογράφους που καλύπτουν περιβαλλοντικά θέματα

με 25 τελικές απαντήσεις. Εν συντομία μερικά από τ' αποτελέσματα ήταν τα ακόλουθα (CEIA, 2000):

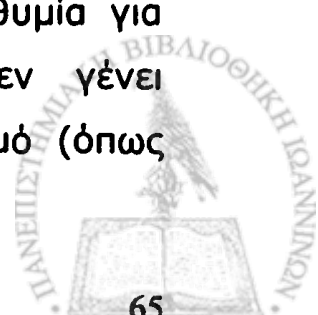
- Οι πηγές που χρησιμοποιούν οι δημοσιογράφοι είναι κυρίως δημόσιοι και κρατικοί φορείς. Η επιστημονική κοινότητα, οι ΜΚΟ και ο ιδιωτικός τομέας διαδραματίζουν δευτερεύοντα ρόλο.
- Οι δημοσιογράφοι σε ποσοστό 88% θεωρούν ότι τα περιβαλλοντικά θέματα παρουσιάζονται από τα ΜΜΕ με τρόπο μη ικανοποιητικό.
- Όσον αφορά το περιεχόμενο της περιβαλλοντικής πληροφορίας, παρατηρούμε κάτι αξιοσημείωτο. Οι δημοσιογράφοι σε πολύ μεγάλο βαθμό (που εκφράζεται σε ποσοστό 46%) θεωρούν ότι η πληροφορία αυτή θα πρέπει να εκφράζει διαφορετικές απόψεις στο ίδιο ζήτημα. Η δεύτερη δημοφιλέστερη απάντηση στο ίδιο ερώτημα ήταν ότι η πληροφορία αυτή πρέπει να σχετίζεται με επιστημονικές μελέτες (ποσοστό 35%), ενώ ελάχιστοι (ποσοστό 4%) θεωρούν ότι πρέπει να σχετίζεται με κρατικές-επίσημες πηγές.
- Στην ερώτηση «ποια θεωρείτε βασική πηγή ενημέρωσης για τα περιβαλλοντικά θέματα;» οι δύο δημοφιλέστερες απαντήσεις που είχαν και το ίδιο ποσοστό (από 37% η καθεμία) ήταν οι εφημερίδες και η τηλεόραση. Το ραδιόφωνο έτυχε της προτίμησης μόνο του 8% των ερωτηθέντων, όπως επίσης λίγοι ήταν αυτοί που απάντησαν (ποσοστό 10%) ότι οι πολίτες αντλούν την περιβαλλοντική πληροφορία κυρίως από εξειδικευμένα βιβλία και περιοδικά.
- Όσον αφορά την ποιότητα της περιβαλλοντικής πληροφορίας τα ανωτέρω ποσοστά αλλάζουν αρκετά. Οι εφημερίδες και το ραδιόφωνο θεωρούνται από τους ερωτηθέντες

δημοσιογράφους τα χειρότερα από πλευράς ποιότητας, ενώ τα εξειδικευμένα βιβλία και περιοδικά, όπως και οι Ημερίδες σε Επιστημονικά Ιδρύματα, θεωρούνται τα πιο έγκυρα και αξιόπιστα για τη μετάδοση της πληροφορίας αυτής.

- Κυριότερες δυσκολίες της περιβαλλοντικής δημοσιογραφίας θεωρούν, όσοι απάντησαν, την έλλειψη χώρου (ποσοστό 38%) και την έλλειψη κατάρτισης στα σχετικά ζητήματα (ποσοστό 19%). Αξιοσημείωτο θεωρούμε το γεγονός ότι λίγοι δημοσιογράφοι θεώρησαν σαν δυσκολία την ύπαρξη οικονομικών και πολιτικών πιέσεων (5%), καθώς και την έλλειψη ενδιαφέροντος (6%) από πλευράς πολιτών.
- Κατά το διάστημα της έρευνας (Μάιος-Αύγουστος 1998) το Ευρωπαϊκό Γραφείο Περιβάλλοντος (European Environment Agency) υπολόγισε το επί τοις εκατό ποσοστό της περιβαλλοντικής πληροφορίας που αντιστοιχούσε σε κάθε χώρα που απευθυνόταν σ' αυτό, για να λάβει πληροφορίες. Πρώτες χώρες σε ζήτηση περιβαλλοντικής πληροφορίας αναδείχθηκαν η Δανία (18%), το Ηνωμένο Βασίλειο (16%) και η Γερμανία (13%), ενώ τα χαμηλότερα ποσοστά είχαν η Ελλάδα (1%), η Πορτογαλία (1%) και η Αυστρία (1%).

3.6 Η κατάσταση όσον αφορά τα ΜΜΕ και τα περιβαλλοντικά θέματα σε Διεθνές Επίπεδο

Στις Η.Π.Α. και το Ηνωμένο Βασίλειο μόνο ένας μικρός αριθμός δημοσιογράφων που ασχολούνται με περιβαλλοντικά ζητήματα, έχει λάβει κατάρτιση για τα θέματα αυτά (Sandman 1974, Anderson 1997). Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι επιθυμία για περισσότερη κατάρτιση στα περιβαλλοντικά θέματα εν γένει εκφράζουν οι Ευρωπαίοι δημοσιογράφοι σε μεγάλο βαθμό (όπως

παρατηρήσαμε πιο πάνω), οι οποίοι θεωρούν την έλλειψη κατάρτισης ως σοβαρό εμπόδιο για την περιβαλλοντική δημοσιογραφία. Ένα ακόμη σημαντικό σημείο αποτελεί η αξιοπιστία και η εγκυρότητα της παρεχόμενης στους πολίτες πληροφορίας που σχετίζεται με τα οικολογικά ζητήματα. Η παροχή έγκυρης ενημέρωσης από τις εφημερίδες είναι πολύ σημαντικό γεγονός, αφού έχουν παρατηρηθεί περιπτώσεις παραπληροφόρησης και δημιουργίας κλίματος πανικού στους πολίτες λόγω ανεύθυνης ενημέρωσης από τις εφημερίδες. Για παράδειγμα, ο Ohkura αναφέρει ότι στην περίπτωση κατασκευής ενός αντιπαλιρροϊκού τεχνικού έργου στην περιοχή Isahaya Bay στην Ιαπωνία η κάλυψη του θέματος από τα Μ.Μ.Ε. και τον Τύπο προκάλεσε μεγάλη σύγχυση στο κοινό με την αδυναμία να υποδειχθεί τι ήταν ορθό και τι λανθασμένο σύμφωνα με επιστημονικά δεδομένα (Ohkura, 2003). Επίσης στην Ταϊβάν το 2003 μία λανθασμένη παρουσίαση ερευνών (επιλεκτική παρουσίαση δεδομένων) που είχαν πραγματοποιήσει ειδικοί για τα επίπεδα αρσενικού στα στρείδια της περιοχής, οδήγησαν στη δημιουργία κλίματος πανικού στον τοπικό πληθυσμό και οικονομικού πλήγματος στην εγχώρια αγορά (Guo, 2002). Στην Αγγλία σε μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε για τη διερεύνηση της αντιμετώπισης των κλιματικών αλλαγών από τρεις εφημερίδες, εξήχθη το συμπέρασμα ότι η χρήση επιστημονικών δεδομένων από τις εφημερίδες αυτές ήταν επαρκής (με χρήση επιστημονικών δεδομένων ή με τη συνεργασία ειδικών επιστημόνων), αλλά τα άρθρα δεν εξέταζαν τα γενεσιουργά αίτια των φαινομένων και εστίαζαν μόνο στις επιπτώσεις αυτών (Taylor and Subhashni, 2002).

3.7 Διερεύνηση της αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών θεμάτων από πέντε ελληνικές εφημερίδες

Προκειμένου να διερευνήσουμε την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών θεμάτων από πλευράς ελληνικών εφημερίδων, επιλέξαμε να μελετήσουμε την αρθρογραφία για το χρονικό διάστημα ενός έτους σε τρεις αθηναϊκές εφημερίδες, την *Καθημερινή*, τα *Νέα* και τον *Ριζοσπάστη* και σε δύο επαρχιακές εφημερίδες, τον *Λακωνικό Τύπο* και τον *Παρατηρητή* που εκδίδονται στην πόλη της Σπάρτης. Τα άρθρα συλλέχθηκαν την περίοδο του έτους 2004. Συνολικά 271 άρθρα σχετικά με περιβαλλοντικά θέματα εμφανίστηκαν στις τρεις αθηναϊκές εφημερίδες, εκ των οποίων τα 153 στην *Καθημερινή*, τα 73 στο *Ριζοσπάστη* και τα 45 στα *Νέα*. Στις εφημερίδες της Σπάρτης εμφανίστηκαν 101 άρθρα, εκ των οποίων τα 68 στον *Λακωνικό Τύπο* και τα 33 στον *Παρατηρητή*. Η ερευνητική μέθοδος που επιλέξαμε ν' ακολουθήσουμε ήταν η «ανάλυση περιεχομένου» που είναι αρκετά διαδεδομένη στις μελέτες μαζικής επικοινωνίας (Archibald 1999, Bell 1991, Glasgow University Media Group 1980, Schlesinger, Tumber and Murdock 1991).

Η μηνιαία διακύμανση των άρθρων στις αθηναϊκές εφημερίδες για το χρονικό διάστημα της μελέτης απεικονίζεται στο Διάγραμμα 1. Στο Διάγραμμα 2 απεικονίζεται η αντίστοιχη διακύμανση στις εφημερίδες της Σπάρτης. Όπως μπορεί κάποιος να παρατηρήσει, η αριθμητική διακύμανση των άρθρων δεν είναι σχετικά σταθερή ούτε στις αθηναϊκές ούτε στις περιφερειακές εφημερίδες. Οι δύο από τις τρεις αθηναϊκές εφημερίδες, η *Καθημερινή* και τα *Νέα*, αφιέρωσαν μεγάλο αριθμό άρθρων τους για περιβαλλοντικά ζητήματα την περίοδο Μαΐου - Ιουνίου. Η αιτία για το γεγονός αυτό εδράζεται στο γεγονός ότι η Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος την 5 Ιουνίου κινητοποιεί κάποιες εφημερίδες να δημοσιεύουν περισσότερα άρθρα για περιβαλλοντικά ζητήματα. Ο αριθμός των άρθρων για περιβαλλοντικά ζητήματα μειώθηκε αισθητά στις δύο αυτές

εφημερίδες την περίοδο Ιουλίου-Αυγούστου, στην οποία περίοδο αντίθετα παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση του αριθμού των άρθρων που σχετίζονταν με το επίκαιρο -τότε- ζήτημα των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας. Αντίθετα με τις δύο προαναφερθείσες εφημερίδες η τρίτη εφημερίδα που μελετήσαμε, ο *Ριζοσπάστης*, δεν έδειξε να τροποποιεί τη θεματολογία του ανάλογα με τα ζητήματα επικαιρότητας και αυτό είχε σαν αποτέλεσμα ο αριθμός των άρθρων που αφιέρωσε για οικολογικά θέματα να παραμένει σχετικά σταθερός.

Οι δύο επαρχιακές εφημερίδες που μελετήσαμε, δεν έδειξαν να επηρεάζονται ως προς την θεματολογία τους για το περιβάλλον από ημερομηνίες-σταθμούς για το Περιβάλλον (π.χ. Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος), αλλά τον Αύγουστο του 2004 σε αντίθεση με τις αθηναϊκές εφημερίδες που μείωσαν σημαντικά τον αριθμό των άρθρων τους για περιβαλλοντικά θέματα εξαιτίας της διεξαγωγής των Ολυμπιακών Αγώνων, οι δύο επαρχιακές εφημερίδες σημείωσαν υψηλό αριθμό άρθρων (η μία από τις δύο μάλιστα εμφάνισε το μεγαλύτερο αριθμό άρθρων από το σύνολο των δώδεκα μηνών που μελετήσαμε τον μήνα Αύγουστο).

Όσον αφορά το επίπεδο συνεργασίας των δημοσιογράφων με ειδικούς επιστήμονες για τη συγγραφή των άρθρων, αυτή ανέρχεται στο 16% (16/101) για τις αθηναϊκές και στο 21% (57/271) για τις επαρχιακές εφημερίδες, ποσοστό ιδιαίτερα χαμηλό, κατά τη γνώμη μας, παρά τις συνεχείς συστάσεις των Διεθνών Διασκέψεων για αύξηση της συνεργασίας των δημοσιογράφων με ειδικούς επιστήμονες.

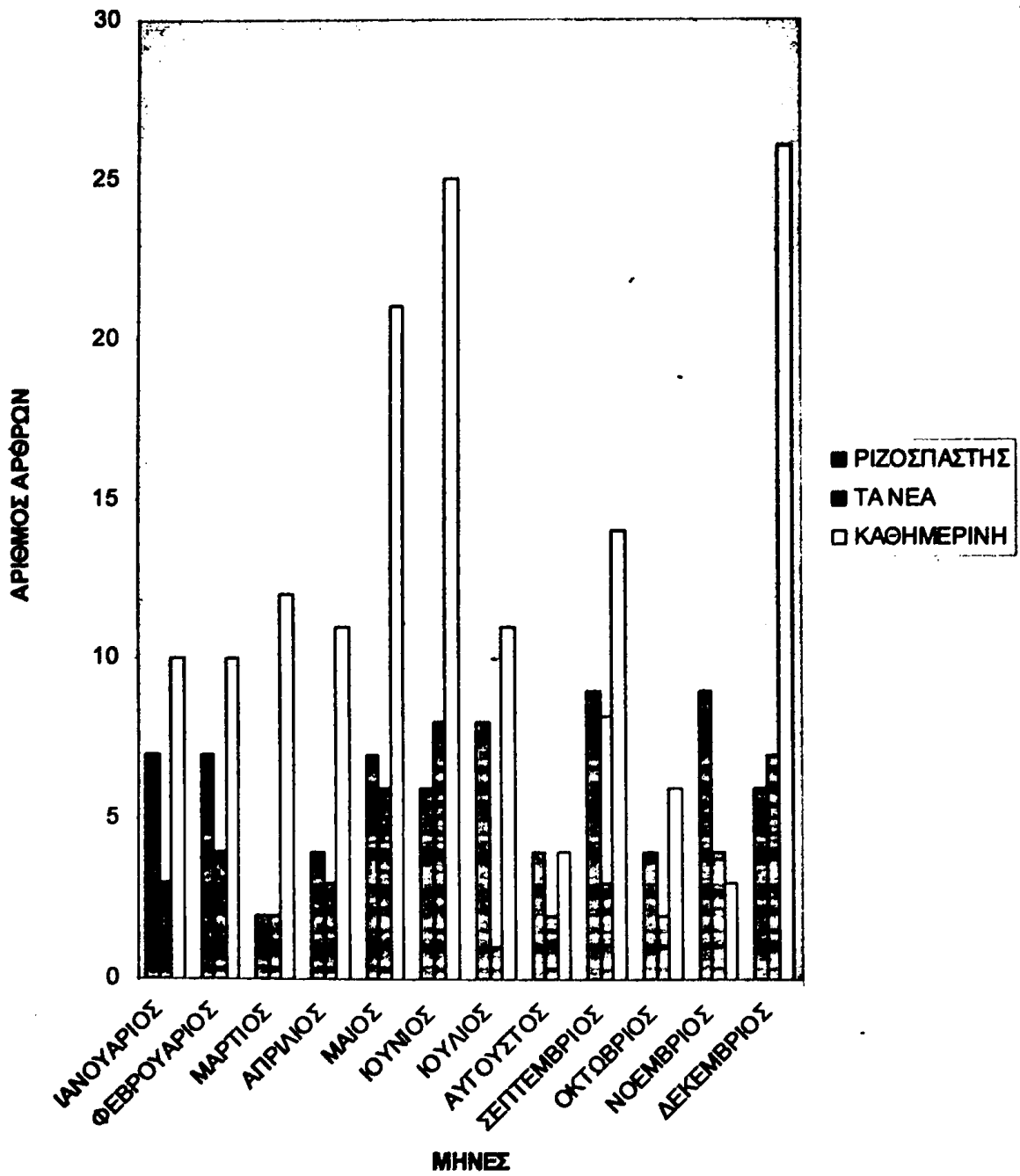
Σχετικά με τη θεματολογία των άρθρων αυτή διαφοροποιείται αρκετά μεταξύ αθηναϊκών και επαρχιακών εφημερίδων, όπως παρατηρούμε και στον Πίνακα 1. Στον Πίνακα αυτόν απεικονίζεται ο αριθμός των άρθρων που αντιστοιχεί σε κάθε μία θεματική ενότητα και το αντίστοιχο ποσοστό επί τοις εκατό. Όπως είναι φανερό, ο αριθμός των άρθρων και τα αντίστοιχα ποσοστά στη στήλη αριστερά

είναι αθροιστικά για τις τρεις εφημερίδες των Αθηνών, ενώ στη διπλανή στήλη δεξιά οι αριθμοί των άρθρων και τα ποσοστά αντιστοιχούν αθροιστικά και για τις δύο εφημερίδες της Σπάρτης.

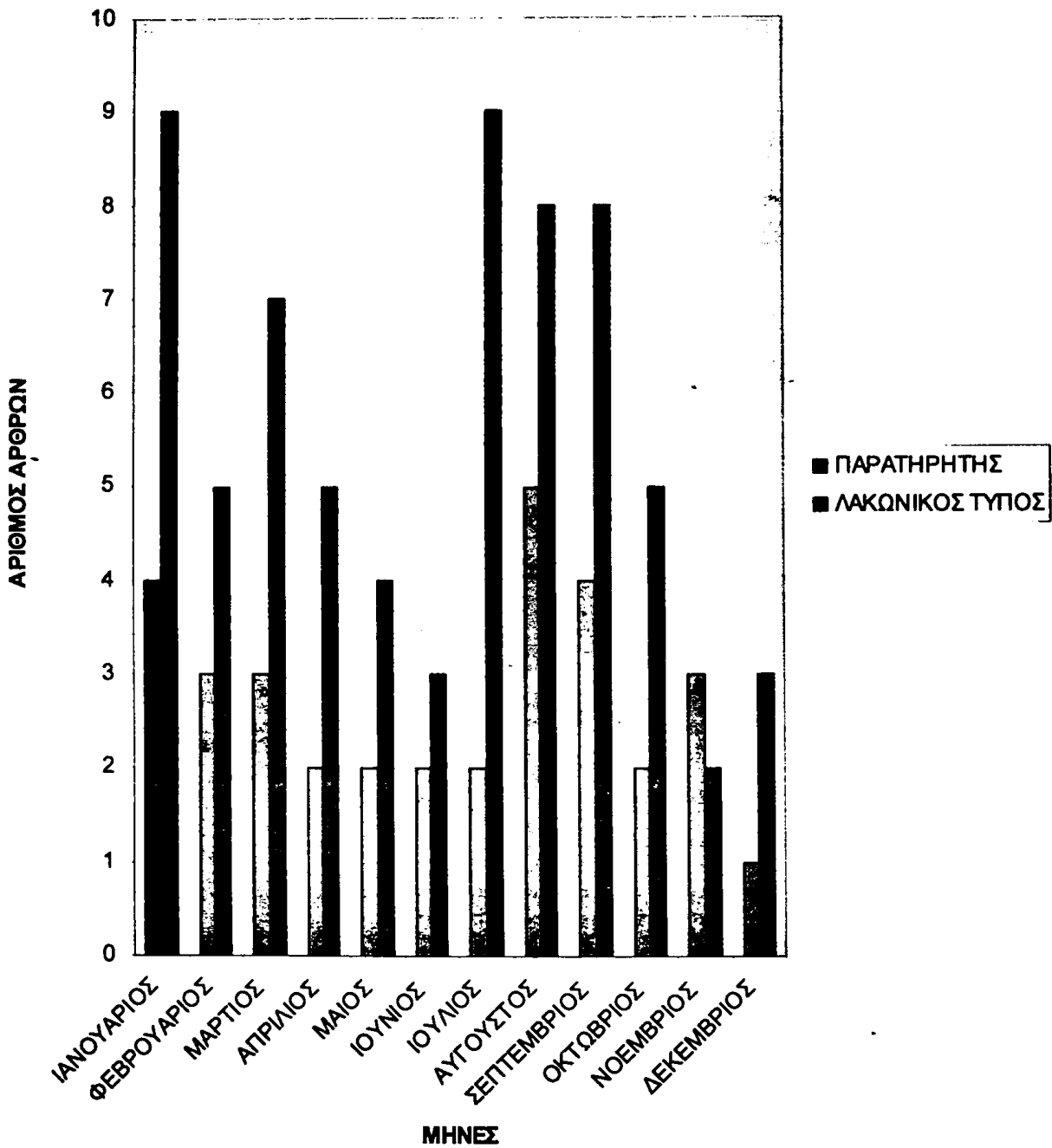
Οι τρεις εφημερίδες των Αθηνών που μελετήσαμε, αφιερώνουν μεγάλο αριθμό άρθρων για τις οικολογικές επιπτώσεις των Γενετικά Τροποποιημένων Οργανισμών, την Περιβαλλοντική Πολιτική (Περιβαλλοντική Διπλωματία και Δίκαιο Περιβάλλοντος) και την προστασία της Φύσης, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε και στον Πίνακα 1. Επίσης αξιοσημείωτη είναι, κατά τη γνώμη μας, η απουσία άρθρων σχετικά με την προστασία των δασών (δασικές πυρκαγιές, δασική νομοθεσία κ.α.) στις εφημερίδες αυτές, όπως και η παρουσία πολύ λίγων άρθρων για τη Διαχείριση των Υδατικών Πόρων και τα φαινόμενα της Ερημοποίησης που έχουν αρχίσει να γίνονται όλο και περισσότερο οξύτερα. Στις εφημερίδες της Σπάρτης παρατηρείται αρκετά διαφορετική κατάσταση. Τα ζητήματα της Διαχείρισης των Υδατικών Πόρων απασχολούν σε μεγάλο βαθμό την αρθρογραφία, αφού λαμβάνουν το υψηλότερο ποσοστό (15,23%) απ' όλες τις κατηγορίες θεμάτων. Μετά την προηγούμενη κατηγορία, και δεύτερη με βάση το ποσοστό που έλαβε, ήταν η κατηγορία άρθρων σχετικών με τη Βιοποικιλότητα (8,57%). Επίσης την τρίτη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης είχαν άρθρα σχετικά με την προστασία της Φύσης (7,61%) και την Αειφόρο Ανάπτυξη (7,61%). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ζητήματα, όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες και οι περιβαλλοντικές τους επιπτώσεις, η αραίωση της στοιβάδας του όζοντος και οι παγκόσμιες κλιματικές αλλαγές (γεγονότα παγκόσμιου ενδιαφέροντος) δεν απασχόλησαν καθόλου την αρθρογραφία των επαρχιακών εφημερίδων. Αυτό που παρατηρήσαμε πάντως ως γενικότερη τάση στις δύο αυτές εφημερίδες, ήταν η προσπάθεια συσχετισμού των περιβαλλοντικών θεμάτων με ζητήματα τοπικού ενδιαφέροντος, στο μέτρο βέβαια του δυνατού, αφού υπήρξαν αρκετά άρθρα που δεν συσχέτιζαν τα περιβαλλοντικά ζητήματα με τα ιδιαίτερα τοπικά προβλήματα.

Θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε, λοιπόν, συνοψίζοντας ότι παρατηρούμε συνολικά μια αρκετά διαφορετική εικόνα σχετικά με την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών θεμάτων από τις αθηναϊκές και τις επαρχιακές εφημερίδες, όσον αφορά τη βαρύτητα και τη σημασία που αποδίδουν σε κάθε θεματική κατηγορία περιβαλλοντικών θεμάτων. Ζητήματα, όπως οι Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί ή η Περιβαλλοντική Πολιτική, ελάχιστα ή καθόλου δεν απασχολούν τις επαρχιακές εφημερίδες, οι οποίες φαίνεται να εστιάζουν -σε αντίθεση με τις αθηναϊκές- την προσοχή τους σε ζητήματα που έχουν τοπικές προεκτάσεις. Η ίδια απόκλιση σημειώνεται και στη μηνιαία μεταβολή του αριθμού των άρθρων, με τις επαρχιακές εφημερίδες να μη δείχνουν να επηρεάζονται (όσον αφορά τον αριθμό των άρθρων που δημοσιεύουν) από ημερομηνίες-σταθμούς για το Περιβάλλον ούτε από γεγονότα της επικαιρότητας (π.χ. διεξαγωγή Ολυμπιακών Αγώνων) σε αντίθεση με τις αθηναϊκές. Όσον αφορά το επίπεδο συνεργασίας των δημοσιογράφων με ειδικούς επιστήμονες, το κρίνουμε μη ικανοποιητικό, αφού η συντριπτική πλειονότητα των άρθρων -όπως είδαμε σε προηγούμενο σημείο- έχει συνταχθεί χωρίς την παροχή επιστημονικών δεδομένων από ειδικούς επιστήμονες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.
Θεματικές ενότητες άρθρων περιβαλλοντικού χαρακτήρα, τα οποία εμφανίσθηκαν σε εφημερίδες των Αθηνών και της Σπάρτης.

	ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΘΗΝΑ	ΣΠΑΡΤΗ
1	ΓΕΝΕΤΙΚΑ ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΜΕΝΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ	46 [*] (16.97%) [#]	2 (1.90%)
2	ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	25 (9.22%)	0 (0.00%)
3	ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ	22 (8.11%)	8 (7.61%)
4	ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	13 (4.79%)	3 (2.85%)
5	ΣΤΕΡΕΑ ΑΠΟΒΛΗΤΑ	13 (4.79%)	6 (5.71%)
6	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	13 (4.79%)	0 (0.00%)
7	ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΘΕΡΜΟΚΗΠΙΟΥ	12 (4.42%)	0 (0.00%)
8	ΑΡΑΙΩΣΗ ΣΤΟΙΒΑΔΑΣ ΟΖΟΝΤΟΣ	11 (4.05%)	0 (0.00%)
9	ΑΝΑΝΕΩΣΙΜΕΣ ΠΗΓΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ	11 (4.05%)	4 (3.80%)
10	ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ	11 (4.05%)	5 (1.84%)
11	ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	10 (3.69%)	6 (5.71%)
12	ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΥΔΑΤΩΝ	10 (3.69%)	7 (2.58%)
13	ΤΡΟΦΙΜΑ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ	9 (3.32%)	2 (1.90%)
14	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ	9 (3.32%)	0 (0.00%)
15	ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	8 (2.95%)	3 (2.85%)
16	ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΙΚΗ ΡΥΠΑΝΣΗ	8 (2.95%)	2 (1.90%)
17	ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΗ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ	7 (2.58%)	2 (1.90%)
18	ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	7 (2.58%)	8 (7.61%)
19	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΥΔΑΤΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ	7 (2.58%)	16 (15.23%)
20	ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΗ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΟΙΚΟΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ	6 (2.21%)	1 (0.95%)
21	ΒΙΟΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑ	5 (1.84%)	9 (8.57%)
22	ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΕΣ	4 (1.47%)	4 (3.80%)
23	ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	2 (0.73%)	0 (0.00%)
24	ΗΧΟΡΡΥΠΑΝΣΗ	1 (0.36%)	0 (0.00%)
25	ΕΡΗΜΟΠΟΙΗΣΗ	1 (0.36%)	4 (3.80%)
26	ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΔΑΣΩΝ	0 (0.00%)	4 (3.80%)
27	ΒΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ	0 (0.00%)	5 (1.84%)

*Αριθμός άρθρων ανά θεματική ενότητα. #Αντίστοιχο ποσοστό επί τοις εκατό

Θεματικές ενότητες:

Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί: επιδράσεις των Γενετικά Τροποποιημένων Οργανισμών στα Οικοσυστήματα· Περιβαλλοντική Πολιτική: Δίκαιο και Περιβάλλον, Περιβαλλοντική Διπλωματία· Προστασία της Φύσης: η γενική σημασία της προστασίας της Φύσης· Αισθητικές διαστάσεις του Περιβάλλοντος: αισθητική αξία της Φύσης· Στερεά απόβλητα: ΧΥΤΑ, ανεξέλεγκτες χωματερές, ανακύκλωση, διαχείριση απορριμμάτων· Ολυμπιακοί Αγώνες και Περιβάλλον: επιδράσεις των Ολυμπιακών Αγώνων στο Περιβάλλον· Φαινόμενο Θερμοκηπίου: παγκόσμια άνοδος θερμοκρασίας· Αραίωση της στοιβάδας του όζοντος: φαινόμενο αραίωσης της στοιβάδας του όζοντος· Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας: φωτοβολταϊκά, ενέργεια από βιομάζα, αιολική ενέργεια· Περιβαλλοντική Ηθική: Βαθιά Οικολογία, ηθική αντιμετώπιση του Περιβάλλοντος· Πολιτιστική Κληρονομιά: επιδράσεις περιβαλλοντικών προβλημάτων στην πολιτιστική κληρονομιά· Ποιότητα υδάτων: ρύπανση υδάτινων πόρων, μόλυνση-ρύπανση πόσιμου νερού· Τρόφιμα και Υγεία: "πράσινη επανάσταση" και ζητήματα Υγείας· Τεχνολογία και κλίμα: νέες τεχνολογίες και κλιματικές επιπτώσεις· Τουρισμός και Περιβάλλον: περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού, οικοτουρισμός· Ατμοσφαιρική ρύπανση: νέφος, ποιότητα αέρα εσωτερικών χώρων, βιομηχανική ατμοσφαιρική ρύπανση· Υποβάθμιση ποιότητας τροφίμων: επιδράσεις τοξικών χημικών στα τρόφιμα· Αειφόρος ανάπτυξη: ζητήματα αειφόρου ανάπτυξης· διαχείριση υδάτινων πόρων: λειψυδρία, τεχνικά έργα διαχείρισης υδάτινων πόρων· Υποβάθμιση παράκτιων οικοσυστημάτων: παράνομη οικοπεδοποίηση ακτών· Βιοποικιλότητα: σημασία της βιοποικιλότητας, παρούσα κατάσταση στη βιοποικιλότητα· ακτινοβολίες: πηγές και επιπτώσεις των ακτινοβολιών· Μεταπτυχιακές Σπουδές στο Περιβάλλον: δυνατότητες για εκπαίδευση μεταπτυχιακού επιπέδου στο Περιβάλλον· Ηχορρύπανση: πηγές και επιπτώσεις της ηχορρύπανσης· Ερημοποίηση: η ερημοποίηση ως σύγχρονο περιβαλλοντικό ζήτημα· Προστασία δασών: δασικές πυρκαγιές, σημασία των δασικών οικοσυστημάτων, δασική νομοθεσία· Βιολογικές καλλιέργειες: πλεονεκτήματα της βιολογικής καλλιέργειας.

3.8 Ορισμένες προτάσεις για τη βελτίωση της παρούσας κατάστασης

A) Δράσεις σχετικές με τους δημοσιογράφους

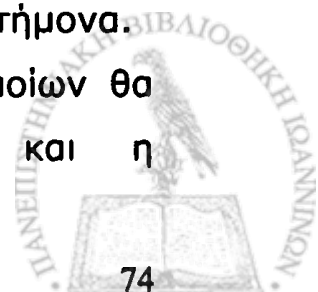
Από τα παραπάνω αδιαμφισβήτητο προκύπτει το συμπέρασμα ότι υπό τέτοιες συνθήκες δεν είναι δυνατόν να μιλάμε για αποτελεσματική Περιβαλλοντική Επικοινωνία και κατά συνέπεια δεν είναι εύκολη η δραστηριοποίηση του κοινού για την προστασία του περιβάλλοντος. Ως εκ τούτου προτείνονται, βασικά, τα εξής:

α. Επιβάλλεται εκ των πραγμάτων η εισαγωγή περιβαλλοντικών μαθημάτων στις δημοσιογραφικές Σχολές σε τρόπο, ώστε οι νεοεισερχόμενοι στο επάγγελμα δημοσιογράφοι να είναι αρκούντως ενήμεροι σε βασικά περιβαλλοντικά θέματα, ώστε, όταν χρειασθεί να επιληφθούν οικολογικών θεμάτων, να έχουν την απαραίτητη υποδομή, για να χειρισθούν κατάλληλα και σε βάθος τα θέματα αυτά.

β. Όσον αφορά τους ήδη ασκούντες το δημοσιογραφικό επάγγελμα, οι οποίοι δεν έχουν γίνει κοινωνοί περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, πρέπει γι' αυτούς να οργανωθεί μια σειρά σεμιναρίων για την ενημέρωσή τους σε σχετικά ζητήματα. Θα προτείναμε επίσης και την από καιρού σε καιρό ενημέρωση των δημοσιογράφων μέσω διαλέξεων από ειδικούς επιστήμονες, δεδομένου του ότι, όπως όλες άλλωστε οι επιστήμες, και οι περιβαλλοντικές επιστήμες εξελίσσονται και εμπλουτίζονται με νεότερα δεδομένα.

γ. Καλό είναι οι δημοσιογράφοι, έστω κι αν είναι ήδη ενημερωμένοι, να συμβουλευούνται ειδικούς επιστήμονες, όταν χειρίζονται περιβαλλοντικά θέματα, γιατί, όπως είναι ευνόητο, η όποια σχετική ενημέρωση του δημοσιογράφου σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να υποκαταστήσει την εγκυρότητα της γνώμης του ειδικού επιστήμονα.

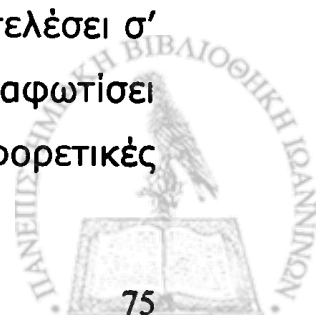
Πριν όμως διαπραγματευθούμε τους τομείς, μέσω των οποίων θα «περάσει» στο πλατύ κοινό η ευαισθητοποίηση και η

υπευθυνοποίηση για τα περιβαλλοντικά δρώμενα, καθώς και η ευκαταία σε τελική φάση δραστηριοποίηση των πολιτών για την προστασία του περιβάλλοντος, κρίνουμε σκόπιμο ν' αναφερθούμε σε μερικές αρχές, θα μπορούσαμε να πούμε, με βάση τις οποίες πρέπει να γίνεται η διάχυση της περιβαλλοντικής πληροφορίας.

Βασικές αρχές για τη σωστή διάχυση της περιβαλλοντικής πληροφορίας είναι οι ακόλουθες:

- Η εγκυρότητα της πληροφορίας. Εύλογο είναι ο δέκτης να μην πείθεται από την ανεύθυνη ενημέρωση, αλλά να επηρεάζεται από το κύρος του πομπού της πληροφορίας. Γι' αυτό άλλωστε ζητούμενο είναι η συνεργασία των συντακτών των περιβαλλοντικών θεμάτων σε όλα τα Μέσα με ειδικό επιστήμονα.
- Η αντικειμενικότητα της πληροφορίας. Στην εποχή μας όλο και πιο συχνά ασκείται κριτική κατά της αντικειμενικότητας των δημοσιογράφων. Υπάρχουν κάποιοι που υποστηρίζουν ότι η δημοσιογραφία δεν είναι αντικειμενική, κάποιοι που υποστηρίζουν ότι η δημοσιογραφία δεν μπορεί να είναι αντικειμενική, ενώ κάποιοι τρίτοι υποστηρίζουν ότι δεν πρέπει να είναι αντικειμενική (Lichtenberg, 2001). Προσωπικά θεωρούμε την αντικειμενικότητα ως δημοσιογραφική αρετή, η οποία απαιτεί από το δημοσιογράφο να μη «τυφλώνεται» από τις προκαταλήψεις του. Αντικειμενικότητα όμως δεν σημαίνει παθητικότητα. Ο δημοσιογράφος οφείλει να κρίνει την αξιοπιστία των πηγών του και των δηλώσεών του, καθώς επίσης να παραθέτει τις διάφορες απόψεις σ' ένα ζήτημα. Όσον αφορά τα περιβαλλοντικά θέματα, συνήθως οι εμπλεκόμενες κοινωνικές ομάδες είναι αρκετές και συχνά έχουν διαφορετικές θέσεις στα ζητήματα αυτά. Ο ρόλος που πρέπει να επιτελέσει σ' αυτήν την περίπτωση ο δημοσιογράφος είναι να δια φωτίσει όσο το δυνατό πληρέστερα το κοινό για τις διαφορετικές

απόψεις που υπάρχουν και τις λύσεις των προβλημάτων που προκρίνει η κάθε πλευρά.

- Η μετατροπή της πολυπλοκότητας των περιβαλλοντικών θεμάτων σε εύληπτη πληροφορία για το κοινό.
- Η πληροφορία, εφόσον αφορά κάποιο οικολογικό πρόβλημα, θα πρέπει να συνοδεύεται και από εφικτούς τρόπους δράσης για την αντιμετώπιση του εν λόγω προβλήματος, γιατί «η ενημέρωση για την ενημέρωση» δεν έχει νόημα σ' αυτή την περίπτωση, αν δεν συμβάλλει στην αντιμετώπιση του προβλήματος.

Β) Δράσεις σχετικές με τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας

Ας έλθουμε πλέον σε συγκεκριμένους τομείς δράσης, στους οποίους μπορούν να δραστηριοποιηθούν τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας.

Αρχικά θεωρούμε ότι η παρουσίαση των περιβαλλοντικών θεμάτων από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας πρέπει να έχει διπολικό χαρακτήρα. Αφενός μεν πρέπει ν' αναδύονται τα θετικά στοιχεία του περιβάλλοντος, τόσο του φυσικού, όσο και του δομημένου και του πολιτισμικού, π.χ. υγεία, χρησιμότητα πρακτική, αισθητική, επιβίωση της παράδοσης κλπ, ώστε ο πολίτης να κατανοεί τη σημασία του περιβάλλοντος και ως εκ τούτου να ευαισθητοποιείται απέναντι σ' αυτό και να το σέβεται και αφετέρου πρέπει να προβάλλονται και να τονίζονται οι βλάβες και οι καταστροφές στο περιβάλλον απ' την αλόγιστη συχνά παρέμβαση του «homo faber» με τις επιπτώσεις τους, π.χ. ρύπανση, μόλυνση (αναφέρεται μόνο σε βιολογικής προέλευσης ρύπους), αλόγιστη εκμετάλλευση των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων, επικινδυνότητα ορισμένων τροφίμων, διάβρωση πολιτιστικών μνημείων κλπ. Επίσης πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα η πολυπλοκότητα των δομών που έχει δημιουργήσει η φύση, όπως τα τροφικά πλέγματα, οι τροφικές αλυσίδες, οι βιογεωχημικοί κύκλοι,

γεγονός που συνεπάγεται ότι ειδικά το φυσικό περιβάλλον είναι ένα οικοδόμημα, στο οποίο, αν αφαιρέσουμε ένα στοιχείο, ίσως δεν μπορούμε να προβλέψουμε τις μελλοντικές επιπτώσεις για τη «στατική του ισορροπία».

Κατά τη γνώμη μας, η βασική μεθοδολογία που θα πρέπει ν' ακολουθηθεί, πρέπει να είναι αυτή της «πλαisiώσης» των γεγονότων. Η θεωρία της πλαisiώσης των γεγονότων αναπτύχθηκε από τους Capella, Jamieson και Iyengar (Capella και Jamieson 1997, Iyengar 1991). Η θεώρηση αυτή διακρίνει τη «θεματική» (thematic) από την «επεισοδιακή» (episodic) πλαisiώση των γεγονότων, υποστηρίζοντας ότι η πρώτη παρουσιάζει μια συνεχή και ολοκληρωμένη ροή των γεγονότων σε αντίθεση με τη δεύτερη που παρουσιάζει τα γεγονότα αποσπασματικά και τυχαία. Με την «θεματική» πλαisiώση τα γεγονότα δεν παρουσιάζονται μεμονωμένα, αλλά προβάλλονται και συνδέονται μ' ένα φάσμα άλλων συγγενικών γεγονότων, αναδεικνύονται τα αίτια και οι επιπτώσεις των φαινομένων, όπως επίσης συνοδεύονται από μια σειρά δυνατών δράσεων. Έτσι αποφεύγεται το φαινόμενο οι αναγνώστες μιας εφημερίδας, για παράδειγμα, να γνωρίζουν για τα ζώα υπό εξαφάνιση σε άλλες ηπείρους, αλλά να έχουν άγνοια της κατάστασης στην ίδια τους τη χώρα.

Οι βασικοί τρόποι, για να δραστηριοποιούνται ως φορείς διάδοσης της περιβαλλοντικής πληροφορίας τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, μπορούν να καταγραφούν σε μια γενική αναφορά ως εξής:

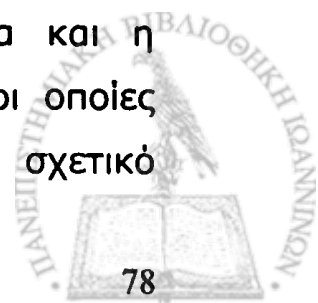
I. Κοινές δραστηριότητες για τα τρία βασικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (Ημερήσιος και Περιοδικός τύπος, Ραδιοφωνία, Τηλεόραση):

Άρθρα, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές με εκλαϊκευμένο περιβαλλοντικό υλικό γενικότερου ενδιαφέροντος, όπως π.χ. το πρόβλημα της λειψυδρίας και της ερημοποίησης ή το θέμα της διάβρωσης αρχαιολογικών μνημείων που τα σεβάστηκαν οι αιώνες και τα καταστρέφει ο σύγχρονος άνθρωπος. Το υλικό αυτού του

τύπου θα παράγεται από καταρτισμένους για περιβαλλοντικά θέματα δημοσιογράφους ή από μη καταρτισμένους δημοσιογράφους, οι οποίοι όμως θα συνεργάζονται με ειδικούς επιστήμονες, θα απευθύνεται στο ευρύ κοινό και θα στοχεύει στην μέσω της ενημέρωσης πρόκληση περιβαλλοντικής ευαισθησίας και στη δημιουργία περιβαλλοντικής υπευθυνότητας των πολιτών.

Άρθρα, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές επιστημονικού χαρακτήρα, όπως π.χ. για τα τοξικά και επικίνδυνα απόβλητα. Το υλικό αυτού του τύπου θα παράγεται από ειδικούς επιστήμονες, θα απευθύνεται σε δέκτες, των οποίων οι επαγγελματικές δραστηριότητες επιδρούν στην ποιότητα του περιβάλλοντος, και θα στοχεύει στον προβληματισμό των πολιτών αυτών σχετικά με τις επιβλαβείς σχετικά με το περιβάλλον δραστηριότητές τους.

Ανάδειξη τοπικών περιβαλλοντικών θεμάτων από τα τοπικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, όπως π.χ. η διάσωση μιας λίμνης που κινδυνεύει από τη ρύπανση ή η αξιοποίηση περιοχών με φυσικό κάλλος στα πλαίσια του οικότουρισμού. Εδώ τα τοπικά μέσα μπορούν να διαδραματίσουν σπουδαίο ρόλο, αφού τα θέματα αυτά μόνο σε τοπικό επίπεδο μπορούν να αναδειχτούν στις πραγματικές τους διαστάσεις, δεδομένου του ότι η κάθε τοπική κοινωνία γνωρίζει καλύτερα παντός άλλου τα ζητήματα αυτά. Θα πρέπει να προστεθεί επίσης και το γεγονός ότι η ανάδειξη των θεμάτων αυτών από τα τοπικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας θα συγκινήσει ιδιαίτερα την τοπική κοινωνία, αφού τα θέματα αυτά αφορούν άμεσα τη ζωή των μελών της συγκεκριμένης κοινωνίας και ως εκ τούτου μια απαιτούμενη δράση θα κινητοποιήσει ευκολότερα τους πολίτες, αρκεί βέβαια η περιβαλλοντική πληροφόρηση να διαλαμβάνει και τους σχετικούς τρόπους δράσης. Για τη επιτυχή ανάδειξη των τοπικών περιβαλλοντικών προβλημάτων εκτός απ' τη συνεργασία των δημοσιογράφων με ειδικούς επιστήμονες είναι αναγκαία και η συμμετοχή των τοπικών περιβαλλοντικών οργανώσεων, οι οποίες εκτός του ότι θα μπορούν, ενδεχόμενα, να παράσχουν σχετικό

πληροφοριακό υλικό, θα μπορούν και να συνδράμουν και με a priori περιβαλλοντικά υπευθυνοποιημένο ανθρώπινο δυναμικό σε περίπτωση, κατά την οποία θα κριθεί αναγκαία κάποια κινητοποίηση. Βασική προϋπόθεση όμως για την επιτυχία της πληροφόρησης, στην οποία αναφερόμαστε, θα πρέπει να είναι όχι η ευκαιριακή και επιπόλαιη αναφορά στα σχετικά θέματα, αλλά η εις βάθος ανάλυσή τους και η συστηματική και οργανωμένη ανάδειξή τους.

Προβολή περιβαλλοντικών δραστηριοτήτων, π.χ. εργασιών της τυπικής περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (σχολείων), καθώς και χώρων, όπου αναδεικνύεται η αξία και η σημασία του περιβάλλοντος, όπως π.χ. οικοπέδων, οικότουριστικών περιοχών, παραδοσιακών οικισμών, αρχαιολογικών και ιστορικών μνημείων, περιοχών με ιδιαίτερο κάλλος κλπ.

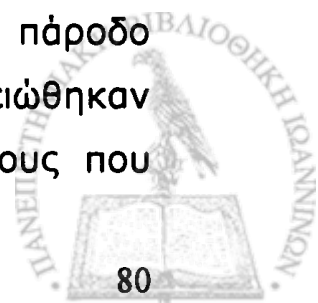
Περιβαλλοντική διαφήμιση: αξιόλογη μπορεί ν' αποβεί εν προκείμενω και η συμβολή της περιβαλλοντικής διαφήμισης, εφόσον αφενός μεν δεν χρησιμοποιείται με τη συχνότητα της εμπορικής διαφήμισης που μάλλον απωθεί παρά ελκύει, αφετέρου δε χρησιμοποιείται από τα μέσα σε χώρους υψηλής αναγνωσιμότητας ή σε ζώνες υψηλής ακροαματικότητας ή τηλεθέασης.

II. Ειδικές δραστηριότητες που προσιδιάζουν στον Τύπο:

Ο Τύπος, όπως διαθέτει ειδικούς χώρους για την παρακολούθηση διαφόρων κοινωνικών δραστηριοτήτων, π.χ. οικονομικών, πολιτιστικών, αθλητικών κλπ, θα μπορούσε να διαθέσει και κάποιες σελίδες για να παρακολουθεί και τα περιβαλλοντικά δρώμενα και θα προτείναμε αυτό να γίνεται την ημέρα της Κυριακής, όταν και πολυσέλιδες είναι οι εφημερίδες και περισσότεροι τις διαβάζουν λόγω της αργίας. Αλλά και επ' ευκαιρία διαφόρων περιβαλλοντικών εκδηλώσεων (π.χ. Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος), μπορούν να δοθούν στους πολίτες ένθετα, διαφημιστικά φυλλάδια, αφίσες και αυτοκόλλητα που μπορούν να παράγονται από ειδικές Νομαρχιακές Περιβαλλοντικές Επιτροπές.

Γ) Δράσεις σχετικές με το Κράτος και άλλους Φορείς

Σε αρκετές περιοχές του πλανήτη η Περιβαλλοντική Επικοινωνία προωθείται και ενισχύεται από το Κράτος, αλλά και άλλους επίσημους Φορείς μέσω της διοργάνωσης δραστηριοτήτων που αναμφίβολα έχουν τη δυνατότητα να ενεργοποιήσουν και να ευαισθητοποιήσουν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού. Στην Πολωνία, για παράδειγμα, στο ετήσιο Φεστιβάλ Οικολογικού Σινεμά (Green Cinema Festival) που διεξάγεται παράλληλα με άλλα δύο δημόσια Φεστιβάλ για την προστασία του Περιβάλλοντος, παρουσιάζονται γύρω στις 25 οικολογικού περιεχομένου ταινίες, ενώ ταυτόχρονα οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα σε ειδικά διαμορφωμένη αίθουσα πολυμέσων να συμμετέχουν σε διαγωνισμούς και παιχνίδια βασισμένα στην Οικολογία. Αυτή η ενέργεια αξίζει να σημειωθεί ότι υποστηρίζεται από το Πολωνικό Υπουργείο Περιβάλλοντος (UNEP, 2005). Το 2002 στη Μαδρίτη με πρωτοβουλία του ισπανικού Υπουργείου Περιβάλλοντος και σε συνεργασία με τρεις βασικές διαφημιστικές εταιρίες της Ισπανίας ξεκίνησε εκστρατεία ενημέρωσης για τρεις τομείς της Αειφόρου Ανάπτυξης: τη διαχείριση των υδάτων και των αποβλήτων, την κλιματική αλλαγή και τη διατήρηση της βιοποικιλότητας. Η ενημέρωση του κοινού (που προωθήθηκε μέσω του Τύπου, των περιοδικών, της Τηλεόρασης, του Ραδιοφώνου και του Διαδικτύου) έγινε σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση το μήνυμα μεταφερόταν υποτίθεται από τη «Μητέρα-Γη», τα αγαθά δηλαδή που προσφέρει η Φύση στον άνθρωπο, ενώ στη δεύτερη φάση το Υπουργείο καλούσε τους πολίτες να συμβάλλουν ο καθένας ξεχωριστά για τη διαιώνιση της παροχής αυτών των υπηρεσιών προς το ανθρώπινο γένος. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της εκστρατείας αυτής ελέγχθηκαν μετά την πάροδο τριετίας και ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντικά, αν και σημειώθηκαν διαφοροποιήσεις στις αποδόσεις της εκστρατείας κάθε έτους που

αποδόθηκαν σε παράγοντες όπως η διαφορετικότητα των θεμάτων, η συχνότητα και η διάρκεια των διαφημίσεων κ.α. Επίσης μεταξύ των πορισμάτων ήταν ότι συγκριτικά με άλλες δημόσιες εκστρατείες η συγκεκριμένη ήταν λιγότερο αποτελεσματική σε σχέση με κάποιες που αφορούσαν προσωπικά ζητήματα (π.χ. χρήση ναρκωτικών ουσιών, οδική ασφάλεια κ.α.) και πιο συγγενής –όσον αφορά τη αποτελεσματικότητα– με άλλα κοινωνικά ζητήματα. Στη Σουηδία η ενημερωτική εκστρατεία για τις κλιματικές αλλαγές υπήρξε, κατά τη γνώμη μας, υποδειγματική. Αποδείξεις γι' αυτό αποτελούν α) η συνεργασία μεταξύ Υπουργείου Περιβάλλοντος, διαφημιστικών εταιρειών, επιστημονικής κοινότητας και μιας εταιρίας παροχής υπηρεσιών διαδικτύου για την παραγωγή ενημερωτικού υλικού (μεταξύ άλλων και ενός φυλλαδίου μεταφρασμένου σε αρκετές γλώσσες για τη κάλυψη των αναγκών των μειονοτήτων στη Σουηδία) και β) τα αποτελέσματα δημοσκοπήσης για τα έτη 2003-2004 που έδειξε ότι 74% των κατοίκων της Σουηδίας πιστεύουν πως οι πολίτες μπορούν να συμβάλλουν αποφασιστικά στη μείωση εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (UNEP, 2005). Χωρίς να επεκταθούμε λεπτομερώς σε παρουσίαση πρωτοβουλιών σε άλλες χώρες, αξίζει ν' αναφερθούν ως υπόδειγμα οι πρωτοβουλίες των αρμόδιων Υπουργείων Περιβάλλοντος σε χώρες όπως η Αγγλία, το Βιετνάμ, η Νότια Αφρική, η Νέα Ζηλανδία κ.α.

Επίσης εκτός από οικονομικές πρωτοβουλίες που μπορούν να ξεκινήσουν κατά βάση από το αρμόδιο Υπουργείο (Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.), θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην επιθυμητή κατεύθυνση και σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις. Ωστόσο στην ελληνική νομοθεσία η κατάσταση δεν είναι, κατά τη γνώμη μας, ικανοποιητική. Για παράδειγμα, όσον αφορά την ατμοσφαιρική ρύπανση, στα συνολικά 13 ΦΕΚ που έχουν δημοσιευθεί από το έτος 1987 μέχρι και το έτος 2004 σχετικά μ' αυτήν, μόνο στην Πράξη 5/2003 του Υπουργικού Συμβουλίου (ΦΕΚ 58/Α 5-3-2003) που αφορά το Εθνικό Πρόγραμμα μείωσης εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (2000-2010), υπάρχει

αναφορά στην ανάγκη ενημέρωσης-ευαισθητοποίησης των εμπλεκόμενων φορέων, χωρίς όμως να αναλύεται διεξοδικά πώς μπορεί να γίνει αυτό, όπως επίσης δεν αναφέρεται και η δυνατότητα συμβολής των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας με κάποιον συγκεκριμένο τρόπο.

3.9 Οι δυνατότητες των νέων τεχνολογιών

Αναμφίβολα ζούμε σε μια εποχή που διέπεται από πολυπληθείς και καινοτόμες τεχνολογικές μεταβολές. Ορισμένα από τα «θαύματα» της σύγχρονης τεχνολογίας αποτελούν το διαδίκτυο, η νανοτεχνολογία, η κλωνοποίηση, η ρομποτική κ.α. Η τεχνολογία δε που έχει αγγίξει όσο καμία άλλη την καθημερινότητα των πολιτών, είναι αυτή του διαδικτύου, αφού πλέον χρησιμοποιείται ακόμη και σε οικιακό επίπεδο και επιτρέπει τη δημιουργία ενός μοναδικού «χώρου» επικοινωνίας. Ο χώρος αυτός δεν είναι άλλος από τον κυβερνοχώρο, ο οποίος επιτρέπει την ανταλλαγή πληροφοριών και ιδεών μεταξύ των πιο απόμακρων σημείων του πλανήτη και μάλιστα σε ελάχιστο χρόνο. Ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να εισέλθει σε βιβλιοθήκες, αρχεία, να κάνει αγορές και να γνωρίσει μέρος της παγκόσμιας γνώσης και κουλτούρας. Όπως ορθά επισημαίνει ο Ν. Κοτζιάς, το διαδίκτυο «κάνει αυτά που έκαναν το τηλέφωνο και ο τηλεγράφος με πολλαπλά μεγαλύτερη ταχύτητα και χωρητικότητα καθώς και πράγματα που δεν έκαναν ούτε το ένα, ούτε το άλλο» (Κοτζιάς, 2003). Η ισχύς δε σύγχρονων ηλεκτρονικών μέσων δημοσιογραφίας, όπως η τηλεόραση, έχει ξεφύγει από το στενό πλαίσιο της ενημέρωσης και έχει καταστεί μέχρι και «δίαυλος επικοινωνίας» κρατών και ηγετών. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο ρόλος που έπαιξε η αμερικανική τηλεόραση στην επίσκεψη του Ανουάρ Σαντάτ, προέδρου της Αιγύπτου, στην Ιερουσαλήμ. Οι δημοσιογράφοι δημιούργησαν έναν «δημόσιο διάυλο επικοινωνίας» μεταξύ του προέδρου της Αιγύπτου και του πρωθυπουργού του

Ισραήλ εκεί που δεν υπήρχε κανείς και οι δύο ηγέτες ήταν σαν να επικοινωνούσαν άμεσα. Σ' αυτήν την περίπτωση οι δημοσιογράφοι βοήθησαν αποφασιστικά στην προσέγγιση των δύο ηγετών, ακόμη και αν η τελευταία δεν πιστώνεται αποκλειστικά στους δημοσιογράφους (Gurevitch, 2001). Στη συνέχεια θα εξετάσουμε αναλυτικότερα τις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών.

Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση έχουν τη δυνατότητα να οργανώνουν και να θέτουν σε ευρεία δημοσιότητα συζητήσεις που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος. Τις συζητήσεις αυτές πρέπει να διευθύνουν δημοσιογράφοι, αλλά η ροή της πληροφορίας δεν θα πρέπει να είναι ούτε μονόπλευρη ούτε κατευθυνόμενη, αφού θα συμμετέχουν σ' αυτές ομάδες (panels) όχι μόνο από αρμόδιους κρατικούς φορείς και ειδικούς επιστήμονες, αλλά και μέλη περιβαλλοντικών οργανώσεων μη κυβερνητικού χαρακτήρα, καθώς και απλοί πολίτες σε τρόπο, ώστε η ενημέρωση του κοινού να «φιλτράρεται» από πολλές οπτικές γωνίες και η περιβαλλοντική πληροφορία να τίθεται στη κρίση του κοινού που δεν θα μεταβάλλεται έτσι σε παθητικό δέκτη που απλά θα υφίσταται «πλύση εγκεφάλου» από τα όποια οργανωμένα συμφέροντα.

Η τηλεόραση είναι το μέσο που μπορεί να δημιουργήσει τη μεγαλύτερη υποβολή από όλα τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας. Η «ζωντανή» αναπαράσταση, η κατάλληλη φωνή του παρουσιαστή, τα χρώματα, η κατάλληλη μουσική επένδυση και η «επιτηδειότητα» ενός ικανού «σεναριογράφου» και ενός χαρισματικού σκηνοθέτη μπορούν να μεταδώσουν αποτελεσματικά την οποιαδήποτε περιβαλλοντική πληροφορία μέσα σ' ένα κλίμα οπτικοακουστικής πανδαισίας. Γι' αυτόν τον θαυμάσιο διάυλο περιβαλλοντικής επικοινωνίας δεν θα πρέπει, ασφαλώς, ν' αδιαφορήσει η Περιβαλλοντική Επικοινωνία. Και εννοούμε το περιβαλλοντικό ντοκιμαντέρ (κινηματογραφική ταινία μικρού μήκους που βασίζεται σε πραγματικά δεδομένα που επέχουν τη θέση μαρτυρίας ντοκουμέντου, π.χ. η ζωή στο βυθό απ' τον Κουστώ ή τα

ντοκιμαντέρ του National Geographic), με του οποίου την κατάλληλη χρήση η μαγεία της κινηματογραφικής τέχνης μπορεί να έρθει κι αυτή αρωγός στην υπηρεσία της περιβαλλοντικά βιώσιμης ανάπτυξης (αειφορίας), αλλά και γενικότερα της σύγχρονης οικολογικής ηθικής στάσης.

Με τη «ζωντάνια» του το περιβαλλοντικό ντοκιμαντέρ, βάζοντας το θεατή μέσα στο θέμα ή το πρόβλημα, δημιουργεί προβληματισμό στους δέκτες, γεγονός που είναι, βέβαια, βασικό ζητούμενο για την Περιβαλλοντική Επικοινωνία. Γράφει σχετικά η Κορωναίου: «Οι ταινίες ανοιχτής δομής²¹ χρησιμεύουν ακριβώς στο να προκαλούν αντιδράσεις και προβληματισμούς, να ευνοούν το διάλογο και την επικοινωνία, να διαμορφώνουν στάσεις απέναντι σε κοινωνικά γεγονότα. Είτε πρόκειται για ένα ντοκιμαντέρ είτε για την παρουσίαση ή για τη μελέτη μιας περίπτωσης, οι διαφορές ανάμεσα στις ταινίες ανοιχτής δομής και σε εκείνες που έχουν καθαρά διδακτικό σκοπό είναι πολλές. Οι ταινίες ανοιχτής δομής λειτουργούν πρωτίστως ως θέαμα χρησιμοποιώντας τους ειδικούς κώδικες που κάνουν τον δέκτη να αισθάνεται ότι βρίσκεται στο επίκεντρο της αφήγησης και να ταυτίζεται με τα πρόσωπα και τις καταστάσεις μιας αφήγησης» (Κορωναίου, 2002).

Γενικότερα θεωρούμε ότι είτε τη σημασία και την αξία του φυσικού περιβάλλοντος, για παράδειγμα, αναδεικνύει ένα ντοκιμαντέρ, π.χ. την ομορφιά και τη χρησιμότητα ενός δάσους, είτε την ανθρώπινη παρέμβαση για τη καταστροφή ενός οικοσυστήματος, αναμφίβολα με την μικρή αυτή ταινία οι δημιουργοί της θα μας

21: «Οι ταινίες ανοιχτής δομής θέτουν διαφορετικά εκπαιδευτικά και παιδαγωγικά ζητήματα από εκείνα που έχουμε να αντιμετωπίσουμε με τις ταινίες κλειστής δομής. Στην περίπτωση αυτή δεν έχουμε να κάνουμε με τη μετάδοση μιας συγκεκριμένης γνώσης ή πληροφορίας, αλλά με την προβολή θεμάτων ή προβλημάτων που αφορούν ατομικές και συλλογικές συμπεριφορές, κοινωνικά γεγονότα, ψυχολογικές καταστάσεις κλπ» (Κορωναίου 2002).

βάλλουν μέσα στο θέμα ή στο πρόβλημα και – τουλάχιστον – θα θίξουν κάποιες χορδές της περιβαλλοντικής μας ευαισθησίας.

Μετά από όσα αναφέραμε θεωρούμε πως μια επισήμανση είναι απαραίτητη εδώ: εξυπακούεται ότι όλες οι παραπάνω δραστηριότητες θα υλοποιούνται με κάποια περιοδικότητα, γιατί είναι προφανές ότι ο «βομβαρδισμός» της Κοινής Γνώμης με περιβαλλοντικά μηνύματα θα φέρει τα αντίθετα απ' τα αναμενόμενα αποτελέσματα, δηλαδή όχι την εγρήγορση του πολίτη για τα περιβαλλοντικά δρώμενα, αλλά τον κορεσμό και την αδιαφορία.

Το διαδίκτυο έχει αρχίσει να ερευνάται διεθνώς ως ένας από τους φορείς διάχυσης της περιβαλλοντικής πληροφορίας. Η Ludmila Kokhanova, Καθηγήτρια του Τμήματος Δημοσιογραφίας του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας, και ο Valery Petrosyan, Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Lomonosov της Μόσχας, στην εισήγησή τους με θέμα «Ρόλος των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας για την Εκπαίδευση-για την Αειφόρο Ανάπτυξη» στη Διεθνή Διάσκεψη της Θεσσαλονίκης για το Περιβάλλον και την Κοινωνία), γράφουν σχετικά: «...το διαδίκτυο βοηθάει να δημιουργηθεί το νέο ενημερωτικό περιβάλλον, το οποίο είναι πολύ σημαντικό για τη Ρωσία αυτή τη στιγμή, καθώς το προηγούμενο, το οποίο διαμορφώθηκε από τα παραδοσιακά μέσα μαζικής επικοινωνίας είναι στο χείλος της εξαφάνισης. Η ανάγκη για ανάπτυξη τέτοιας ενημερωτικής κοινωνίας γίνεται κατανοητή καλά σ' όλο τον κόσμο και ο τομέας του κειμένου (ιστοσελίδες) του διαδικτύου έχει γίνει ήδη θέμα σοβαρών μελετών από τα ξένα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Όσον αφορά στη Ρωσία, η εκπαιδευτική λειτουργία της δημοσιογραφίας και της από απόσταση εκμάθησης έχει προσελκύσει πρόσφατα μόνο την προσοχή των ερευνητών, που περιλαμβάνουν στον τομέα διαβίου διαρκούσας περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και την εκπαίδευση για βιώσιμη ανάπτυξη» (Kokhanova and Petrosyan, 1997)

Προσωπικά πιστεύουμε ότι το Διαδίκτυο μπορεί να συνεισφέρει - εκτός των άλλων υπηρεσιών του- στο πεδίο της Περιβαλλοντικής, Επικοινωνίας ιδιαίτερα στο χώρο που αφορά στην ενημέρωση του επιχειρηματικού κόσμου για τις καινοτόμες τεχνολογίες που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος. Η ανακύκλωση, η αξιοποίηση της βιομάζας και του βιοαερίου, η κομποστοποίηση για την παραγωγή εδαφοβελτιωτικών υλικών, η αξιοποίηση της γεωθερμίας, της αιολικής και της ηλιακής ενέργειας είναι, για παράδειγμα, μερικές από τις φιλικές για το περιβάλλον επιχειρηματικές προοπτικές, μέσω των οποίων αναμφίβολα θα υπάρξει περαιτέρω ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας.

4. Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΜΗ ΤΥΠΙΚΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Εισαγωγή

Στην εποχή μας το παραδοσιακό εκπαιδευτικό μοντέλο που βασίζεται στο τριαδικό σχήμα «εκπαίδευση - εκπαιδευτής - εκπαιδευόμενος» παραμένει μεν κυρίαρχο, αλλά αρχίζει ν' αντικαθίσταται σε ορισμένες περιπτώσεις από σύγχρονες μορφές μάθησης που χαρακτηρίζονται από τις έννοιες της αποκέντρωσης και της αυτονομίας. Η σύγχρονη αυτή τάση, η οποία χαρακτηρίζεται από μορφές μάθησης όπως η δι' αλληλογραφίας και η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οι οποίες συμπληρώνουν την αρχική σχολική εκπαίδευση αναπτύσσεται μέσα στο ευρύτερο κλίμα της περίφημης «Κοινωνίας της Πληροφορίας». Από την άλλη πλευρά ένας θεσμός εξωσχολικής εκπαίδευσης που έχει αναγνωρισθεί διεθνώς ότι διαθέτει τη δυνατότητα να συμβάλλει αποφασιστικά στη μη τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (κυρίως σε τοπικό επίπεδο) είναι αυτός της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Στόχος, λοιπόν, του παρόντος κεφαλαίου είναι αφενός να πραγματοποιηθεί μια διερεύνηση των δυνατοτήτων συμβολής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στη μη τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και αφετέρου η ανίχνευση των προοπτικών που υπάρχουν στην Ελλάδα, μέσω της μελέτης της υπάρχουσας κατάστασης.

4.1 Η σημασία της συμμετοχής και της εκπαίδευσης των πολιτών σε τοπικό επίπεδο

Οι συστάσεις που υπάρχουν στα κείμενα που προκύπτουν από διεθνείς Διασκέψεις, όπως και οι θέσεις διαφόρων διεθνών οργανισμών (UNESCO, UN) τονίζουν τη σημασία των τοπικών κοινοτήτων στην επίτευξη μιας επιτυχημένης εκπαίδευσης για τη βιώσιμη ανάπτυξη (Deri, 2005).

Το γεγονός αυτό μόνο τυχαίο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί. Η έντονη γεωγραφική διασπορά που χαρακτηρίζει τα περιβαλλοντικά προβλήματα, καθιστά αυτόματα την Τοπική Αυτοδιοίκηση, αλλά και τις τοπικές κοινότητες σημαντικούς παράγοντες στη συνολική προσπάθεια προστασίας του περιβάλλοντος.

Παραδείγματα αναφοράς στην ενίσχυση της εκπαίδευσης και κατάρτισης σ' επίπεδο τοπικής κοινότητας αποτελούν τα ακόλουθα (Deri, 2005):

α) Από τη Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης: «Μια συλλογική μαθησιακή διαδικασία, συνεργασίες, ισότιμη συμμετοχή και διαρκής διάλογος απαιτείται μεταξύ των κυβερνήσεων, των τοπικών αρχών, των Πανεπιστημίων, των επιχειρήσεων... προκειμένου ν' αυξηθεί η συνειδητοποίηση, να αναζητηθούν εναλλακτικές λύσεις και ν' αλλάξουν συμπεριφορές και τρόποι ζωής, συμπεριλαμβανομένων των μοντέλων κατανάλωσης και παραγωγής, προς την κατεύθυνση της βιωσιμότητας».

β) Οι θέσεις της UNESCO στο κείμενο «Εκπαιδεύοντας για ένα βιώσιμο μέλλον»: «Προαγωγή της δράσης σε κοινοτικό και δημοτικό επίπεδο, όπου αλλαγές πρέπει να λάβουν χώρα για να λυθούν τόσο παγκόσμια, όσο και τοπικά προβλήματα που σχετίζονται με το περιβάλλον, τον πληθυσμό και την ανάπτυξη και όπου τα άτομα μπορούν να κινητοποιηθούν πιο αποτελεσματικά».

γ) Από το Πρόγραμμα Εφαρμογής της Παγκόσμιας Διάσκεψης Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (WSSD):

«122. Αναπτύξτε, εφαρμόστε, παρακολουθήστε και επανεξετάστε τα εκπαιδευτικά πλάνα και προγράμματα δράσης σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο με κατάλληλο τρόπο. Αναφερόμαστε στα πλάνα και προγράμματα που αντικατοπτρίζουν το Πλαίσιο Δράσης στην Εκπαίδευση για όλους του Ντακάρ και που σχετίζονται με τις τοπικές συνθήκες και ανάγκες που οδηγούν στην

επίτευξη της ανάπτυξης της κοινότητας και καθιστούν την εκπαίδευση στη βιώσιμη ανάπτυξη μέρος αυτών των προγραμμάτων.

123. Παροχή σε όλα τα μέλη της κοινότητας μιας ευρείας γκάμας ευκαιριών τοπικής και μη τοπικής εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένων των εθελοντικών προγραμμάτων παροχής υπηρεσιών στην κοινότητα, ώστε να μπει ένα τέλος στον αναλφαβητισμό, να δοθεί έμφαση στη σημασία της δια βίου μάθησης και να προαχθεί η βιώσιμη ανάπτυξη».

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό η σημασία που αποδίδουν διεθνείς Διασκέψεις και Οργανισμοί στην ενίσχυση της εκπαίδευσης των πολιτών σε τοπικό επίπεδο και πέρα από τα όρια του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος.

Όσον αφορά την τυπική περιβαλλοντική εκπαίδευση, έρευνες δείχνουν ότι η επιρροή αυτής δεν είναι τόσο ισχυρή όσο θα έπρεπε να είναι ούτε στην Ελλάδα (Σκαναβή, 2004) ούτε και διεθνώς (Palmer, 1998). Η Palmer (1998) αναφέρει ότι η κύρια αιτία για το φαινόμενο αυτό είναι ότι υπάρχουν πολλοί παράγοντες που διαμορφώνουν τη συνολική αντίληψη των πολιτών για το περιβάλλον, οι οποίοι παράγοντες είναι σημαντικότεροι (από άποψη επιρροής) από τα επίσημα εκπαιδευτικά προγράμματα. Τα επίσημα εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως γενικότερα η τυπική εκπαίδευση που λαμβάνει ένας άνθρωπος, αποτελούν ένα τμήμα μόνο στη γενικότερη απόκτηση των γνώσεων και εμπειριών που λαμβάνουν τα άτομα στη ζωή τους.

Πιστεύουμε, λοιπόν, ότι θα πρέπει να υπάρξει μια αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και περιβαλλοντικής επικοινωνίας για την αποτελεσματικότερη προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης. Εκτός από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, την αντίληψη του κάθε ανθρώπου για το περιβάλλον διαμορφώνουν και άλλοι παράγοντες, όπως εφημερίδες, τηλεόραση, ραδιόφωνο, τα διάφορα συμβάντα στην προσωπική ζωή του καθενός, η αλληλεπίδραση με την οικογένεια, τους φίλους κ.λ.π.

Η εκπαίδευση τόσο με την έννοια της απόκτησης γενικών γνώσεων, όσο και με εκείνη της επαγγελματικής κατάρτισης, δεν είναι πλέον προνόμιο αποκλειστικά του σχολικού θεσμού. Εκπαιδευτικό έργο παράγουν διάφοροι οργανισμοί, όπως τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, οι σύγχρονες επιχειρήσεις, οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οργανισμοί αντιμετώπισης της ανεργίας κ.α.

Όπως επισημαίνει η Κορωναίου (2002), η εκπαίδευση τείνει να μετατραπεί σε μία εξατομικευμένη διαδικασία, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας θα είναι η προσαρμογή των ατόμων στις συνεχείς τεχνολογικές ανακαλύψεις. Το άτομο, προκειμένου να αποκτήσει γνώσεις, θα πρέπει κατά συνέπεια να έχει δύο σαφείς στόχους:

α) Βελτίωση της ατομικής ικανότητας για οργάνωση του εκπαιδευτικού υλικού.

β) Εξοικείωση στη χρήση νέων εξατομικευμένων τεχνολογικών μέσων, όπως η δι' αλληλογραφίας και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, τα σύγχρονα οπτικοακουστικά συστήματα, η χρήση Ηλεκτρονικών Υπολογιστών κ.α.

Ειδικά στην περίπτωση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης η ενημέρωση και εκπαίδευση των ενήλικων πολιτών αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα για το λόγο ότι, παρότι οι τελευταίοι δεν λαμβάνουν «εκπαίδευση για βιώσιμη ανάπτυξη», είναι αυτοί που λαμβάνουν καθημερινά τις αποφάσεις για τον χειρισμό πολλών και σημαντικών περιβαλλοντικών ζητημάτων. Σύμφωνα με τον Lipschutz οι ενήλικοι είναι αυτοί που «είναι η κινητήρια δύναμη των κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών, τόσο σε τοπικό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο» (Lipschutz, 1996). Μια επιτυχημένη προσπάθεια Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ενηλίκων θα είχε τις ακόλουθες σημαντικές συνέπειες:

ι) Γονείς θα μετέδιδαν στα παιδιά τους το σεβασμό προς τους άλλους ανθρώπους, αλλά και γενικότερα το φυσικό κόσμο που τα περιβάλλει.

ii) Εκπαιδευτικοί θα προσπαθούσαν να μεταδώσουν μηνύματα προστασίας της φύσης μέσω όλων των μαθημάτων και όχι μόνο μέσω της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

iii) Επιστήμονες θα αντιλαμβάνονταν αρτιότερα τη λειτουργία των οικοσυστημάτων και της φύσης γενικότερα και ίσως αυτό να άλλαζε τις καθημερινές πρακτικές κάποιων από αυτούς προς το περιβάλλον.

iv) Βιομήχανοι και τεχνικοί θ' αντιλαμβάνονταν και τις περιβαλλοντικές διαστάσεις που έχει ο εργασιακός τους τομέας.

v) Καλλιτέχνες θα προσπαθούσαν να περάσουν μηνύματα μέσω της δημοσιότητας και αποδοχής που αυτοί απολαμβάνουν.

vi) Δικηγόροι θ' αντιλαμβάνονταν καλύτερα τα περιβαλλοντικά προβλήματα που πολλές φορές παρουσιάζουν νομικές και κοινωνικές προεκτάσεις (π.χ. χωροθέτηση Χώρων Υγειονομικής Ταφής Απορριμμάτων).

vii) Πολιτικοί θα γίνονταν μέτοχοι σε μία συνολική προσπάθεια αλλαγής αξιών και συμπεριφορών υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος, μέσω της χάραξης καινούργιων οικολογικών πολιτικών.

Εύκολα μπορεί να παρατηρήσει κάποιος από τα παραπάνω ότι άμεσα συνδεδεμένη με μια επιτυχημένη προσπάθεια Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ενηλίκων είναι η ταυτόχρονη προσπάθεια αυξημένης συμμετοχής των πολιτών στη λήψη αποφάσεων σχετικών με περιβαλλοντικά ζητήματα. Μόλις το «κοινωνικό κεφάλαιο», δηλαδή η πλειονότητα, αν όχι το σύνολο, των πολιτών μιας κοινότητας αποκτήσουν την απαιτούμενη γνώση, τις δεξιότητες και την ευαισθησία για δράση, πιστεύουμε ότι είναι απαραίτητη η συμμετοχή τους στην διαδικασία λήψης αποφάσεων.

4.2 Οι τοπικές κοινότητες και η προστασία του Περιβάλλοντος

Ο ρόλος που καλούνται να διαδραματίσουν οι τοπικές κοινότητες στην προστασία του περιβάλλοντος σε τοπικό, αλλά και σε

παγκόσμιο επίπεδο είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Αναμφίβολα οι μόνιμοι κάτοικοι ενός τόπου γνωρίζουν καλύτερα από τους υπόλοιπους τα πλεονεκτήματα, τα μειονεκτήματα, τα προβλήματα και κάποιες πιθανές λύσεις των προβλημάτων αυτών που αντιμετωπίζει ο χώρος στον οποίο ζουν. Σύμφωνα με τους Truman και Lopez «Μια κοινότητα είναι ένα σύνολο ατόμων που προσπαθεί να αναπαραχθεί κοινωνικά και βιολογικά ως ομάδα με το πέρασμα του χρόνου, χρησιμοποιώντας τον πολιτισμό της σαν εργαλείο για την επίλυση των συλλογικών προβλημάτων της και την ικανοποίηση των υλικών και πνευματικών αναγκών της» (Stavenhagen, 1963). Φυσικά μια κοινότητα δεν αποτελείται μόνο από τους μόνιμους κατοίκους της, αλλά και από το σύνολο των επισκεπτών αυτής, οι οποίοι μαζί με τους ανθρώπους που διαβιούν μόνιμα εκεί επιδρούν στην ποιότητα του τοπικού περιβάλλοντος.

Η σημασία που έχουν οι τοπικές κοινότητες στην επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης φαίνεται καθαρά στο Κεφάλαιο 26 της Agenda 21²²: «Οι γηγενείς πληθυσμοί και οι κοινότητές τους έχουν μία ιστορική σχέση με τη γη τους... Έχουν αναπτύξει με την πάροδο των γενεών μια παραδοσιακή γνώση για τη γη τους, τους φυσικούς πόρους τους και το περιβάλλον τους... Η ικανότητά τους να συμμετέχουν σε διαδικασίες για την αειφόρο ανάπτυξη των περιοχών τους μέχρι τώρα ήταν και είναι περιορισμένη εξαιτίας οικονομικών, κοινωνικών και ιστορικών παραγόντων... Από την οπτική γωνία της διασύνδεσης μεταξύ της αειφόρου ανάπτυξης και της πολιτιστικής, κοινωνικής και οικονομικής ευδοκίμησης των γηγενών πληθυσμών πρέπει να γίνουν προσπάθειες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, ώστε να ενδυναμωθεί ο ρόλος των γηγενών πληθυσμών και των κοινοτήτων που αυτοί δημιουργούν». Το σκεπτικό που υπήρχε στην Agenda 21 εξακολουθεί να υπάρχει και στα επίσημα έγγραφα που

22: <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/agenda21toc.htm> (ανάκτηση 15/12/2007)

υιοθετήθηκαν από τις κυβερνήσεις στη Σύνοδο Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που πραγματοποιήθηκε στο Γιοχάνεσμπουργκ της Νότιας Αφρικής το 2002. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τα ακόλουθα αποσπάσματα²³:

α) Στο Κεφάλαιο 3, στην παράγραφο 8 οι κυβερνήσεις καλούνται: «...να αναπτύξουν και να εκμεταλλευθούν γηγενείς πηγές ενέργειας και υποδομές για τις διάφορες τοπικές χρήσεις και να προωθήσουν τη συμμετοχή των αγροτικών κοινοτήτων... με την υποστήριξη της διεθνούς κοινότητας, έτσι ώστε να αναπτυχθούν και να χρησιμοποιηθούν οι ανανεώσιμες ενεργειακές τεχνολογίες για την ικανοποίηση των καθημερινών ενεργειακών αναγκών μέσω απλών και τοπικών λύσεων».

β) Στο Κεφάλαιο 4, στην παράγραφο 42, στις δράσεις για την προστασία των ορεινών οικοσυστημάτων, οι κυβερνήσεις καλούνται: «...να προωθήσουν την πλήρη συμμετοχή και εμπλοκή των ορεινών κοινοτήτων στις αποφάσεις που έχουν επιπτώσεις σε αυτές και να ενσωματώσουν τις γηγενείς γνώσεις, την κληρονομιά και τις αξίες σε όλες τις πρωτοβουλίες της ανάπτυξης».

γ) Στο ίδιο Κεφάλαιο, στην παράγραφο 44 που αναφέρεται στις δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος, οι κυβερνήσεις καλούνται: «...να προωθήσουν την αποτελεσματική συμμετοχή των γηγενών και τοπικών κοινοτήτων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και χάραξης πολιτικής».

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει διευκρίνιση ότι ο όρος «τοπικές κοινότητες» που χρησιμοποιείται ευρέως στα κείμενα αυτά («local communities»), είναι πολύ ευρύτερος του όρου Τοπική Αυτοδιοίκηση ή Τοπικές Αρχές («local administrations»). Ο πρώτος όρος, δηλαδή οι τοπικές κοινότητες, περιλαμβάνει τον δεύτερο, αλλά και μια σειρά από άλλους παράγοντες, όπως επιχειρήσεις, τους ερευνητικούς φορείς, τους πολίτες εν γένει κ.α. Κατά συνέπεια μόνο η επιτυχής

23:<http://www.un-documents.net/jburgpln.htm#IV> (ανάκτηση 3/12/2007)

συνεργασία μεταξύ όλων αυτών των ανεξάρτητων τμημάτων που συνθέτουν τη συνολική έννοια της τοπικής κοινότητας, θα μπορέσει να στρέψει τις ανθρώπινες κοινωνίες προς το δρόμο της αειφόρου ανάπτυξης.

Προκειμένου να προωθηθεί η εφαρμογή της Agenda 21 σε τοπικό επίπεδο, οι τοπικές κοινότητες πρέπει ν' αναπτύξουν ένα στρατηγικό σχέδιο δράσης. Αυτό το τοπικό «σχέδιο δράσης για τον 21^ο αιώνα» αποτελεί τη λεγόμενη Local Agenda 21 (LA21).

Σκοπός της LA21 είναι να μετατρέψει τις γενικές αρχές της Agenda 21 σε σχέδια και δράσεις για την εφαρμογή τους σε επίπεδο κοινότητας. Η εφαρμογή της LA21, προφανώς, δεν είναι κάτι απλό και προκατασκευασμένο, αφού η κάθε περιοχή έχει τις δικές της ιδιαιτερότητες και η δημιουργία του κάθε τοπικού σχεδίου LA21 οφείλει να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες αυτές.

Λαμβάνοντας υπόψη τις προτάσεις των Διεθνών Οργανισμών, αλλά και των Διεθνών Διασκέψεων που αναφέρθηκαν σε προηγούμενα σημεία μπορούμε να διακρίνουμε τους δύο βασικούς παράγοντες δράσης:

- α) Ενίσχυση της εκπαίδευσης των πολιτών σε τοπικό επίπεδο.
- β) Προώθηση της συμμετοχής των τοπικών κοινοτήτων για την προστασία του περιβάλλοντος.

Προκειμένου να δημιουργηθεί ένα συγκεκριμένο «πλάνο» δράσης, εμείς θα προτείναμε τη δημιουργία του επόμενου μοντέλου δράσης που έχει τη μορφή της ακόλουθης πυραμίδας:

Ας εξετάσουμε τώρα αυτούς τους παράγοντες αναλυτικότερα:

Ι) Δημόσια Εκπαίδευση: Η σημασία της δημόσιας εκπαίδευσης (εκπαίδευσης των πολιτών δηλαδή) είναι τεράστιας σημασίας, γι' αυτό και την τοποθετούμε στη βάση της πυραμίδας, γιατί θεωρούμε ότι είναι ο πλέον βασικός παράγοντας, τον οποίο ακολουθούν όλοι οι επόμενοι (π.χ. ανάπτυξη εργαλείων συμμετοχής κ.λ.π.). Από τα κείμενα των Διεθνών Διασκέψεων που μέχρι τώρα αναφέραμε, πιστεύουμε ότι έγινε έκδηλη η σημασία που αποδίδουν οι Διεθνείς Οργανισμοί στην προώθηση της εκπαίδευσης και ενημέρωσης όσο το δυνατόν πλατύτερων κοινωνικών στρωμάτων για την προστασία του περιβάλλοντος και την αειφόρο ανάπτυξη. Σ' αυτήν την κατεύθυνση πολύτιμη θα είναι η συμβολή των Μ.Μ.Ε., των οργανωμένων εκπαιδευτικών σεμιναρίων, των δημόσιων συναντήσεων - διαβουλεύσεων κ.λ.π. Στη χώρα μας ελάχιστη σημασία φαίνεται να δίνεται από τους επίσημους Φορείς Εκπαίδευσης Ενηλίκων για τα περιβαλλοντικά ζητήματα, αφού τα Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Κ.Ε.Ε) που υποστηρίζονται από τη Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Γ.Γ.Ε.Ε.), έχουν οργανώσει τα εκπαιδευτικά τους προγράμματα γύρω από τις εξής θεματικές περιοχές:

- α) Υπηρεσίες
- β) Δικαιώματα
- γ) Χώρος εργασίας
- δ) Νέες Τεχνολογίες
- ε) Οικογένεια – Σχολείο
- στ) Τοπική Κοινωνία
- ζ) Ελεύθερος χρόνος – Πολιτισμός

II) Ανάπτυξη Εργαλείων Συμμετοχής: Η «συμμετοχή» των πολιτών συνήθως αναφέρεται στη διαδικασία εμπλοκής ανθρώπων που βρίσκονται έξω από τον επίσημο κυβερνητικό μηχανισμό, στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (Σκαναβή, 2004). Η σημασία της συμμετοχής των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για το περιβάλλον φαίνεται να γίνεται συνεχώς περισσότερο αποδεκτή (Price and Probert, 1997). Η συμμετοχή των πολιτών στα περιβαλλοντικά ζητήματα εμφανίζει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Στα μειονεκτήματα μπορούμε να θεωρήσουμε ορισμένες ακτιβιστικές ακρότητες που μπορούν να οδηγήσουν μέχρι και στο θάνατο διαδηλωτών – όπως συνέβη στα τέλη της δεκαετίας του '60 στην Ιαπωνία – ή στην απειλή αυτών να αυτοκτονήσουν, εάν δε σταματήσει η κατασκευή του τεχνικού έργου, στο οποίο είναι αντίθετοι (π.χ. ακτιβιστές Αμερικανοί απειλούσαν να πέσουν στις ρόδες φορτηγών σε εγκαταστάσεις παραγωγής πυρηνικής ενέργειας στις Η.Π.Α.) (Glasson, Therivel and Chadwick, 1994). Στα θετικά χαρακτηριστικά της διαδικασίας συμμετοχής των πολιτών στη λήψη αποφάσεων για περιβαλλοντικά θέματα μπορούμε να εντάξουμε τα ακόλουθα:

α) Μείωση των συγκρούσεων και του ανταγωνισμού: Η συμμετοχή μπορεί να βοηθήσει τους πολίτες ν' αντιληφθούν όλες τις διαστάσεις ενός περιβαλλοντικού ζητήματος (π.χ. της κατασκευής ενός Χ.Υ.Τ.Α.) και να συμβάλει στη μείωση του αποκλεισμού διαφόρων κοινωνικών ομάδων από σημαντικά για την περιοχή τους ζητήματα.

β) Εκπαίδευση και πληροφόρηση: Συμβάλλει στη δημιουργία ενημερωμένων πολιτών, οι οποίοι θα έχουν τεκμηριωμένες πλέον απόψεις κατά τη συμμετοχή τους σ' έναν «κοινωνικό διάλογο» και δεν θα είναι υπέρ ή κατά μιας αναπτυξιακής διαδικασίας μη γνωρίζοντας όμως όλες τις σχετικές παραμέτρους.

γ) Καλύτερη αναπτυξιακή διαδικασία: Εάν οι πολίτες συμμετέχουν με ουσιαστικό τρόπο από τα πρώιμα στάδια υλοποίησης ενός έργου και οι απόψεις τους βέβαια λαμβάνονται υπόψη, τότε δεν προκύπτουν θέματα επανασχεδιασμού και μετεγκατάστασης του αρχικού έργου με αποτέλεσμα την ταχύτερη, αλλά και οικονομικά αποδοτικότερη διαδικασία υλοποίησης τεχνικών έργων.

δ) Βελτίωση Διοικητικών δομών: Με τη θεσμοθέτηση της συμμετοχής του κοινού στη λήψη αποφάσεων βελτιώνεται η ποιότητα της δημοκρατίας και αισθάνονται περισσότερο συμμετέχοντες «στα κοινά» οι πολίτες. Μ' αυτόν τον τρόπο η συμμετοχή των πολιτών αρχίζει πλέον να γίνεται επίσημος Νόμος και ενδυναμώνεται η κοινωνική συνοχή και η δυνατότητα παρέμβασης των πολιτών στις δημόσιες υποθέσεις.

Ένας τομέας των θεμάτων προστασίας του περιβάλλοντος που παρουσιάζει σημαντικές ευκαιρίες εμπλοκής του κοινού στη λήψη αποφάσεων, είναι οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Environmental Impact Assessment). Οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Μ.Π.Ε.) είναι ένα από τα εργαλεία λήψης αποφάσεων για περιβαλλοντικά ζητήματα (μεταξύ άλλων είναι η ανάλυση κόστους - οφέλους, η εκτίμηση κύκλου ζωής, η εκτίμηση επικινδυνότητας κ.α.). Στη διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων έχει προβλεφθεί Νομοθετικά η συμμετοχή των πολιτών τόσο σε διεθνές (Glasson et. al. 1999, Petts 1999) όσο και σε εθνικό επίπεδο (Κ.Υ.Α. 37111/2021/2003).

Ωστόσο η Κ.Υ.Α. 37111/2021/2003 που καθορίζει τον τρόπο συμμετοχής των πολιτών κατά τη διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων διαφόρων έργων και δραστηριοτήτων,

τοποθετεί τη συμμετοχή του κοινού σε όχι αρχικό στάδιο της όλης διαδικασίας. Μάλιστα σύμφωνα με την ίδια Κ.Υ.Α. το ενδιαφερόμενο κοινό έχει τη δυνατότητα να λάβει γνώση του φακέλου με τη Μ.Π.Ε., όπως και να διατυπώσει εγγράφως τη γνώμη του και τις προτάσεις του εντός 30 ημερών από τη δημοσίευσή της από το Νομαρχιακό Συμβούλιο. Μ' αυτό τον τρόπο, όμως, οι πολίτες δεν έχουν την δυνατότητα να επηρεάσουν την απόφαση και απλά δίδεται η ευκαιρία να ακουστούν οι απόψεις του κοινού πριν από την έκδοση της τελικής απόφασης. Σε έρευνα που δημοσίευσαν πρόσφατα οι Ανδρουλιδάκης και Καρακάσης σχετικά με τη διαδικασία του θεσμού των Μ.Π.Ε. στην Ελλάδα, σε δείγμα 37 Μ.Π.Ε. που εκπονήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα 1993 - 2003, διαπίστωσαν ότι στο 92% των Μελετών αυτών δεν υπήρξε συμμετοχή του κοινού σε κανένα στάδιο της διαδικασίας εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ενός έργου ή μιας δραστηριότητας (Androulidakis and Karakassis, 2006).

Ασφαλώς και ένα τέτοιο ποσοστό δεν είναι ικανοποιητικό. Αυτή η κατάσταση καταδεικνύει, κατά τη γνώμη μας, την πλήρη αποκοπή των πολιτών από τα περιβαλλοντικά ζητήματα, αφού η συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων παρουσιάζει τις σημαντικότερες ευκαιρίες ενημέρωσης και εκπαίδευσης των πολιτών για σχετικά ζητήματα. Αυτό που θα πρέπει να διορθωθεί, πρέπει να είναι αφενός η τοποθέτηση της συμμετοχής του κοινού σε πρωταρχικότερο στάδιο της συνολικής διαδικασίας και αφετέρου η μετατροπή της τυχαίας ενημέρωσης ορισμένων μόνον πολιτών σε συστηματική συλλογική συμμετοχή αυτών. Αυτό μπορεί να γίνει με:

α) Εκτίμηση της κοινής γνώμης: Θα πρέπει να χρησιμοποιείται από τους αξιωματούχους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, προκειμένου να γίνουν γνωστές οι απόψεις των πολιτών μια ορισμένη χρονική περίοδο για το συγκεκριμένο περιβαλλοντικό ζήτημα.

β) Δημοψήφισμα – Ψηφοφορία πολιτών: Η ψηφοφορία των πολιτών μπορεί να είναι άμεση είτε έμμεση. Στην περίπτωση που είναι έμμεση, θα πρέπει τα συμβούλια κάθε μικρότερου δημοτικού διαμερίσματος (αν είναι δυνατό σε επίπεδο γειτονιάς) να ψηφίζουν για το αν θα πρέπει να πραγματοποιηθεί το έργο αυτό.

γ) Προώθηση της δημιουργίας πάνελ πολιτών με την ευθύνη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης: Σ' αυτά τα πάνελ οι πολίτες θα έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε άμεση επαφή με ειδικούς επιστήμονες, στους οποίους θα θέσουν ερωτήματα και θα λάβουν πληροφορίες για το έργο προς υλοποίηση.

δ) Τελική απόφαση της Διοίκησης: Η Διοίκηση λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, των οποίων η χρονική διάρκεια δεν θα πρέπει να υπερβαίνει τους 2 - 3 μήνες, θα πρέπει να προχωρεί στην υλοποίηση της απόφασής της.

III) Ευρεία συμμετοχή: Η Τοπική Αυτοδιοίκηση πρέπει να ενθαρρύνει με κάθε μέσο την όσο το δυνατό ευρύτερη συμμετοχή των πολιτών στις ψηφοφορίες και στα πάνελ συζητήσεων, ώστε να γίνονται τα σχετικά ζητήματα αντικείμενα ευρύτερου κοινωνικού διαλόγου.

IV - V) Τοπική Αυτοδιοίκηση και δημιουργία της Local Agenda 21: Ύστερα από όσα προηγήθηκαν, η Τοπική Αυτοδιοίκηση πρέπει να είναι σε θέση να σχηματίσει την τοπική πολιτική για τα περιβαλλοντικά ζητήματα, δηλαδή την Local Agenda 21. Αυτό το σύνολο των ενεργειών προς υλοποίηση θα πρέπει να έχει ως στόχο την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο με απώτερο στόχο, βέβαια, την προστασία του παγκόσμιου περιβάλλοντος. Η κάθε περιοχή έχει τις δικές της ιδιαιτερότητες, οπότε ο σχεδιασμός της Local Agenda 21 ανάγεται στις συνθήκες της εκάστοτε περιοχής. Ωστόσο θεωρούμε σημαντικό ν' αναφερθούμε στο σημείο αυτό στο παράδειγμα της ανάπτυξης της Local Agenda 21 στην περιοχή Kanagawa στην Ιαπωνία (Price and Probert, 1997). Η περιοχή αυτή από την δεκαετία του '60 εμφάνιζε ήδη προβλήματα

οικολογικού χαρακτήρα εξαιτίας της απρογραμμάτιστης αστικής ανάπτυξης και της έντονης εκβιομηχάνισης σε συνδυασμό με την υψηλή πληθυσμιακή της πυκνότητα. Οι Τοπικές Αρχές ύστερα από διαβουλεύσεις με διάφορες κοινωνικές ομάδες σχεδίασαν τη Local Agenda 21 της Kanagawa, η οποία είχε 4 κύριους στόχους:

- Προώθηση περιβαλλοντικά φιλικότερων τρόπων ζωής.
- Δημιουργία περισσότερο αειφόρων πόλεων.
- Ανάπτυξη ενός οικολογικότερου κοινωνικο - οικονομικού συστήματος.
- Προώθηση διεθνών συνεργασιών για την αειφόρο ανάπτυξη.

Μ' έναν προϋπολογισμό της τάξης περίπου $1,5 \times 10^8$ \$ 52 υποπρογράμματα της Local Agenda 21 Kanagawa υλοποιήθηκαν, μεταξύ των οποίων:

- Προώθηση οικολογικών νοικοκυριών με χρήση εξοικονόμησης ενέργειας και χρήση φιλικών προς το περιβάλλον κατασκευαστικών υλικών.
- Συνεργασία Δημοτικών Υπηρεσιών και Ιδιωτικού τομέα στη συλλογή και καταστροφή αποβλήτων που περιέχουν CFCs. Επίσης ανάπτυξη συστήματος επιδοτήσεων (εντός της περιφέρειας Kanagawa) για ενθάρρυνση αγοράς προϊόντων που δεν χρησιμοποιούν CFCs.
- Ανάπτυξη πρωτοβουλίας από πλευράς Διοίκησης της Περιφέρειας για μείωση της χρήσης ξυλείας προερχόμενης από τροπικά δάση σε δημόσια έργα.
- Δημιουργία απαραίτητων προϋποθέσεων από την Περιφερειακή Διοίκηση με σκοπό την ανάπτυξη

πρωτοβουλιών από τους πολίτες για αλληλοενημέρωση σχετικά με ζητήματα του αναπτυσσόμενου κόσμου.

Η Local Agenda 21 Kanagawa κρίνεται ως μια απόλυτα επιτυχημένη προσπάθεια σχεδιασμού και υλοποίησης τοπικής περιβαλλοντικής πολιτικής. Ωστόσο η επιτυχία αυτή βασίστηκε στην επιτυχημένη συμμετοχή πολλών κοινωνικών ομάδων. Έτσι σχηματίστηκε μια επιτροπή αποτελούμενη από 10 Πανεπιστημιακούς και ειδικούς επιστήμονες, η οποία είχε ρόλο συμβουλευτικό, καθώς και αρμοδιότητες αξιολόγησης της όλης προσπάθειας. Στη συνέχεια οργανώθηκαν ομάδες εργασίας με αντιπροσώπους των πολιτών, των Μ.Κ.Ο., των ιδιωτικών επιχειρήσεων και των Τοπικών Αρχών, οι οποίες συνέρχονταν 2 φορές μηνιαίως και οι προτάσεις τους ενσωματώνονταν στη συγκρότηση της Local Agenda 21. Επίσης κατά τη διάρκεια υλοποίησης της Local Agenda 21 Kanagawa διοργανώθηκαν συνέδρια και ημερίδες, ώστε οι αντιπρόσωποι όλων των ενδιαφερομένων μερών να ανταλλάξουν απόψεις και να συζητήσουν τη δυνατότητα πιο αποδοτικής συνεργασίας μεταξύ τους.

4.3 Τοπική Αυτοδιοίκηση και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα: μια ανάλυση του θεσμικού πλαισίου.

4.3.1 Τοπική Αυτοδιοίκηση και Περιβάλλον

Η καταγωγή του θεσμού της Τοπικής Αυτοδιοίκησης μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ανάγεται στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Παρότι η Τοπική Αυτοδιοίκηση με την πάροδο του χρόνου διήλθε μέσα από αρκετές αλλαγές (που αφορούν κυρίως τον τρόπο εκλογής και τις αρμοδιότητες αυτής), κρίνουμε σημαντικό να εστιάσουμε την προσοχή μας σε δύο πρόσφατα γεγονότα ιδιαίτερης σημασίας. Αρχικά μεγάλης σημασίας κρίνουμε το γεγονός ότι με τους Νόμους

1878/1990 και 2218/1994 καθορίστηκαν τα θέματα της εκλογής και των αρμοδιοτήτων των εκλεγμένων πλέον Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων ανά την ελληνική επικράτεια, αφού ήταν η πρώτη φορά που ο Νομάρχης άρχισε να εκλέγεται από τις τοπικές κοινότητες και όχι από την Κυβέρνηση. Επίσης πολύ μεγάλης σημασίας ήταν το πρόσφατο «Σχέδιο Ι. Καποδίστριας» που ψηφίστηκε από τη Βουλή (Ν. 2539/1997) και το οποίο προέβλεπε αναβάθμιση-συγχώνευση Κοινοτήτων ή συνένωση Δήμων και Κοινοτήτων, με βάση χωροταξικά και πληθυσμιακά κριτήρια²⁴. Έτσι, σύμφωνα με στοιχεία της απογραφής του 2001, το σύνολο των Δήμων στην ελληνική επικράτεια ανερχόταν στους 914, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός των Κοινοτήτων ήταν 130²⁵.

Όσον αφορά θέματα Περιβάλλοντος, το παλαιότερο Προεδρικό Διάταγμα (Π.Δ. 410/1995) που καθόριζε τις αρμοδιότητες των Δήμων σε ζητήματα περιβάλλοντος, ύδρευσης, αποχέτευσης κλπ με τίτλο «Δημοτικός Κοινοτικός Κώδικας»), πρόσφατα συμπληρώθηκε από το Ν. 3463/2006, ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Στις αρμοδιότητες των Δήμων και Κοινοτήτων στον τομέα του Περιβάλλοντος εντάσσονται:

1. Η εκπόνηση τοπικών προγραμμάτων για την προστασία και αναβάθμιση του φυσικού, αρχιτεκτονικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος στο πλαίσιο των εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών.
2. Η προστασία και διαχείριση των υδάτινων πόρων, η προστασία του εδάφους και των εσωτερικών υδάτων από την αλιεία (λιμνοθάλασσες, λίμνες, ιχθυοτροφεία, ποταμοί) και η καταπολέμηση της ρύπανσης στην περιφέρειά τους.
3. Η ίδρυση και λειτουργία δημοτικών και κοινοτικών εργαστηρίων.

24: http://www.ypes.gr/kapodistriasis/grek/kapo/fr_prog.htm (ανάκτηση 22/11/2007)

25: <http://www.eetaa.gr/statist> (ανάκτηση 22/11/2007)

4. Η καθαριότητα όλων των κοινόχρηστων χώρων της εδαφικής τους περιφέρειας, η αποκομιδή και διαχείριση των αποβλήτων, καθώς και η κατασκευή, συντήρηση και διαχείριση συστημάτων αποχέτευσης και βιολογικού καθαρισμού και η λήψη προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων για την προστασία των κοινόχρηστων χώρων και ιδιαίτερα των χώρων διάθεσης απορριμμάτων από εκδήλωση πυρκαγιάς, σύμφωνα με την κείμενη σχετική νομοθεσία.
5. Η παροχή συνδρομής στην αρμόδια πυροσβεστική υπηρεσία με κάθε πρόσφορο μέσο που διαθέτουν, για την αντιμετώπιση πυρκαγιών, ιδίως σε περιοχές που έχουν δασικό χαρακτήρα.
6. Η ίδρυση και λειτουργία σφαγείων.
7. Η μελέτη, διαχείριση και εκτέλεση προγραμμάτων οικιστικής και πολεοδομικής ανάπτυξης.
8. Η λήψη μέτρων για την αποκατάσταση και ανάπλαση των περιοχών της περιφέρειάς τους, κυρίως σε περιοχές όπου αναπτύσσεται εκμετάλλευση ορυκτού πλούτου και εγκαθίστανται μονάδες επεξεργασίας αποβλήτων.
9. Η συμμετοχή τους σε θέματα πολεοδομίας, χωροταξίας και χρήσεων γης, όπως αυτή προβλέπεται από την κείμενη νομοθεσία.
10. Ο καθορισμός των χώρων για τη δημιουργία κοιμητηρίων και η παροχή γνώμης για τον καθορισμό χώρων αποτέφρωσης νεκρών».

Αξίζει στο σημείο αυτό ν' αναφερθεί ότι αντίστοιχος Νόμος για τις Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις (ΟΤΑ β' βαθμού) δεν υπάρχει σε αντίθεση με τους Δήμους και τις Κοινότητες.

Η σημασία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των τοπικών κοινοτήτων γενικότερα για την επίτευξη των στόχων της Agenda 21 είναι τέτοια, ώστε σύμφωνα με τον Hughes αυτές εμπλέκονται στα δύο τρίτα των δράσεων που προτείνονται συνολικά στα κείμενα της Agenda 21²⁶. (Το σχέδιο δράσης που πρέπει να αναπτύξει και να

26: http://www.pce.govt.nz/reports/allreports/local_agenda_02_00.pdf
(ανάκτηση 13/12/2007)

εφαρμόσει κάθε κοινότητα σε τοπικό επίπεδο, είναι γνωστό ως Local Agenda 21).

Μολονότι αρκετές κυβερνήσεις κρατών έχουν κάνει προσπάθειες για την προώθηση των δράσεων για την προστασία του περιβάλλοντος σε τοπικό επίπεδο (Gibbs, Jonas and While, 2002), τα προβλήματα που παρουσιάζει η άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο είναι αρκετά.

Ένα απ' αυτά είναι η αναποτελεσματικότητα εφαρμογής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο. Κατά τον Demmke η αποκέντρωση έκανε χειρότερα τα προβλήματα εφαρμογής των Νόμων σε χώρες, όπως η Αυστρία, το Βέλγιο, η Γερμανία και η Ιταλία (Demmke, 1997). Ακόμη, κατά τον ίδιο, η Γαλλία, η Ιταλία και η Ελλάδα έχουν υπερβολικό κατακερματισμό στην Τοπική Αυτοδιοίκηση με αποτέλεσμα να μη μπορούν οι Τοπικές Αρχές ν' αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους προς το περιβάλλον. Ένα δεύτερο πρόβλημα που παρατηρείται, είναι η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού και οικονομικών πόρων. Στη Σουηδία, για παράδειγμα, οι προσπάθειες αποκέντρωσης της περιβαλλοντικής πολιτικής που ξεκίνησαν τις αρχές της δεκαετίας του '80, αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα εξαιτίας της μη ανάλογης χρηματοδότησης της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Lundqvist, 1998). Προβλήματα εξεύρεσης οικονομικών πόρων και έλλειψης ειδικών αντιμετωπίζουν και άλλα Ευρωπαϊκά κράτη, όπως η Ισπανία (Morata and Font, 1998). Επίσης ασφαλώς και δεν θα πρέπει στη στρατηγική ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο να κυριαρχεί η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης, αλλά περισσότερο η έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος, όπως επισημαίνουν οι Gibbs, Jonas και While για τη Μεγάλη Βρετανία (Gibbs, Jonas and While, 2002).

Ας παραθέσουμε, όμως, κάποια στοιχεία στο σημείο αυτό για την κατάσταση στην Ελλάδα. Το ICLEI (International Council for Local Environmental Initiatives) το έτος 2001 ολοκλήρωσε τη δεύτερη παγκόσμια έρευνα του για τους φορείς Τοπικής Αυτοδιοίκησης που

είχαν λάβει δράση στο πεδίο της Local Agenda 21. Για την Ελλάδα αναφέρονται μόνο 39 περιπτώσεις (σε σύνολο 1031 ΟΤΑ), αριθμός βέβαια κάθε άλλο παρά ικανοποιητικός²⁷. Αναφερόμενος στη μεγάλη σημασία της Local Agenda 21 ο Μποτετζάγιας χαρακτηριστικά αναφέρει «η Local Agenda 21 δεν (πρέπει να) είναι η εφαρμογή μιας σειράς φιλο-περιβαλλοντικών δράσεων σε επίπεδο ΟΤΑ (π.χ. ανακύκλωση, ποδηλατόδρομοι, πεζοδρομήσεις κ.ο.κ.). Η ουσιαστική της καινοτομία είναι το όραμα για μια άλλη μορφή διακυβέρνησης στα «τοπικά» ζητήματα, τη 'συμμετοχική διακυβέρνηση', όπου οι τοπικές κοινωνικές, περιβαλλοντικές και οικονομικές ανάγκες αναλύονται και αντιμετωπίζονται από κοινού» (Μποτετζάγιας, 2006).

4.3.2 Τοπική Αυτοδιοίκηση και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Παρότι, όσον αφορά την προστασία του Περιβάλλοντος σε τοπικό επίπεδο, η Νομοθεσία παρέχει τη δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών και δράσεων από τους Δήμους και τις Κοινότητες, πιστεύουμε πως το ίδιο δεν ισχύει για ζητήματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Για να συμβαίνει αυτό, θα πρέπει σε επίπεδο Δήμων (αν όχι και Κοινοτήτων λόγω πληθυσμιακού μεγέθους) να υπάρχουν οργανωμένα Προγράμματα Επιμόρφωσης των πολιτών στα σύγχρονα μεγάλα οικολογικά προβλήματα. Θα πρέπει, επομένως, να υπάρχουν συνεχή και όχι μεμονωμένα Εκπαιδευτικά Προγράμματα οργανωμένα από τους Δήμους σε διάφορα αντικείμενα που άπτονται των θεμάτων προστασίας του Περιβάλλοντος. Την παρούσα χρονική στιγμή το Υπουργείο Παιδείας, μέσω της Γενικής Γραμματείας Εκπαίδευσης Ενηλίκων, συντονίζει και υλοποιεί σε εθνικό επίπεδο ενέργειες που

27: http://www.iclei.org/documents/Global/final_document.pdf (ανάκτηση 13/12/2007)

σχετίζονται με τη διαβίου μάθηση. Στα αντικείμενα της τελευταίας εντάσσονται²⁸:

- α) Η βασική εκπαίδευση ενηλίκων, δηλαδή η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και η συμπλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.
- β) Η γενική εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων, δηλαδή η παροχή συνεχιζόμενης κατάρτισης, η κατάρτιση και επιμόρφωση ειδικών ομάδων που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό, η υλοποίηση προγραμμάτων εκμάθησης της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας, καθώς και η εκπαίδευση στον τομέα των νέων τεχνολογιών.
- γ) Η κοινωνικο-πολιτιστική εκπαίδευση και επιμόρφωση που αφορά σε θέματα πολιτισμού, υγείας και περιβάλλοντος, καθώς και η ενημέρωση για θέματα κοινωνικά, πολιτιστικά και ευρωπαϊκά.
- δ) Η ανοιχτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση και κατάρτιση, καθώς και η σύνδεση και συνεργασία με τα σύγχρονα συστήματα ανοιχτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.
- ε) Η εκπαίδευση εκπαιδευτών ενηλίκων.

Ωστόσο, όσον αφορά τα Αυτόνομα Προγράμματα που υλοποιεί η Γ.Γ.Ε.Ε., παρατηρούμε ότι από αυτά που την παρούσα χρονική στιγμή υλοποιούνται (σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει στην ιστοσελίδα της), κανένα δεν αφορά Περιβαλλοντικά θέματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα ακόλουθα που αναφέρονται ως «Αυτόνομα Προγράμματα» (8):

- ❖ Προγράμματα διαβίου εκπαίδευσης στα Κ.Ε.Ε. και στο Κ.Ε.Ε.ΕΝ.ΑΠ.
- ❖ Εκπαίδευση ενηλίκων στην απόκτηση βασικών δεξιοτήτων στις νέες τεχνολογίες (ΗΡΩΝ).
- ❖ Εκπαίδευση αγροτών για την ανάληψη δράσεων στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα της Οικονομίας (ΗΣΙΟΔΟΣ).
- ❖ Εκπαίδευση ενηλίκων στη διαχείριση κινδύνων, κρίσεων και αντιμετώπιση εκτάκτων αναγκών και καταστροφών.

28: <http://www.gsae.gr> (ανάκτηση 9/10/2007)

- ❖ Εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης σε εργαζόμενους μετανάστες.
- ❖ Αγωγή Υγείας.
- ❖ Εκπαίδευση και Συμβουλευτική Υποστήριξη των οικογενειών των τσιγγάνων, παλιννοστούντων και μεταναστών.

Δυστυχώς αυτό που μπορεί κάποιος αμέσως να παρατηρήσει, είναι η παντελής απουσία των περιβαλλοντικών θεμάτων (παρά την υψηλή σημασία τους) στην ενότητα των Αυτόνομων Προγραμμάτων που υλοποιεί η Γ.Γ.Ε.Ε.

Εκτός από τα Αυτόνομα Προγράμματα στην ιστοσελίδα της Γ.Γ.Ε.Ε., υπάρχει ακόμη μια σημαντική ενότητα που αφορά τις «Δομές Εκπαίδευσης Ενηλίκων». Αυτές συνολικά είναι έξι και είναι οι ακόλουθες²⁹: α) Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.), β) Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων, γ) Σχολές Γονέων (Σχ.Γ.), δ) Κέντρο Εκπαίδευσης και Επιμόρφωσης Ενηλίκων από Απόσταση (Κ.Ε.Ε.ΕΝ.ΑΠ. - ΑΡΧΙΜΗΔΗΣ), ε) Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης (Ν.Ε.Λ.Ε.) και στ) Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (Κ.Ε.Κ.).

Αυτή η ενότητα που μας απασχολεί περισσότερο από τις προαναφερθείσες, είναι η (ε), δηλαδή η ενότητα των Νομαρχιακών Επιτροπών Λαϊκής Επιμόρφωσης (Ν.Ε.Λ.Ε.), οι οποίες είναι και οι μοναδικές μεταξύ των υπολοίπων δομών που σχετίζονται με την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Μεταξύ των άλλων Επιμορφωτικών Προγραμμάτων που οι Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης (Ν.Ε.Λ.Ε.) επιτελούν, υπάρχουν και Προγράμματα συνολικής διάρκειας 25 ωρών που αφορούν την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.

Αυτό που έχει, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερη σημασία είναι το γεγονός ότι η Εκπαίδευση Ενηλίκων σχετίζεται με την Τοπική Αυτοδιοίκηση μόνο στο επίπεδο της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης. Η συνεργασία αυτή μεταξύ Υπουργείου Παιδείας και Ο.Τ.Α. θα έπρεπε

29: http://www.ypepth.gr/el_ec_category685.htm (ανάκτηση 9/10/2007)

κατά τη γνώμη μας να προβλέπεται όχι μόνο για το επίπεδο της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης, αλλά κυρίως για τους Ο.Τ.Α. α' βαθμού, δηλαδή τους Δήμους. Οι Δήμοι θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μας, ν' αποτελούν τους βασικούς πυλώνες προώθησης της εκπαίδευσης και της ενημέρωσης των πολιτών για τα περιβαλλοντικά θέματα για δύο βασικούς λόγους:

α) Την ευκολία πρόσβασης σ' αυτούς από πλευράς κατοίκων (δεν θα πρέπει να λησμονούμε το γεγονός ότι υπάρχουν περιπτώσεις Νομών της χώρας μας που η χιλιομετρική απόσταση μεταξύ μεγάλων Δήμων και πρωτεύουσας Νομού δεν είναι αμελητέα).

β) Τον έντονα «τοπικό» χαρακτήρα που λαμβάνουν συχνά τα περιβαλλοντικά θέματα.

Πιστεύουμε, λοιπόν, ότι αυτά τα δύο αίτια υποδεικνύουν με σαφήνεια την αναγκαιότητα ανάληψης πρωτοβουλιών σε επίπεδο όχι μόνο Νομαρχιών, αλλά και Δήμων.

4.4 Έρευνα αντιλήψεων των εργαζομένων στην Τοπική Αυτοδιοίκηση για θέματα σχετικά με την προστασία του Περιβάλλοντος και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Προκειμένου να διερευνήσουμε τις αντιλήψεις των εργαζομένων σε σχετικές με το Περιβάλλον Υπηρεσίες στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, επιλέξαμε να τους στείλουμε ανώνυμα ερωτηματολόγια στις Υπηρεσίες τους. Στείλαμε, λοιπόν, ερωτηματολόγια στα αρμόδια Γραφεία Περιβάλλοντος στο σύνολο των 13 Περιφερειών και των 53 Νομαρχιών που υπάρχουν στον ελληνικό χώρο. Όσον αφορά τους Δήμους και τις Κοινότητες, αφενός λόγω του μεγάλου τους πλήθους και της πολύ πιθανής έλλειψης «Γραφείου Περιβάλλοντος» ή «Υπηρεσίας Περιβάλλοντος» σε ορισμένους εξ αυτών, επιλέξαμε να στείλουμε τα ερωτηματολόγια μόνο σε 120 Δήμους εκ του συνόλου αυτών. Από το σύνολο των 187 ερωτηματολογίων που εστάλησαν, λοιπόν, συνολικά σε Περιφέρειες, Νομαρχίες και Δήμους, μας επεστράφησαν συμπληρωμένα τα 9 από το σύνολο των 13 Περιφερειακών Αυτοδιοικήσεων, τα 44 από το σύνολο των 54 Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων και τα 79 από το σύνολο των 120 Δήμων. Η ανάλυση των ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκαν και επεστράφησαν, διεξήχθη με τη χρησιμοποίηση του δείκτη V του Crámer, ο οποίος είναι ένα μέτρο συνάφειας για πίνακες r γραμμών και c στηλών και λαμβάνει τιμές 0 έως 1. Ο δείκτης αυτός δεν επηρεάζεται από το πλήθος των γραμμών και των στηλών του Πίνακα, στον οποίον αναφέρεται, και υπολογίζεται από την εξίσωση $V = [\chi^2/n * \min(r-1, c-1)]^{1/2}$, στην οποία, όταν στον υπολογισμό του δείκτη V αυτό λαμβάνει την τιμή μηδέν, τότε οι υπό εξέταση μεταβλητές είναι ανεξάρτητες (Καρακώστας, 1993).

Ι) Πρώτη ενότητα ερωτήσεων: έλεγχος ποιότητας Περιβάλλοντος - κόστος προστασίας Περιβάλλοντος.

Η πρώτη θεματική ενότητα που ερευνήσαμε, ήταν σχετικά με την ευθύνη ελέγχου της ποιότητας του περιβάλλοντος και το κόστος προστασίας αυτού. Για το λόγο αυτό πραγματοποιήσαμε 3 ερωτήσεις, δηλαδή τις ερωτήσεις Α, Β και Γ.

Στην πρώτη ερώτηση, την ερώτηση «Α», οι ερωτηθέντες κλήθηκαν ν' απαντήσουν στην ερώτηση "Σε ποιον θα πρέπει να καταλογιστεί η ευθύνη για τη ρύπανση του περιβάλλοντος". Τα επί τοις εκατό (%) ποσοστά που έλαβε κάθε απάντηση, φαίνονται στον Πίνακα 1. Αυτό που γίνεται έκδηλο από τον Πίνακα αυτόν, είναι η υπεροχή της τέταρτης απάντησης έναντι των υπολοίπων απαντήσεων, δηλαδή ότι όλοι (Κυβέρνηση, μεμονωμένοι πολίτες, εταιρίες) είναι συνυπεύθυνοι για το φαινόμενο της ρύπανσης του περιβάλλοντος. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι επικρατεί στους ερωτηθέντες η πεποίθηση πως είναι συνυπεύθυνοι για τη ρύπανση του περιβάλλοντος όλοι και όχι μόνο μεμονωμένα άτομα ή συλλογικά σώματα, όπως π.χ. η Κυβέρνηση. Το ποσοστό δε που αντιστοιχεί σ' αυτήν την απάντηση στις Περιφέρειες, είναι το εντυπωσιακό 100%, ενώ στις Νομαρχίες είναι 82% και στους Δήμους 70,9 %, όπως παρατηρούμε στον Πίνακα 1. Αξιοσημείωτο είναι πάντως και το γεγονός ότι στην ερώτηση αυτή τα ποσοστά που λαμβάνει η πρώτη απάντηση, δηλαδή ότι τη βασική ευθύνη για την έκταση και την ένταση των φαινομένων ρυπάνσεως φέρει η Κυβέρνηση, όσο μεταβαίνουμε από ανώτερο σε κατώτερο επίπεδο Τοπικής Αυτοδιοίκησης αυξάνουν με μέγιστο το 12,65 % που λαμβάνει η απάντηση αυτή στους Δήμους.

Πίνακας 1. Ρύπανση Περιβάλλοντος και ευθύνη ελέγχου αυτής**A. Ποιος είναι υπεύθυνος για τη ρύπανση του Περιβάλλοντος;**

Επιλογές	Περιφέρειες	Νομαρχίες	Δήμοι
Η Κυβέρνηση	0	9.1	12.6
Οι πολίτες	0	4.5	8.9
Οι εταιρείες	0	4.5	7.6
Όλοι οι παραπάνω	100	81.9	70.9

Cramer V=0.21

B. Ποιος θα πρέπει να έχει την ευθύνη ελέγχου της ποιότητας του Περιβάλλοντος;

Κεντρικές κρατικές Υπηρεσίες	44.4	31.8	34.2
Περιφερειακές Υπηρεσίες	44.4	27.3	29.1
Υπηρεσίες Τοπικής Αυτοδιοίκησης	11.2	27.3	21.5
Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις	0	4.6	7.6
Πολίτες	0	9	7.6

Cramer V=0.79

Γ. Σε ποιον θα πρέπει να καταλογιστεί το κόστος προστασίας του Περιβάλλοντος;

Στην Κυβέρνηση	22.2	29.5	25.3
Στην Τοπική Αυτοδιοίκηση	22.2	22.7	19.0
Στους πολίτες που ρυπαίνουν	56.6	36.4	44.3
Στον ιδιωτικό τομέα	0	11.4	11.4

Cramer V=0.18

Στη δεύτερη ερώτηση αυτής της ενότητας η ερώτηση που τέθηκε, ήταν "Ποιος θα πρέπει να έχει την ευθύνη του ελέγχου για την προστασία του περιβάλλοντος;". Αν παρατηρήσει κάποιος τον Πίνακα 1, θα παρατηρήσει στις απαντήσεις που δόθηκαν στην ερώτηση «B», αναλογίες μεταξύ Περιφερειών, Νομαρχιών και Δήμων. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ανεξάρτητα από το επίπεδο Τοπικής Αυτοδιοίκησης οι περισσότεροι ερωτηθέντες πιστεύουν ότι την ευθύνη για τον έλεγχο της προστασίας του περιβάλλοντος πρέπει να έχει βασικά η κεντρική κρατική εξουσία. Η πρώτη απάντηση (που

αντιστοιχεί στην κεντρική κρατική εξουσία) συγκεντρώνει ποσοστά 44,4% στις Περιφέρειες, 31,8% στις Νομαρχίες και 34,2% στους Δήμους. Εντυπωσιακό είναι και το γεγονός ότι η Τοπική Αυτοδιοίκηση αποτέλεσε τη δεύτερη (για τις Νομαρχίες) ή την τρίτη (για τις Περιφέρειες και τους Δήμους) επιλογή από τους ερωτηθέντες ως απάντηση στη συγκεκριμένη ερώτηση. Αυτό ήταν ένα αποτέλεσμα μη αναμενόμενο, κατά τη γνώμη μας, αφού θα αναμέναμε οι εργαζόμενοι στις Υπηρεσίες Περιβάλλοντος σε τοπικό επίπεδο να επιθυμούν περισσότερη αυτοτέλεια σε ορισμένα τουλάχιστον περιβαλλοντικά θέματα.

Η επόμενη ερώτηση (ερώτηση «Γ») είχε σχέση με την ανάληψη του κόστους προστασίας του περιβάλλοντος. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, η απάντηση που προτιμήθηκε περισσότερο από τους ερωτηθέντες, ήταν η τρίτη. Το γεγονός αυτό φανερώνει ότι, ανεξάρτητα από το επίπεδο Τοπικής Αυτοδιοίκησης, όσοι απάντησαν πιστεύουν ότι το κόστος της αποκατάστασης του περιβάλλοντος πρέπει να το έχουν οι πολίτες που ρυπαίνουν, απάντηση η οποία συμβαδίζει φυσικά με την αρχή "ο ρυπαίνων πληρώνει". Η προτίμηση αυτή αντιστοιχεί σε ποσοστά 55,6% για τις Περιφέρειες, 36,4% για τις Νομαρχίες και 44,3% για τους Δήμους, όπως φαίνεται στον Πίνακα 1.

Εάν συγκρίνουμε τις απαντήσεις στις ερωτήσεις «Β» και «Γ» στον Πίνακα αυτόν, μπορούμε να συμπεράνουμε ορισμένα πράγματα σχετικά με τις αντιλήψεις των ερωτηθέντων γενικότερα. Όπως φαίνεται από τις απαντήσεις στην ερώτηση «Β», η Τοπική Αυτοδιοίκηση αποτελεί τρίτη (Περιφέρειες- Δήμοι) ή δεύτερη επιλογή (Νομαρχίες), όσον αφορά τον έλεγχο της προστασίας του Περιβάλλοντος. Από τις απαντήσεις στην ερώτηση «Γ» προκύπτει επίσης ότι η Τοπική Αυτοδιοίκηση αποτελεί επίσης δεύτερη (Περιφέρειες) ή τρίτη επιλογή (Νομαρχίες-Δήμοι), όσον αφορά το κόστος προστασίας του Περιβάλλοντος. Αυτό είναι ένα μη αναμενόμενο αποτέλεσμα, κατά τη γνώμη μας, αφού θα περιμέναμε

οι εργαζόμενοι στις Υπηρεσίες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης γενικότερα να πιστεύουν σε μεγαλύτερη ανάληψη ευθυνών από αυτή, τουλάχιστον στα περιβαλλοντικά θέματα. Αυτό ίσως δικαιολογείται από το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι που ερωτήθηκαν, δεν έχουν εμπιστοσύνη στις τεχνικές και οικονομικές δυνατότητες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης επί περιβαλλοντικών θεμάτων γενικότερα ή δεν την θεωρούν ως την πλέον αρμόδια αρχή για την ανάληψη ευθυνών, όπως και οικονομικών βαρών που συνεπάγεται η ανάληψη ευθύνης προστασίας του περιβάλλοντος. Όσον αφορά το δείκτη V του Cramer, παρατηρούμε ότι αυτός λαμβάνει χαμηλές τιμές στην πρώτη και στην τρίτη ερώτηση που φανερώνει μικρή συνάφεια των απαντήσεων στα τρία επίπεδα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ενώ στη δεύτερη ερώτηση η τιμή αυτή αυξάνει λόγω μεγαλύτερης συνάφειας στην περίπτωση αυτή.

II) Δεύτερη ενότητα ερωτήσεων: περιβαλλοντική ενημέρωση και εκπαίδευση

Η επόμενη ομάδα ερωτήσεων που τέθηκαν, είχε σχέση με ζητήματα περιβαλλοντικής ενημέρωσης και εκπαίδευσης.

Πίνακας 2. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση			
Δ. Ποιο είναι το επίπεδο της υφιστάμενης Περιβαλλοντικής Παιδείας;			
Επιλογές	Περιφέρειες	Νομαρχίες	Δήμοι
Πολύ καλό	11.1	2.3	1.3
Ικανοποιητικό	11.1	2.3	6.3
Φτωχό	55.6	75.0	81.0
Ανύπαρκτο	11.1	18.1	10.1
Δε γνωρίζω	11.1	2.3	1.3
Cramer V=0.39.			
Ε. Ποιος πρέπει να φέρει κυρίως την ευθύνη ενημέρωσης των πολιτών σε περιβαλλοντικά θέματα;			
Κρατικές Αρχές-ΟΤΑ	22.2	29.5	24.0
Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας	11.1	9.0	10.2
Εκπαιδευτικό Σύστημα	44.4	36.5	39.3

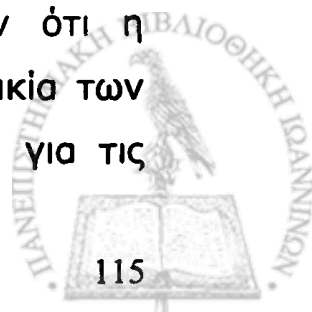
Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις	0	2.3	2.5
Ιδιωτικά Μελετών Γραφεία	0	6.8	5.0
Ιδιωτικός συνολικά Τομέας	0	2.3	1.3
Οικογένεια	22.2	13.6	17.7
Cramer V=0.18.			
ΣΤ. Σε ποιο επίπεδο εκπαίδευσης πρέπει κυρίως να πραγματοποιείται Περιβαλλοντική Εκπαίδευση;			
Δημοτικού Σχολείου	44.5	36.4	39.2
Γυμνασίου	22.2	22.8	21.5
Λυκείου	11.1	18.2	17.8
ΙΕΚ- Επαγγέλματος	0	4.5	5.1
Πανεπιστημίου-ΤΕΙ	11.1	13.6	10.1
Σεμιναρίων Παιδείας Διαβίου	0	4.5	6.3
Σε κανένα επίπεδο	11.1	0	0
Cramer V= 0.48			

Η πρώτη ερώτηση που τέθηκε, ήταν: "Ποιο είναι το επίπεδο της υφιστάμενης Περιβαλλοντικής Παιδείας;". Πρέπει να διευκρινισθεί στο σημείο αυτό ότι με τον όρο Περιβαλλοντική Παιδεία, όπως αναφέρεται στην ερώτηση αυτή, εννοείται το σύνολο των εκπαιδευτικών επιρροών που έχει δεχτεί το άτομο κατά τη διάρκεια της ζωής του σχετικά με περιβαλλοντικά θέματα (τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση). Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, η απάντηση που κυριάρχησε στην ερώτηση αυτή (ερώτηση «Δ») ήταν η τρίτη, δηλαδή ότι το επίπεδο της υφιστάμενης Περιβαλλοντικής Παιδείας είναι περιορισμένο. Μολονότι το ποσοστό που λαμβάνει η απάντηση αυτή ποικίλλει από 55,6% στις Περιφέρειες σε 81% στους Δήμους, παραμένει με διαφορά από τις υπόλοιπες η πιο συχνή απάντηση των ερωτηθέντων. Επίσης σημαντικό είναι το γεγονός ότι στις Νομαρχίες και στους Δήμους ως δεύτερη δημοφιλέστερη απάντηση είναι ότι το επίπεδο της υφιστάμενης Περιβαλλοντικής Παιδείας είναι ανύπαρκτο (11,1% στις Περιφέρειες, 18,1% στις Νομαρχίες και 10,1% στους Δήμους). Τα παραπάνω αποτελέσματα βέβαια κάθε άλλο παρά

ἐνθαρρυντικά είναι ὕστερα ἀπὸ τόσες Διεθνεῖς Διασκέψεις καὶ Διεθνή Προγράμματα γιὰ τὸ Περιβάλλον καὶ τὴν Περιβαλλοντικὴ Ἐκπαίδευση.

Στον Πίνακα 2 απεικονίζονται ἐπίσης τὰ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸ ποσοστὰ που ἔλαβε ἡ κάθε ἀπάντηση στὴ δευτέρη ἐρώτηση τῆς ἐνότητος αὐτῆς που ἦταν "Ποῖος πρέπει νὰ φέρει κυρίως τὴν εὐθὺνη ἐνημέρωσης τῶν πολιτῶν σὲ περιβαλλοντικὰ θέματα;". Ἡ πιο δημοφιλὴς ἀπάντηση ἦταν "Τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα" σὲ ποσοστὰ 44,5% στὶς Περιφέρειες, 36,5% στὶς Νομαρχίες καὶ 39,3% στους Δήμους. Ἀκόμη, ὅπως μπορεῖ κάποιος νὰ παρατηρήσει στὸν ἴδιο Πίνακα, ἡ δευτέρη δημοφιλέστερη ἀπάντηση ἦταν "Τὸ Κράτος- Ἡ Τοπικὴ Αυτοδιοίκηση" μὲ τὸ πιο ὑψηλὸ ποσοστὸ αὐτῆς τῆς ἀπάντησης νὰ συγκεντρώνεται στὶς Νομαρχίες (29,5%). Σ' αὐτὴν τὴν ἐρώτηση ἐκτιμοῦμε ὅτι χαμηλὰ εἶναι τὰ ποσοστὰ που λαμβάνουν ὡς ἀπαντήσεις τὰ Μέσα Μαζικῆς Ἐνημέρωσης, καθὼς καὶ οἱ Περιβαλλοντικὲς Ὀργανώσεις καὶ ἀπὸ τὰ τρία ἐπίπεδα τῆς Αυτοδιοίκησης. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ καθιστᾷ ἀφενὸς σαφῆ τὴν ἔλλειψη κατανόησης ἀπὸ πλευρὰς ἐρωτηθέντων τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ-ἐπιμορφωτικοῦ χαρακτήρα τῶν Μέσων Μαζικῆς Ἐπικοινωνίας καὶ ἀφετέρου φανερῆ τὴν πεποίθηση τῶν ἐργαζομένων στὶς Υπηρεσίες Περιβάλλοντος ὅτι οἱ Περιβαλλοντικὲς Μ.Κ.Ο. δὲν μποροῦν νὰ διαδραματίσουν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐνημέρωση τῶν πολιτῶν γιὰ περιβαλλοντικὰ θέματα.

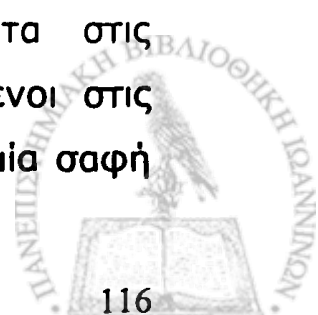
Ἡ ἐπόμενη ἐρώτηση, στὴν ὁποία ζητήθηκε ν' ἀπαντήσουν οἱ ἐρωτηθέντες, ἦταν "Σε ποῖο ἐπίπεδο ἐκπαίδευσης πρέπει κυρίως νὰ πραγματοποιεῖται Περιβαλλοντικὴ Ἐκπαίδευση;". Ἡ ἀπάντηση που ἔλαβε τὰ μεγαλύτερα ποσοστὰ, ἦταν "Σε ἐπίπεδο Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης" ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Αυτοδιοικητικὸ ἐπίπεδο. Ἀν προστεθεῖ στὸ ποσοστὸ τῆς πρώτης ἀπάντησης αὐτὸ τῆς δευτέρας, προκύπτει κάτι πολὺ ἐνδιαφέρον. Αὐτοὶ που ἀπάντησαν ὅτι ἡ περιβαλλοντικὴ ἐκπαίδευση πρέπει νὰ γίνεται μέχρι τὴν ἡλικία τῶν 15 ἐτῶν, ἔφθασαν σ' ἓνα ποσοστὸ τῆς τάξης τοῦ 66,7% γιὰ τὶς

Περιφέρειες, 59,2% για τις Νομαρχίες και 60,7% για τους Δήμους, ποσοστά που είναι βέβαια πολύ υψηλά και αποκαλύπτουν την πεποίθηση των περισσότερων ότι το περιβαλλοντικό ήθος και η περιβαλλοντική ευαισθησία σχηματίζονται σε νεαρές ηλικίες. Επίσης θετικό κρίνουμε και το γεγονός ότι μόλις ένας από τους ερωτηθέντες (που μεταφράζεται σε ποσοστό 11,1%) απάντησε ότι δεν χρειάζεται περιβαλλοντική εκπαίδευση σε κανένα επίπεδο εκπαίδευσης, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε στις απαντήσεις της «ΣΤ» ερώτησης στον Πίνακα 2. Όπως είναι φανερό από τις τιμές που έλαβε ο δείκτης V σ' αυτήν τη δεύτερη ομάδα ερωτήσεων, στην πρώτη και στην τρίτη ερώτηση η συνάφεια των απαντήσεων από τα τρία επίπεδα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης υπήρξε σε μέτρια επίπεδα (ο δείκτης V ήταν κοντά στο 0.5), ενώ στη δεύτερη ερώτηση ο δείκτης κινήθηκε σε χαμηλά επίπεδα ($V = 0.18$).

III) Τρίτη ενότητα ερωτήσεων: προγράμματα προστασίας Περιβάλλοντος

Στην επόμενη ενότητα οι ερωτήσεις που τέθηκαν, ήταν σχετικές με το σχεδιασμό προγραμμάτων προστασίας περιβάλλοντος. Στην πρώτη ερώτηση της ενότητας αυτής ζητήθηκε από τους ερωτηθέντες ν' απαντήσουν στην ερώτηση "Ποιος, κυρίως, πρέπει να εφαρμόζει προγράμματα προστασίας του περιβάλλοντος;". Στον Πίνακα 3 μπορούμε να δούμε τα επί τοις εκατό ποσοστά που έλαβε η κάθε απάντηση. Δημοφιλέστερη απάντηση ήταν "Το κράτος" στις Νομαρχίες και στους Δήμους με ποσοστά 40,9% και 43% αντίστοιχα, ενώ στις Περιφέρειες δημοφιλέστερες απαντήσεις ήταν "Το Κράτος" και "Η Τοπική Αυτοδιοίκηση", οι οποίες έλαβαν τα ίδιο ποσοστό (33,3%). Από τις απαντήσεις που δόθηκαν σ' αυτήν την ερώτηση, μπορούμε να συμπεράνουμε μια μεγαλύτερη ομοιότητα στις απαντήσεις Νομαρχιών και Δήμων. Οι αρμόδιοι εργαζόμενοι στις Υπηρεσίες Περιβάλλοντος Νομαρχιών και Δήμων δείχνουν μία σαφή

προτίμηση στο Κράτος για την εφαρμογή προγραμμάτων προστασίας περιβάλλοντος, ενώ στους εργαζόμενους στις Περιφέρειες δεν υπερέχει η προτίμηση στο Κράτος έναντι της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Πίνακας 3. Προγράμματα προστασίας περιβάλλοντος			
A. Ποιος, κυρίως, πρέπει να εφαρμόζει προγράμματα προστασίας του περιβάλλοντος;			
Επιλογές	Περιφέρειες	Νομαρχίες	Δήμοι
Κράτος	33.3	40.9	43.0
Μ.Κ.Ο.	11.1	9.1	12.7
Ο.Τ.Α.	33.3	36.4	32.9
Περιβαλλοντικές Οργανώσεις	11.1	9.1	6.3
Ιδιωτικές Επιχειρήσεις	11.1	4.5	5.1
Cramer V=0.16			
B. Ποιος θα πρέπει να είναι ο σκοπός των Προγραμμάτων αυτών;			
Ενημέρωση των πολιτών	11.1	11.4	10.1
Ανάπτυξη περιβαλλοντικού ήθους	11.1	13.6	13.9
Ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης	33.3	29.5	31.6
Προστασία Περιβάλλοντος	33.3	27.2	26.6
Βελτίωση της ποιότητας ζωής	11.1	11.4	7.6
Αντιμετώπιση της ανεργίας	0.0	2.3	5.0
Οικονομική ενίσχυση των πολιτών	0.0	2.3	2.6
Οικονομική ενίσχυση του κράτους	0.0	2.3	2.6
Cramer V=0.31			

Αυτό είναι, κατά τη γνώμη μας, μη αναμενόμενο, αφού θα περιμέναμε στους Δήμους τουλάχιστον να υπερέχει στις απαντήσεις η Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Στην επόμενη ερώτηση ζητήθηκε απ' όσους απάντησαν, να εκφράσουν τη γνώμη τους σχετικά με το σκοπό των προγραμμάτων προστασίας του περιβάλλοντος. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε στον Πίνακα 8, η απάντηση με τα μεγαλύτερα ποσοστά στις Νομαρχίες και τους Δήμους ήταν η "ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης", ενώ δεύτερη σε προτιμήσεις ήταν η απάντηση "προστασία περιβάλλοντος". Αντίθετα στις Περιφέρειες παρατηρούμε

ότι, όπως και στην προηγούμενη ερώτηση, δεν υπήρξε σαφές προβάδισμα της απάντησης που επιλέχθηκε ως δημοφιλέστερη σε Νομαρχίες και Δήμους. Η απάντηση "ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης" και η απάντηση "προστασία περιβάλλοντος" έλαβαν από 33,3% η κάθε μία. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι και οι τρεις τελευταίες επιλογές που είχαν οι ερωτηθέντες ως απαντήσεις, έλαβαν ποσοστό μικρότερο από 5% και στις 3 στήλες, όπως φαίνεται στον Πίνακα 8. Αυτό εκτιμούμε ότι δηλώνει γενικότερα την αντίληψη των εργαζομένων στις Υπηρεσίες Περιβάλλοντος ότι δεν θα πρέπει να συσχετίζονται τα Προγράμματα προστασίας του Περιβάλλοντος με αμιγώς κοινωνικο-οικονομικά θέματα. Όσον αφορά τη συνάφεια των απαντήσεων σ' αυτήν την ομάδα ερωτήσεων, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι υπάρχει μικρή συνάφεια, όπως φαίνεται και από τις τιμές που έλαβε ο δείκτης V στην πρώτη και στην δεύτερη ερώτηση (τιμές 0.16 και 0.31 αντίστοιχα, όπως παρατηρούμε στον Πίνακα 3).

IV) Τέταρτη ενότητα ερωτήσεων: κατάρτιση εργαζομένων στις υπηρεσίες Τοπικής Αυτοδιοίκησης

Στην επόμενη ενότητα ερωτήσεων επιθυμούσαμε να διερευνήσουμε το επίπεδο κατάρτισης των εργαζομένων γενικά στις Υπηρεσίες Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Για το λόγο αυτό υποβάλαμε 2 επιπλέον ερωτήσεις. Η ερώτηση που τέθηκε αρχικά, ήταν "Πόσο καταρτισμένοι-ενημερωμένοι θεωρείτε ότι είναι οι εργαζόμενοι στις Υπηρεσίες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης σε θέματα Περιβάλλοντος;". Οι απαντήσεις που αντιστοιχούν στην ερώτηση αυτή, φαίνονται στον Πίνακα 4. Μεταξύ των απαντήσεων η απάντηση "μέτρια" ήταν η δημοφιλέστερη και στα τρία επίπεδα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ενώ η απάντηση "επαρκώς" ήταν η δεύτερη συχνότερη απάντηση με ποσοστά όχι ικανοποιητικά, κατά τη γνώμη μας, που κυμάνθηκαν μεταξύ 21.5% στους Δήμους (το χαμηλότερο) και 34.1% στις Νομαρχίες (το υψηλότερο). Στη δεύτερη ερώτηση της ενότητας

αυτής, στην οποία οι ερωτώμενοι κλήθηκαν ν' απαντήσουν στην ερώτηση εάν επιθυμούν να καταρτισθούν σε ζητήματα προστασίας Περιβάλλοντος, οι καταφατικές απαντήσεις ήταν συντριπτικά οι περισσότερες, με την απάντηση "ναι" να συγκεντρώνει ποσοστά από 75% στις Νομαρχίες έως και 89% στους Δήμους, γεγονός που καθιστά αναμφίβολα αναγκαία την επανεκπαίδευσή τους. Η συνάφεια των απαντήσεων που εδόθησαν στην πρώτη ερώτηση της ενότητας αυτής, είναι μικρή και απεικονίζεται στην τιμή 0.27 που έλαβε ο δείκτης Cramer, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4.

Πίνακας 4. Κατάρτιση-ενημέρωση σε περιβαλλοντικά θέματα του προσωπικού των ΟΤΑ

A. Πόσο καταρτισμένοι-ενημερωμένοι θεωρείτε ότι είναι οι εργαζόμενοι στις Υπηρεσίες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης σε περιβαλλοντικά ζητήματα;

Επιλογές	Περιφέρειες	Νομαρχίες	Δήμοι
Πολύ καλά	0.0	9.1	12.6
Επαρκώς	22.2	34.1	21.5
Μέτρια	77.8	50.0	56.9
Καθόλου	0.0	6.8	8.9

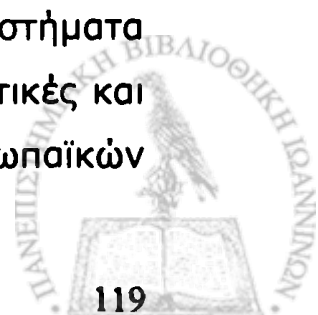
Cramer V=0.27

B. Επιθυμείτε να καταρτισθείτε επιπλέον σε ζητήματα προστασίας του Περιβάλλοντος;

Ναι	82.0	75.0	89.0
Όχι	18.0	25.0	11.0

4.5 Συμπεράσματα και προτάσεις

Οι αλλαγές, οι οποίες λαμβάνουν χώρα διεθνώς στο πεδίο της Εκπαίδευσης, είναι συνεχείς εδώ και αιώνες. Ακόμη και στις μέρες μας κράτη, τα οποία έχουν μακρόχρονη εμπειρία στον χώρο αυτό, εξακολουθούν να τροποποιούν τα Εκπαιδευτικά τους Συστήματα προσπαθώντας να εναρμονιστούν με τις επιστημονικές, πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις. Στη συγκριτική μελέτη των ευρωπαϊκών

Εκπαιδευτικών Συστημάτων που πραγματοποίησαν οι Καθηγητές R.H. Hofman, W.H.A. Hofman, J.M. Gray και P. Daly, κατέληξαν στο γενικό συμπέρασμα ότι υπάρχουν πολλές (και σε αρκετά επίπεδα) διαφορές μεταξύ τους (Hofman R., Hofman W., Gray and Daly, 2004). Παραδείγματος χάρη (σύμφωνα με τους ίδιους) ενώ στη Γαλλία όλος ο θεσμός της Εκπαίδευσης σχεδιάζεται και διοικείται από το Υπουργείο Παιδείας, δηλαδή επικρατεί αρκετός συγκεντρωτισμός, στη Σκωτία τα Σχολεία διοικούνται από τους Δήμους, οι οποίοι διαθέτουν ακόμη και ειδικούς συμβούλους σε αυτά προκειμένου να τα βοηθήσουν στο διδακτικό τους έργο. Όμοια κατάσταση με τη Σκωτία επικρατεί και στο Βέλγιο, όπως και στην Ολλανδία, με την Τοπική Αυτοδιοίκηση να διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στην Διοίκηση των Σχολείων, ενώ σε άλλες χώρες, όπως την Ισπανία και την Πορτογαλία, αποφασιστικό ρόλο στη Διοίκηση των Σχολείων διαδραματίζουν τα Σχολικά Συμβούλια, στα οποία πάνω από το πενήντα τοις εκατό των μελών είναι γονείς μαθητών (Hofman R., Hofman W., Gray and Daly, 2004). Σκοπός μας στο σημείο αυτό δεν είναι, βέβαια, να πραγματοποιήσουμε μια αναλυτική Συγκριτική Παιδαγωγική των ευρωπαϊκών κρατών, παρά μόνο να γίνει φανερή η διαφοροποίηση που υπάρχει σε μεγάλο βαθμό μεταξύ αυτών, όσον αφορά τις εκπαιδευτικές τους πολιτικές. Γενικότερα, όμως, θα μπορούσε να ισχυρισθεί κάποιος ότι τα ακόλουθα αποτελούν τα ανερχόμενα τρία καίρια ζητήματα στον τομέα της Εκπαίδευσης:

α) Η «εκπαιδευτική αποκέντρωση», με όρους μεταβίβασης «ισχύος» και οικονομικών πόρων από κεντρικές υπηρεσίες σε Ο.Τ.Α. και σε Σχολεία.

β) Η «σχολική αυτονομία», η οποία εγγυάται την ανεξαρτησία δράσης των επιμέρους σχολικών μονάδων.

γ) Η σημασία της «σχολικής κοινότητας», η οποία περιλαμβάνει, εκτός από τους μαθητές και τους διδάσκοντες, το σύνολο των γονέων των μαθητών που δημιουργούν μία εκπαιδευτική κοινότητα με συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της.

Το τρίτο και τελευταίο από τα ανωτέρω, πιστεύουμε, πως είναι αρκετά ενδεικτικό της σύγχρονης τάσης συσχετισμού του σχολικού θεσμού με την τοπική κοινωνία και αφήνει, θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε, «ανοικτά μέτωπα» σε πολλά επιμέρους πεδία της Παιδαγωγικής με ένα από αυτά να είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.

Όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, αυτή θα λέγαμε ότι αντιμετωπίζει το ζήτημα της Εκπαίδευσης με μεγάλη σοβαρότητα, αφού το συνδέει με ζητήματα Οικονομικής και Κοινωνικής Πολιτικής. Αυτό αποτυπώνεται σε μια σειρά από κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπως «Εκπαίδευση για τον Ευρωπαίο πολίτη» (1998), «Η μάθηση στην κοινωνία της πληροφορίας» (2000), «Πραγμάτωση μιας ευρωπαϊκής περιοχής διαβίου μάθησης» (2001), αλλά και παλαιότερα με τα τρία Λευκά Βιβλία της Επιτροπής για την Οικονομία (1994), την Κοινωνική Πολιτική (1994) και την Εκπαίδευση (1995). Επιπλέον, τον Ιανουάριο του 2001, σε μία έκθεση που υπέβαλε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μεταξύ των υπόλοιπων στόχων που πρέπει να επιδιώξουν τα εθνικά συστήματα εκπαίδευσης, είναι η ευκολότερη και ευρύτερη πρόσβαση στη μάθηση σε όλα τα επίπεδα της ζωής και η προσφορά ανοικτής εκπαίδευσης και κατάρτισης στο τοπικό περιβάλλον, στην Ευρώπη και στον κόσμο (Παντίδης και Πασιάς, 2004).

Μέσα σε αυτή την «ατμόσφαιρα» των εκπαιδευτικών αλλαγών και προσπαθειών -αφενός καινοτομιών και αφετέρου σύγκλισης σε ευρωπαϊκό επίπεδο- δεν θα πρέπει να λησμονούμε και μια νέα γενικότερη τάση που διαμορφώνεται στην εποχή μας. Όπως ορθά επισημαίνει η Κορωναίου, η τάση αυτή έχει ως βασικό χαρακτηριστικό τη μείωση της πεποίθησης της απόλυτης ισχύος του κλασσικού σχήματος «εκπαίδευση-εκπαιδευτής-εκπαιδευόμενος» και την σημαντική ενδυνάμωση νέων μεθόδων και πρακτικών, όπως Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση (ΤΠΕ), Ανοικτή και εξ αποστάσεως Εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση

στους χώρους εργασίας, αυτομόρφωση κ.α. (Κορωναίου, 2002). Επιπλέον, όπως σημειώνει η ίδια, κεφαλαιώδους σημασίας εκπαιδευτικά φαινόμενα στην εποχή μας θεωρούνται αφενός η σταδιακή αποδυνάμωση των παραδοσιακών εκπαιδευτικών μεθόδων (όπως αναφέρθηκε παραπάνω) και αφετέρου η συνεχής ανάγκη επιμόρφωσης των πολιτών.

Όσον αφορά, ειδικότερα, τα περιβαλλοντικά ζητήματα, πιστεύουμε πως η ανάλυση που πραγματοποιήθηκε, υποδεικνύει με σαφήνεια προς ποια κατεύθυνση οφείλουμε να πορευθούμε. Διεθνώς η στρατηγική της Local Agenda 21 έχει κριθεί επιτυχής (κυρίως σε Η.Π.Α. και Βόρεια Ευρώπη) και η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπαθεί να την προωθήσει μέσω των Ευρωπαϊκών Δράσεων για το Περιβάλλον. Σε αρκετά επίσημα κείμενα, όπως αυτό της Agenda 21, καθώς επίσης και στο Ευρωπαϊκό Σχέδιο Δράσης για την υλοποίηση της Local Agenda 21 που υπέγραψαν στη Λισσαβόνα το 1997 αρκετοί Δήμαρχοι πόλεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναγνωρίζεται η σημασία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για τη βελτίωση του επιπέδου της συμμετοχής των πολιτών για την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και την συνακόλουθη αύξηση της ευαισθησίας των πολιτών για τα ζητήματα αυτά.

Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε στους εργαζομένους σε διάφορα επίπεδα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αυτά που κυρίως εξάγονται ως συμπεράσματα πιστεύουμε είναι (από τις απαντήσεις που έδωσαν οι ίδιοι): α) η διάθεση συνέχισης του συγκεντρωτισμού στις κεντρικές υπηρεσίες των αρμοδιοτήτων στα περιβαλλοντικά θέματα, β) η πεποίθηση ότι το επίπεδο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης είναι γενικά φτωχό, γ) η πεποίθηση ότι μετά το επίσημο Εκπαιδευτικό Σύστημα οι Κρατικοί Φορείς και οι ΟΤΑ πρέπει να φέρουν τη βασική ευθύνη της ενημέρωσης για το Περιβάλλον και δ) η εμφανής επιθυμία τους για περαιτέρω κατάρτιση και επιμόρφωση στα περιβαλλοντικά θέματα.

Από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε συνολικά στο Κεφάλαιο αυτό, πιστεύουμε ότι η στρατηγική της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για θέματα Περιβάλλοντος και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στη χώρα μας θα πρέπει να κινηθεί σε δύο κυρίως άξονες:

- α) Στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών-επιμορφωτικών σεμιναρίων για τα περιβαλλοντικά θέματα οπωσδήποτε σε επίπεδο Δήμων και όχι σε επίπεδο Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων που ισχύει αυτή τη στιγμή και
- β) Στην ανάπτυξη κατάλληλων τεχνικών και μεθόδων συμμετοχής των πολιτών στη λήψη αποφάσεων για ορισμένα από τα περιβαλλοντικά θέματα (αν όχι όλα) της περιοχής τους με απώτερο στόχο τη δημιουργία της Local Agenda 21.

Όπως είναι φανερό από τα παραπάνω, η στοιχειώδης γνώση των βασικών περιβαλλοντικών θεμάτων, όπως και η απόκτηση δεξιοτήτων δράσης από πλευράς πολιτών, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την αποτελεσματική συμμετοχή αυτών στη λήψη αποφάσεων. Εν κατακλείδι, λοιπόν, θα ισχυριζόμαστε ότι η «πυξίδα» που θα πρέπει να κατευθύνει τη στρατηγική μας, δεν θα πρέπει να είναι άλλη από αυτή της συνεχούς επιμόρφωσης των πολιτών, η οποία μπορεί ν' αποτελέσει εφελθτήριο για την επιτυχημένη συμμετοχή του «κοινωνικού κεφαλαίου» στη διαδικασία επίλυσης των σύγχρονων περιβαλλοντικών προβλημάτων.

5. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ.

Η έκταση και η ένταση των σύγχρονων οικολογικών προβλημάτων είναι πλέον πανθομολογούμενη. Η αρνητική αυτή κατάσταση καθιστά αναγκαία τη λήψη δράσης σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, μερικοί από τους οποίους είναι η Τεχνική, η Οικονομία, η Νομοθεσία και η Παιδεία. Ένα από τα μέσα, τα οποία μπορούν να συμβάλλουν στην άμβλυνση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και στις τρεις μορφές της, δηλαδή στην τυπική, την μη τυπική και την άτυπη. Αυτές οι τρεις μορφές, όπως έχουμε αναφέρει, συντελούν στην προοδευτική δημιουργία της Περιβαλλοντικής Παιδείας του ανθρώπου, η οποία δεν θα πρέπει να οικοδομείται μόνο στα χρόνια της νεότητάς του και στη συνέχεια να εγκαταλείπεται, αλλά να συνεχίζεται και να επεκτείνεται και στα υπόλοιπα στάδια της ζωής του.

Η παρούσα εργασία ξεκίνησε με ζητήματα σχετικά με το χώρο της Περιβαλλοντικής Ηθικής. Η αιτία του γεγονότος αυτού εδράζεται στην πεποίθησή μας ότι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που οδήγησε στη σύγχρονη οικολογική κρίση, υπήρξε η διαχρονική έλλειψη αξιών σχετικών με το φυσικό περιβάλλον, η οποία οδήγησε την ανθρωπότητα στην λανθασμένη εκτίμηση ότι ο κόσμος που μας περιβάλλει δημιουργήθηκε μόνο για εκμετάλλευση. Από τη γενική αυτή κατάσταση δεν διαφοροποιήθηκε η επιστημονική κοινότητα, η οποία, μέσω της λανθασμένης χρήσης της επιστήμης και της τεχνικής, συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην εξάντληση των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων και την αλλοίωση των στοιχείων που συγκροτούν το φυσικό περιβάλλον. Στην εποχή μας είναι αναγκαία, πιστεύουμε, μια αναδιάταξη του αξιακού μας συστήματος έτσι, ώστε να συμπεριληφθεί και ο μη ανθρώπινος κόσμος που βρίσκεται γύρω μας, και κατ' επέκταση ν' αντιμετωπισθεί και αυτός με υπευθυνότητα

και ευλάβεια. Εάν το «είναι» δεν υποδηλώνει καμιά ηθική υποχρέωση και ευθύνη και δεν υπαγορεύει κάποιο «δέον» για τον άνθρωπο, με άλλα λόγια εάν τα άλλα όντα πλην του ανθρώπου απλώς υπάρχουν και δεν έχουν αξία καθ' εαυτά, τότε είναι εύκολο στον άνθρωπο να υιοθετήσει μια στάση δεσποτική, κτητική και διόλου ισοκρατική για το περιβάλλον και τα εν αυτω όντα. Η συνειδητοποίηση της εγγενούς αξίας της φύσης και η υιοθέτηση μιας υπευθυνότητας που πρέπει να διέπει τη διαλεκτική μας σχέση με το περιβάλλον θεωρούμε ότι αποτελεί πλέον αναγκαιότητα, ώστε η ανθρωπότητα να πραγματοποιήσει το πρώτο βήμα για ένα καλύτερο μέλλον στον πλανήτη.

Στα δύο επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας ασχοληθήκαμε με τη δυνατότητα συμβολής στη διαδικασία αλλαγής αξιών και συμπεριφορών δύο παραγόντων που έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν αποφασιστικά στη μη τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Η σπουδαιότητα της δύναμης των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας για την διαμόρφωση οικολογικών συνειδητήσεων έχει κατ' επανάληψη τονισθεί στα επίσημα κείμενα που προέκυψαν από Διεθνείς Διασκέψεις για το Περιβάλλον και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ωστόσο παρά τις συνεχείς εκκλήσεις για συνεχή κατάρτιση των δημοσιογράφων και εντατικοποίηση των προγραμμάτων οικολογικού χαρακτήρα απ' όλα τα είδη των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, η κατάσταση σε διεθνές επίπεδο δεν είναι ενθαρρυντική. Στην Ελλάδα, δυστυχώς, η εκπαίδευση των δημοσιογράφων σε περιβαλλοντικά θέματα είναι ελλιπέστατη δεδομένης της παντελούς απουσίας σχετικών μαθημάτων Περιβαλλοντικών Επιστημών στα Ιδρύματα της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Από την πλευρά μας στην έρευνα ενός έτους που πραγματοποιήσαμε τόσο σε αθηναϊκές, όσο και σε περιφερειακές εφημερίδες διαπιστώσαμε και θετικά και αρνητικά σημεία. Στα θετικά συγκαταλέγεται ο αριθμός των άρθρων που

εμφανίσθηκαν (που τον κρίνουμε ικανοποιητικό), ενώ στ' αρνητικά η πολύ μικρή συνεργασία με ειδικούς επιστήμονες, η υπερβολική έμφαση -και από τις αθηναϊκές και από τις επαρχιακές εφημερίδες- σε συγκεκριμένες θεματικές κατηγορίες και η έντονη επιρροή (ποιοτικά και ποσοτικά) που άσκησε στους δημοσιογράφους των αθηναϊκών εφημερίδων η διεξαγωγή σημαντικών γεγονότων (π.χ. των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας). Οποσδήποτε δεν πιστεύουμε ότι η γενική μέτρια εικόνα θα πρέπει να μείνει ως έχει και, για ν' αρθούν τα συγκεκριμένα εμπόδια, θα πρέπει ν' αποτελέσει άμεση προτεραιότητα η εφαρμογή των προτάσεων των Διεθνών Διασκέψεων.

Ο επόμενος παράγοντας που μελετήσαμε ήταν η δυνατότητα συμβολής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης αφενός στην εκπαίδευση και κατάρτιση των πολιτών σε τοπικό επίπεδο και αφετέρου στην επιτυχημένη (μέσω της προαπαιτούμενης απόκτησης γνώσεων, ευαισθησίας, αλλά και δεξιοτήτων δράσης) προσπάθεια ανάμειξης τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Για το σκοπό αυτό αρχικά προτείνουμε ένα θεωρητικό μοντέλο σχηματισμού μιας Local Agenda 21, η οποία θα πρέπει να αποτελέσει ένα πολιτικό «εργαλείο» σε τοπικό επίπεδο για την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Βασική προϋπόθεση της επιτυχίας ενός τέτοιου μοντέλου είναι η εκπαίδευση όσο το δυνατό περισσότερων πολιτών σε τοπικό επίπεδο, μια διαδικασία που είναι, όπως είναι προφανές, πολύ ευρύτερη της εντός σχολείου τυπικής Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Στην Ελλάδα σε επίπεδο Δήμων δεν λειτουργούν εκπαιδευτικά προγράμματα, αλλά μόνο σ' επίπεδο Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων που, όπως είναι εύλογο, δεν είναι εύκολο να είναι λειτουργικά λόγω της μεγάλης έκτασης που καλούνται να καλύψουν. Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα αρκετά σημαντικό πρόβλημα της παρούσας κατάστασης, αφού το πλέον άμεσο στους πολίτες τμήμα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (που είναι οι Δήμοι) υστερούν σε δράσεις κατάρτισης-ευαισθητοποίησης των

πολιτών στα περιβαλλοντικά θέματα. Η έρευνα που πραγματοποιήσαμε αποστέλλοντας ερωτηματολόγια σε όλα τα διοικητικά επίπεδα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για ζητήματα Περιβάλλοντος και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, έδειξε αφενός τη χαμηλή εκτίμηση των εργαζομένων στις Υπηρεσίες Περιβάλλοντος στις δυνατότητες των Υπηρεσιών αυτών (και τη συνακόλουθη έλλειψη διάθεσης περισσότερης αυτονομίας) και αφετέρου τη μεγάλη προθυμία περαιτέρω εκπαίδευσης σε αντικείμενα που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος.

Όπως είναι αντιληπτό, η παρούσα εργασία επικεντρώνεται, όσον αφορά τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών θεμάτων από τις εφημερίδες. Είναι όμως, πιστεύουμε, γενικά παραδεκτό ότι ένα πολύ σημαντικό και άμεσο «εργαλείο» (μεταξύ των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας) διάχυσης της περιβαλλοντικής πληροφορίας είναι η τηλεόραση. Μελλοντικός σκοπός μας, λοιπόν, είναι αφενός η διερεύνηση του τρόπου αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών θεμάτων από την τηλεόραση και αφετέρου ο βαθμός κατανόησης και επίδρασης των θεμάτων αυτών στους πολίτες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θεωρούμε ότι θα είχε στην περίπτωση αυτή η διερεύνηση των επιδράσεων της τηλεόρασης στους μαθητές (όσον αφορά τα περιβαλλοντικά θέματα). Για το σκοπό αυτό σχεδιάζουμε ν' αναπτύξουμε συνεργασία σε διεθνές επίπεδο (Ελλάδα, Κύπρο, Βουλγαρία, Ρουμανία, Τουρκία), προκειμένου να πραγματοποιηθούν κάποιες συγκρίσεις σε δείγματα πληθυσμού διαφορετικής -κυρίως- πολιτισμικής παράδοσης.

Εν κατακλείδι θα επιθυμούσαμε να τονίσουμε το γεγονός ότι η πρόοδος στις Επιστήμες της Αγωγής και της Επικοινωνίας θα πρέπει να συναρτάται πάντοτε με την πρόοδο της Τεχνικής και της Οικονομίας, ώστε όλοι οι σχετικοί κλάδοι, ως συνοδοιπόροι και συνεργάτες (και ο καθένας μέσω της δυναμικής του), να οδηγήσουν την οικόσφαιρα σ' ένα πιο ελπιδοφόρο μέλλον που εν δυνάμει κυοφορεί το παρόν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Βορέας, Θ., 1957, *Ακαδημεικά* (τόμος Δ' : Ηθική), (Αθήνα: ΟΕΔΒ).
- Γεώργας, Δ., 1986, *Κοινωνική Ψυχολογία* (Αθήνα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αθηνών).
- Γεωργόπουλος, Α., 2002, *Περιβαλλοντική Ηθική* (Αθήνα: Gutenberg).
- Γεωργόπουλος, Α.Δ. (Επιμ.), 2005, *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: ο νέος πολιτισμός που αναδύεται* (Αθήνα: Gutenberg).
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1970 (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών).
- Καλαϊτζίδης, Δ. και Ουζούνης, Κ., 2000, *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Θεωρία και πράξη* (Ξάνθη: Σπανίδης).
- Κορωναίου, Α., 2002, *Εκπαιδεύοντας εκτός σχολείου* (Αθήνα: Μεταίχμιο).
- Κοτζιάς, Ν., 2003, *Παγκοσμιοποίηση: η ιστορική θέση, το μέλλον και η πολιτική σημασία* (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη).
- Κυριακίδης, Α.Δ., 1987, *Βιοτεχνολογία* (Θεσσαλονίκη: Ζήτη).
- Κυριακίδης, Π.Α., 1981, *Κοινωνιολογία* (Ιωάννινα: ιδιωτική έκδοση).
- Λάζος, Χ., 1999, *Υδραυλικά όργανα και μηχανισμοί στην Αίγυπτο των Πτολεμαίων* (Αθήνα: Αίολος).
- Μετοχιανάκης, Η.Γ., 2000, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική* (Ηράκλειο: ιδιωτική έκδοση).
- Μποτετζάγιας, 2006, *Εκτέλεση προγράμματος σπουδών επιμόρφωσης εκπαιδευτικών που ήδη εφαρμόζουν προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα σχολεία*, Εκπαιδευτικό υλικό σε μορφή CD- Δημιουργία Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Αθήνα.
- Παιδαγωγική - Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος VI (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα).

Ραντίδης, Σ. και Πασιάς, Γ., 2004, *Ευρωπαϊκή διάσταση στην Εκπαίδευση, Τόμος Α: Όψεις, θεωρήσεις, προβληματισμοί* (Αθήνα: Gutenberg).

Παπάς, Α., 1988, *Σύγχρονη θεωρία και πράξη της παιδείας* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα).

Παπαδημητρίου, Ε., 1988, *Θεωρία της Επιστήμης και Ιστορία της Φιλοσοφίας: Για μια φιλοσοφικά και κοινωνικά θεμελιωμένη Επιστημολογία* (Αθήνα: Gutenberg).

Παπαδημητρίου, Ε., 1999, *Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης* (Αθήνα: Gutenberg).

Παπανούτσος, Ε.Π., 1970, *Ηθική* (Αθήνα: Ίκαρος).

Παπανούτσος, Ε.Π., 1984, *Πρακτική Φιλοσοφία* (Αθήνα: Δωδώνη).

Παπανούτσος, Ε.Π., 1972, *Ψυχολογία* (Αθήνα: Δωδώνη).

Πιπερόπουλος, Γ., 1996, *Επικοινωνώ άρα υπάρχω* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα).

Πυργιωτάκης, Ι.Ε., 2000, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα).

Τσαμπούκου-Σκαναβή, Κ., 2004, *Περιβάλλον και Επικοινωνία. Δικαίωμα στην επιλογή* (Αθήνα: Καλειδοσκόπιο).

Τσαμπούκου-Σκαναβή, Κ., 2004, *Περιβάλλον και Κοινωνία: μια σχέση σε αδιάκοπη εξέλιξη* (Αθήνα: Καλειδοσκόπιο).

Φλογαίτη, Ε., 1998, *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα).

Φράγκος, Χ., 2002, *Ψυχοπαιδαγωγική* (Αθήνα: Gutenberg).

Ajzen, I., 1991, *The Theory of Planned Behavior, Organizational Behavior and Human Decision Processes*, **50**, 179-211.

Anderson, A., 1997, *Media culture and the enviroment* (London: UCL Press).

Androulidakis, I. and Karakassis, I., 2006, Evaluation of the EIA system performance in Greece, using quality indicators. *Environmental Impact Assessment Review*, **3**, 242-256.

Archibald, E., 1999, Problems with Environmental Reporting: Perspectives of Daily Newspaper Reporters. *The Journal of Environmental Education*, **30**, 27-32.

Bains, W., 1998, *Biotechnology from A to Z* (Oxford: Oxford University Press).

Bellebaum, A., 1972, *Soziologische Grundbegriffe: Eine Einführung für Soziale Berufe* (Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer).

Bell, A., 1991, *The language of news media* (Oxford: Blackwell).

Bortman, M., Brimblecombe, P., Cunningham, M.A., Cunningham, W.P., (Eds), 2003, *Environmental Encyclopedia, Vol. 1* (Michigan: Thomson Gale).

Cappella, J.N. and Jamieson, K.H., 1997, *The Spiral of Cynicism: the Press and the Public Good* (New York: Oxford University Press).

Capra, F., 1982, *The Turning Point: Science, society, and the rising culture* (New York: Bantam Books).

Cazeneuve, J., 1979, *Ο άνθρωπος τηλεθεατής* {μετάφραση: Ν. Γκούφα}, (Αθήνα: Πύλη).

Chaiken, S. and Eagly, A.H., 1983, Communication modality as a determinant of persuasion: The role of communicator salience, *Journal of Personality and Social Psychology*, **45**, 241-256.

Coombs, P., 1973, Should one develop Non-Formal Education, *Prospects*, vol. III (**3**), 287-306.

Cunningham, W.P. and Saigo, B.W., 1999, *Environmental Science: A Global Concern* (New York: McGraw-Hill).

Deigh, J., 1995, Ethics, In: Audi, R. (Ed) *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press), pp. 244-249.

Demmke, N., 1997, Implementation and enforcement in the member states: internal management of European Policy. In: *Managing European Environmental Policy: the Role of the Member States in the Policy Process*. (Maastricht: EIPA), pp. 41-79.

Deri, A., 2005, Μάθηση για τη βιωσιμότητα βασισμένη στην κοινότητα. Στο: Γεωργόπουλος, Α.Δ. (Επιμ): *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: ο νέος πολιτισμός που αναδύεται*, (Αθήνα: Gutenberg).

Dixon, B., 1976, *What is science for?* (New York: Pelican Books).

Eco, U., 1989, *Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή* {απόδοση: Α. Τσοπάνογλου}, (Θεσσαλονίκη-Αθήνα: Μάλλιαρης-Παιδεία).

European Environmental Agency Centre of Environmental Information Studies (CEIA), 2000, *A new model of Environmental Communication for Europe from Consumption to Use of Information* (Barcelona: Expert Corner Report).

Flynn, B., 2000, Is local truly better? Some reflections on sharing environmental policy between local governments and the EU *European Environment*, **10**, 75-84.

Gibbs, D., Jonas, A. and While, A., 2002, Changing governance structures and the environment: theorising the links between economy and environment at the local and regional scale. *Journal of Environmental Policy and Planning*, **5 (3)**, 235-254.

Glasgow University Media Group, 1980, *More bad news* (London: Routledge and Kegan Paul).

Glasson, J., Therivel, R. and Chadwick, A., 1994, *Introduction to Environmental Impact Assessment* (London: UCL Press).

Gurevitch, M., 2001, Για μια νέα θεωρία των μέσων, στο: J. Curran και M. Gurevitch (Εκδ.) *Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και Κοινωνία*, {μετάφραση Δ. Κίκιζας}, (Αθήνα: Πατάκης).

Guo, H.R., 2002, Cancer Risk Assessment for Arsenic Exposure through Oyster Consumption. *Environmental Health Perspectives* **110**, 123-124.

Hofman, R.H., Hofman, W.H.A., Gray, J.M. and Daly, P., (Eds), 2004, *Institutional Context of Education Systems In Europe. A Cross-Country Comparison on Quality and Equity* (Dordrecht/ Boston/ London: Kluwer Academic Publishers).

Iyengar, S., 1991, *Is anyone responsible? How Television Frames Political Issues* (Chicago: University of Chicago Press).

Jenks, C., (Ed.) 2003, *Culture: Critical concepts in Sociology* (London and New York: Routledge).

Katz, E. and Lazarsfeld, P.F., 1955, *Personal Influence* (Glencoe: Free Press).

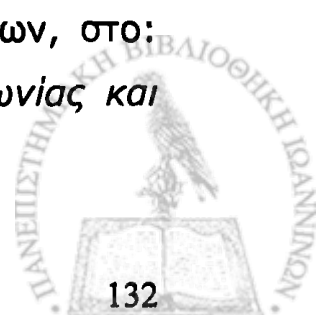
Klapper, J., 1960, *The effects of Mass Communication* (New York: Free Press).

Kokhanova, L.A, and Petrosyan, V.S. The role of mass media for the Education for Sustainable Development, Proceedings of the Conference "Environment & Society: Education and Public Awareness for Sustainability", Thessaloniki 8-12 December 1997, Edited by UNESCO, Paris.

Lettrè, E., 1962, *Ouvres d' Hippocrate* (Amsterdam: A.M. Hakkert).

Light, A. and Rolston, H. III (Eds), 2003, *Environmental ethics: an anthology B* (Malden, Oxford and Carlton: Blackwell Publishing).

Lichtenberg, A., 2001, Για την αντικειμενικότητα των μέσων, στο: J. Curran και M. Gurevitch (Εκδ.) *Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και Κοινωνία* {μετάφραση: Δ. Κίκιζας}, (Αθήνα: Πατάκης).

Lippa, R.A., 1997, *Introduction to Social Psychology*, (Belmont: Free Press).

Lipschutz, R.D., 1996, *Reconstruction World Politics: The emergence of Global Civil Society*. In: Fawn, R. and Larkins, J. (Eds) *International Society after the Cold War* (New York: Macmillan), pp.101-131.

Lipscombe, J. and Williams, B., 1979, *Are Science and Technology Neutral?* (London: Butterworths).

Livingstone, S., 2001, Για το ανεπίλυτο πρόβλημα των επιδράσεων των μέσων, στο: J. Curran και M. Gurevitch (Εκδ.) *Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και κοινωνία*, {μετάφραση Δ. Κικιζας}, (Αθήνα: Πατάκης).

Lundqvist, 1998, Sweden: from environmental restoration to ecological modernisation. In: Hanf, K. and Jansen, A. (Eds) *Government and Environment in Western Europe: Politics, Policy and Administration* (Longman: Harlow), pp. 230-252.

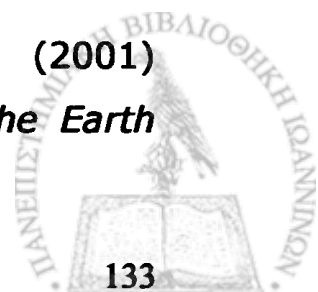
Maletzke, G., 1991, *Θεωρίες της Μαζικής Επικοινωνίας* {εισαγωγή-μετάφραση-επιμέλεια: Περσεφόνη Ζέρη}, (Αθήνα: Παπαζήσης).

McQuail, D., 2000, *McQuail's mass communication theory* (London: Sage).

Miller G.T., Jr., 1999, *Environmental Science: Working with the earth* (Belmont: Wadsworth Publishing Company).

Morata, F. and Font, N., 1998, Spain: environmental policy and public administration. A marriage of convenience officiated by the EU. In: Hanf, K. and Jansen, A. (Eds): *Government and Environment in Western Europe: Politics, Policy and Administration* (Longman: Harlow), pp. 208-229.

Munn, T., Mooney, H.A. and Canadell, J.P., (Eds) (2001) *Encyclopedia of Global Environmental Change, Vol. 2, The Earth*

System: Biological and Ecological Dimensions of Global Environmental Change (Chichester and New York: Wiley).

Naess, A., 1973, The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. *Inquiri* **16**, 95-100.

Odum, E.P., 1989, *Ecology and our endangered life-support system* (Sunderland, Massachusetts: Sinauer Associates Inc. Publishers).

Ohkura, Y., 2003, The roles and limitations of newspapers in environmental reporting. Case study: Isahaya Bay land reclamation project issue. *Marine Pollution Bulletin*, **47**, 237-245.

Palmer, C., 1992, Stewardship: A Case Study in Environmental Ethics, In: I. Ball, M. Goodall, C. Palmer and J. Reader (Eds) *The Earth Beneath: A Critical Guide to Green Theology* (London: SPCK Books), pp. 67-86.

Palmer, J.A., 1998, *Environmental education in the 21ST century: theory, practice, progress and promise* (London and New York: Routledge).

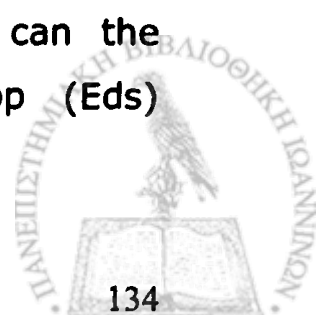
Passmore, J., 1974, *Man's Responsibility for Nature* (New York: Charles Scribner's Sons).

Petts, J., 1999, Handbook of Environmental Impact Assessment, Vol. 1, *Environmental Impact Assessment: Process, Methods and Potential* (Oxford: Blackwell).

Price, T. and Probert, D., 1997, Integrated Approach for the Achievement of Environmental Sustainability, *Applied Energy*, **58**, No. 2-3, 73-129.

Prokop, D., 1997, *Η δύναμη των μέσων και η επίδρασή τους στις μάζες* {μετάφραση: Ανθούλα Βηδενμάιερ}, (Αθήνα: Νέα Σύνορα).

Sandman, P.M., 1974, Mass environmental education: can the media do the job? In: J.A. Swan and W.B. Stapp (Eds)

Environmental Education: strategies towards a more viable future (New York: Sage), pp. 207-247.

Schlesinger, P., Tumber, H. and Murdock, G., 1991, The media politics of crime and criminal justice. *British Journal of Sociology*, **42**, 397-418.

Skolimowski, H., 1981, *Ecophilosophy-Designing New Tactics for Living* (London: Marion Boyars).

Smirnov, K., 1985, *Faust versus Mephistopheles?* (Moscow: Progress Publishers).

Stavenhagen, R., 1987, Ethnocide or ethnodevelopment: the new challenge, *Development*, **12**, 291-314.

Taylor, N. and Subhashni, N., 2002, How science contributes to environmental reporting in British newspapers: a case study of the reporting of global warming and climate change. *The Environmentalist*, **22**, 325-331.

UNEP, 2005, *Communicating Sustainability. How to produce effective public campaigns*, ανάκτηση την 12/11/2007 από τη διεύθυνση:

http://www.unep.fr/pc/sustain/reports/advertising/Communication_Guide/webEN2.pdf

WCED (World Commission on Environment and Development), 1987, *Our Common Future: The Report of the World Commission on Environment and Development* (Oxford: Oxford University Press).

Wilcox, D.L., Ault, P.H., and Agee, W.K., 1998, *Public Relations: Strategies and Tactics* (New York: Addison-Wesley Publishers).

ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τσέκος Χρήστος

Ημερομηνία γεννήσεως: 20 Απριλίου 1979 (Νέα Σμύρνη)

Διεύθυνση:

Οικία: Ιωαννίνων 111- Ανατολή Ιωαννίνων, Τηλέφωνο: 26510-49655, Τ.Κ. 45221.

Παρούσα απασχόληση: Υποψήφιος διδάκτορας του Τμήματος Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στο γνωστικό αντικείμενο «Περιβαλλοντική Ηθική και Εκπαίδευση» με την υπ. αριθμ. 53/13-10-2003 απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του Τμήματος.

Εκπαίδευση: Διπλωματούχος του Τμήματος Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων της Σχολής Διαχείρισης Φυσικών Πόρων και Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων με γενικό βαθμό Πτυχίου 7.32/10. (Ιούλιος 2003)

Θέμα διπλωματικής εργασίας: «Η διαχρονική αναζήτηση των υδατικών πόρων στην Ελλάδα· τρόποι αντιμετώπισης της λειψυδρίας στη σύγχρονη εποχή».

Ξένες γλώσσες: Αγγλικά, Ιταλικά.

Δημοσιεύσεις:

1. Tsekos, C.A. and Matthopoulos, D.P. 2008. Ethics, Science and Environment: the need for a new environmental worldview. *International Journal of Environmental Studies*. Accepted for publication.
2. Tsekos, C.A. and Matthopoulos, D.P. 2007. Environmental news in Greece: evaluation of the way newspapers deal with environmental issues. *International Journal of Environmental Studies*. Accepted for publication.
3. Tsekos, C.A. and Matthopoulos, D.P. 2007. Environmental hermeneutics: Educational and moral dimensions. *International Journal of Environmental Studies*. Submitted for publication.
4. Kalavrouziotis, I.K., Tsekos, C.A., Hortis T.C and Drakatos, P.A. 2005. A Proposal for a Modern and Progressive Environmental Protection Strategy Based Upon Ancient Greek Criteria Relative to Natural Resources. *Interdisciplinary Environmental Review* 7 (1), 116-129.
5. Τσέκος, Χ. και Ματθόπουλος Δ.Π. (2007) «Ηθική, Επιστήμη και Περιβάλλον», Στο: Βουδούρης, Κ. και Μαραγγιανού, Ε. «Αξίες και Δικαιοσύνη στην Εποχή της Οικουμενικότητας», σσ. 241-249, εκδόσεις Ιωνία, Αθήνα.
6. Τσέκος, Χ. και Ματθόπουλος Δ.Π. (2008) «Βιοηθική και Εκπαίδευση», υπό κρίση στο: «Παιδεία: Εκπαίδευση στην εποχή της οικουμενικότητας» (εκδότης Κ. Βουδούρης).

Παρουσιάσεις σε Ελληνικά και Διεθνή Συνέδρια:

1. Τσέκος, Χ.Α., Τσέκος, Ε. και Ματθόπουλος, Δ.Π. «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Λογοτεχνία», στα Πρακτικά του Συνεδρίου "Η Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας" Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 17 - 20 Μαΐου 2007.
2. Τσέκος, Χ.Α. «Ο ρόλος της Περιβαλλοντικής Αγωγής στην προσπάθεια ανάδυσης μιας Αειφόρου κοινωνίας», υπό δημοσίευση στα Πρακτικά της Ημερίδας με θέμα "Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Αγωγή Υγείας", Αγρίνιο, 14 Φεβρουαρίου 2007.

3. Τσέκος, Χ.Α. και Ματθόπουλος Δ.Π. «Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας ως εργαλείο εφαρμογής μη τυπικής περιβαλλοντικής εκπαίδευσης: έρευνα του τρόπου αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών θεμάτων από τον γραπτό τύπο», στο CD με τα Πρακτικά 2^{ου} Πανελληνίου Συμποσίου με τίτλο «Έμπνευση, στοχασμός και φαντασία στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», Πανεπιστήμιο Πειραιά, 18-20 Μαΐου 2005.

4. Τσέκος, Χ.Α. και Ματθόπουλος Δ.Π. «ΜΜΕ και Περιβαλλοντική Ευαισθητοποίηση» στα Πρακτικά του 1^{ου} Περιβαλλοντικού Συνεδρίου με τίτλο: «Σύγχρονα Περιβαλλοντικά Θέματα», Νέα Ορεστιάδα, 9-11 Μαΐου 2004.

5. Τσέκος, Χ.Α., Ευαγγέλου, Φ., Δήμας, Χ, και Ματθόπουλος, Δ.Π. «Η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη ως πρόκληση για τον 21^ο αιώνα», Ανακοίνωση στο 2^ο Εκπαιδευτικό Συνέδριο με τίτλο «Γλώσσα, Σκέψη και Πράξη στην Εκπαίδευση», Ιωάννινα, 19-21 Οκτωβρίου 2007.

6. Tsekos, C.A. and Matthopoulos, D.P. "Ethics, Science and the Environment", paper presented at 18th International Conference of Philosophy, "Values and Justice in the global era", Kavala & Abdera, 20th-27th of July 2006.

7. Tsekos, C.A. "Bioethics and education" paper presented at 19th International Conference of Philosophy, "Paideia: Education in the global era", Samos, 15th-21st of July 2007.

8. Τσέκος, Χ.Α., «Τριάντα έτη Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα: υφιστάμενες τάσεις, προβληματισμοί και ένα όραμα για το κυοφορούμενο μέλλον», Ανακοίνωση στο 1^ο Επιστημονικό Συνέδριο «Εκπαίδευση, Ανάπτυξη και Παραγωγή», Άμφισσα, 17-18 Απριλίου 2008.

9. Tsekos, C.A. "The European Dimension in Education: a Greek thought response to a contemporary challenge", paper accepted to be presented at 20th International Conference of Philosophy, "Greek Philosophy and its relevance to contemporary problems", Chania, July 2008.